

A SZEPESSÉG TERÜLETI ÉS TÁRSADALMI KIALAKULÁSA

**IRTA:
DR. FEKETE NAGY ANTAL**

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA, AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR,
A FELVIDÉKI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG ÉS A SZEPESI SZÖVETSÉG
TÁMOGATÁSÁVAL.

Két térképmelléklettel és egy fedővázlattal.

B U D A P E S T

1934

**Nyomta: Kovács József könyvnyomdája, Budapest, VIII.,
Rökk Szilárd-utca 38. — Telefon: 39-8-42.**

Kiadásért felel a szerző.

ELŐSZÓ.

A Szepesség történeti irodalma, ha csak Wagner Analectainak 1773-ban történt megjelenésétől számítjuk is azt, több mint másfél évszázados múltra tekint vissza és az erdélyi szászokat kivéve, nincs az országnak másik olyan vidéke, mely hasonló nagy irodalommal rendelkeznék.

Ennek a nagy történeti irodalomnak minden gazdagsága mellett is nagy hibái vannak. Az első és legsúlyosabb hiba az, hogy a Szepesség történetével legtöbb esetben nem szakképzett történelírók foglalkoztak, aminek a következménye volt, hogy azok sok esetben nemcsak helyt nem álló eredményekre jutottak, hanem tudatlanságukban az ismeretlen forrásból származó mesét összekeverték a történeti valósággal. A szepesi történeti irodalom másik hibája az egyoldalúság, mely főleg abban jelentkezik, hogy a szepesi történelírók nagy része csak a német lakosságú városok történetével foglalkozott. Ezeknek a hibáknak a következménye, hogy míg a komoly tudományos irodalmat is sok esetben megtévesztő beállítások, mint a szászok II. Géza alatti bevándorlása, a 24 város és a fraternitas fogalmának a XIII. századba való történetellenes visszavetítése stb. kerültek bele a köztudatba, addig a Szepesség kialakulásáról, a kialakulásban működő erőkről és egyéb tényezőkről a nagy szepesi irodalom teljes áttanulmányozása után sem lehet egységes képet alkotni.

A szepesi történeti irodalom nagy hibáit az újabb történelírók sem igyekeztek kiküszöbölni, sőt egy részük a régi nyomdokokon haladva, még hamisabb irányba terelte a történeti felfogást. Itt elsősorban két szepesi író tanulmányaira gondolok. Bruckner Győzőéire, aki »A Szepesség múltja« című, a Szepesi Emlékkönyvben 1926-ban megjelent dolgozatában a szászok történetét vezeti végig a legrégebbi időktől anélkül, hogy a terület kialakulásában jelentékeny erőt képviselő magyarságról egy szóval is megemlékeznék, továbbá Pajdussák Mátééra, aki a Sümeg körüli

községek települését minden történeti adat ellenére német, lengyel, vagy tót eredetre vezeti vissza, nem törődve a községek egy része nevének magyar eredetével.

Amikor levéltárnoki pályám elején a Petróczy család megbízásából a család középkori történetének kérdésével foglalkoztam és az egész szepesi történeti irodalom ismerete után az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának szepesi vonatkozású anyagát, főleg a családi levéltárakat áttanulmányoztam, jutottam el a fenti megállapításokra. Mennél jobban haladtam előre a Szepesség meg nem irt történetének az ismeretében, annál jobban belemelekedtem a tárgyba, míg végül megfigyeléseimet közölve az egyik lelkes szepesivel, *Petróczy István* ny. repülőezredes úrral, valamint *Mályusz Elemér* egyetemi ny. rk. tanár úrral és *Paulinyi Oszkár* bécsi levéltári megbízott úrral — akkor még levéltári kollégáimmal, — azok rábeszélésére elhatároztam a Szepesség kialakulásának megírását.

Elhatározásomat nem volt okom megbánni; anyaggyűjtésem során láttam, hogy sok olyan ismert, de kellőképp nem méltatott anyag és sok ismeretlen oklevél van, amelyek nemcsak részleteiben módosítják az eddigi megállapításokat, hanem azokkal sokszor homlokegyenest ellenkező és egészen új eredményekre vezetnek.

Anyaggyűjtésemben a lehető teljességre törekedtem. Az oklevélkiadások anyagának feldolgozása mellett átnéztem az Országos Levéltár diplomatikai anyagát és az ott letétbe helyezett családi levéltárakat. A Nemzeti Múzeum ú. n. Törzanyagán kívül becses adatokat szolgáltatnak az ott elhelyezett családi levéltárak, sőt a Nemzeti Múzeum kéziratárának szepesi vonatkozású okleveleket tartalmazó másolati köteteinek átnézése sem bizonyult feleslegesnek. Ugyancsak értékes anyagot találtam a szepesi káptalan hitelshelyi levéltárában is, ahol a többé-kevésbé csak gyarló kiadásokból ismert oklevelek eredeti példányai szolgáltatnak fontos adatokat a helynevek és határjelek helyes alakjához.

A hatalmas szepesi irodalom, az oklevélpublikációk és a magamgyűjtötte anyag adatainak ismeretével fogtam hozzá a feldolgozáshoz, azonban az összegyűjtött anyag, közte kb. hatezer kiadatlan középkori oklevél felhasználásában erősen megkötötték kezemet munkám kiadásának előre látható nehézségei, aminek következtében legtöbb esetben nem terjeszkedhettem túl az intézmények vagy az egyes helységek kialakulásának kezdeteinél és nem vitázhattam a szepesi irodalom sok hibás megállapításával sem, hanem kénytelen voltam eredményeimet a legrövidebben leszögezni.

A kényszerűségből szűkre szabott terjedelem nem engedte meg azt sem, hogy a terület fejlődését összevegyessük és beállítsuk az országos fejlődés kereteibe. Ezt annál szívesebben is hagytuk el, mert a Szepesség a maga aránylag kis területével, a területnek a vármegyei szervezet, a lándzsások széke, a szászok egyeteme, a lengyel városok és a Gölnicbánya környéki bányavárosok közigazgatási hatóságai közötti megosztottságában is önálló fejlődésű, monografikus szempontból ideális egység, amelynek kialakására vonatkozó kutatásaim sok esetben olyan sajátosságok, az egész országra vonatkoztatható általános eredményektől elütő megállapításokra vezettek, melyek csak az ország többi vidékeinek monografikus feldolgozása után használhatók fel eredményesen.

A Szepesség neve, ha területe több közigazgatási hatóság között oszlott is meg, fejlődésben egységes területet jelent. Ez a szempont vezetett, amikor a Szepesség kialakulását nem a mai közigazgatási megosztottságában, hanem, mivel ez nálunk kevésbé ismeretes, az összeomlás előtti állapotában tárgyalom. Az egyes helységek nevét különben is, eltekintve mai és utolsó hivatalos alakjától, a lehetőség szerint a középkorban használatos alakjában alkalmazom. A középkori néven tárgyalt és azóta névváltozáson átment községekre az utolsó hivatalos név alapján az egyébként csak a legszükségesebbeket tartalmazó névmutató segítségével könnyen rá lehet találni.

Végül nem mulaszthatom el, hogy hálámat és köszönetemet e helyen is ki ne fejezzem mindazoknak, akik akár az anyaggyűjtés folyamán, akár pedig munkám megírása közben segítségemre voltak. Köszönetet mondok azoknak, akik a munka megírására vonatkozó elhatározásomat jóakarató biztatásukkal tetté érlelték, úgymint *Petróczy István* ezredes úr Oméltóságának, aki szepességi adatgyűjtésemet anyagi áldozatokat sem kimélve előkészítette, továbbá *Mályusz Elemér dr.* egyetemi ny. rk. tanár úrnak és *Paulinyi Oszkár dr.* orsz. alleveáltárnok úrnak. Fogadják köszönetemet az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum levéltárának és kéziratárának mindazok a tisztviselői, akik kutatásaim közben segítségemre voltak. A Szepességen folytatott anyaggyűjtések során *Rapant Dániel dr.*, pozsonyi egyetemi ny. rk. tanár úr, volt orsz. főleveáltárnok, aki szíves közbenjárásával lehetővé tette a zavartalan kutatást, továbbá *Kheberich Márton dr.* felszentelt püspök, szepesi nagyprépost úr Öexcellenciája és *Rolny Frigyes dr.* szepesi olvasókanonok úr köteleztek mély hálára.

Öszinte köszönettel tartozom mindazoknak a testületeknek, amelyek 1932. novembere óta kéziratban készen lévő munkám megjelenését anyagi támogatásukkal a mai nehéz időkben is lehetővé tették, így a Magyar Tudományos

Akadémiának, az Országos Levéltárnak, a Felvidéki Tudományos Társaságnak és a Szepesi Szövetségnek. Ez alkalommal köszönöm meg *Hóman Bálint dr.*, vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Önagyméltóságának, *Döry Ferenc dr.*, orsz. levéltári igazgató úr Oméltóságának, *Flachbarth Ernő dr.* úrnak, a Felvidéki Tudományos Társaság főtitkárának, *Krisch Jenő* székesfővárosi felsőkereskedelmi iskolai igazgató úrnak, a Szepesi Szövetség ügyvezető elnökének és *Förster Rezső* vegyészmérnök úrnak, a Szepesi Hírlap szerkesztőjének jóindulatú pártfogását, amelynek köszönhetem a fenti egyesületek anyagi támogatását.

Köszönetet mondok továbbá *Domanovszky Sándor dr.* és *Lukinich Imre dr.* egyetemi ny. r. tanár urak Oméltóságaiknak és ismételten *Mályusz Elemér dr.* egyetemi ny. rk. tanár úrnak, akik munkám akadémiai bírálatával nemcsak az anyagi támogatást biztosították, hanem szíves tanácsaikkal munkám megírásában is segítségemre voltak. Hálával tartozom *Ila Bálint dr.* orsz. levéltári segédőr úrnak munkám átnézéséért, *Irmédi Molnár László dr.* okl. tanár úrnak, a m. kir. Állami Térképészeti Intézet műszaki tisztviselőjének pedig a térképmellékletek megrajzolásáért.

Fogadják valamennyien ismételt köszönetemet.

Budapest, 1934. február havában.

Dr. Fekete Nagy Antal.

TARTALOMJEGYZÉK.

I.

A TERÜLETI KIALAKULÁS.

	Lap
A kabartörzs szállásbirtoka és terjeszkedése.	9
A Gömör-örök és a Szepes-erdő.	17
A Szepesség benépesülése.	34
A Szepesség a tatárjárás körül. Az északi határok kialakulása. ...	51
Az egyes helységek kialakulása.	62
A hernádmenti telepek.	66
Gölnicbánya vidéke.	126
A szepesi vár környéke.	137
Lőcse vidéke.	172
A csütörtökhely—késmárki ut melletti községek.	189
A poprádmenti helységek.	202
A Magura vidéke.	232
A lengyel városok.	244

II.

A TÁRSADALMI KIALAKULÁS.

A lándzsásnemesek.	253
A várnépek.	302
Az országos nemesek.	311
Az aranyadók.	317
A szászok.	328

FÜGGELÉK.

A lándzsás comesek névsora.	344
A szepesi főispánok névsora.	351
A szepesi alispánok névsora.	355
A szász comesek névsora.	362
Név- és tárgymutató.	365

I.

A TERÜLETI KIALAKULÁS.

A KABAR TÖRZS SZALLASBIRTOKA ÉS TERJESZKEDÉSE.

A magyarság mai hazájában való megtelepedésekor, a honfoglalással egyidőben nem szállotta meg az ország egész területét. A letelepedést illetőleg bizonyos irányt szabnak a magyarságnak magával hozott ősfoglalkozásai, az állattenyésztés és a halászat. Ennek következtében a magyarság csak az ősfoglalkozás számára alkalmas területen, a rónákon, a dombos vidékeken és a folyók két partján telepedett meg.¹

A honfoglalás után a törzsek végleges letelepedése sem történt meg egyszerre. A nyugati törzsek a honfoglalást követő félszázadon át állandó kalandozásaikkal rémitgették a nyugati országokat és a bizánci császárságot,² így ezek letelepedésének időpontját sokkal későbbre kell tennünk, mint a keleti törzsekét, akik nem vettek részt ezekben a kalandozásokban. A keleti törzsek végleges letelepedése tehát korábban megtörtént és terjeszkedésük is, mint-hogy nem szenvedtek annyi véráldozatot, mint a nyugati törzsek, jóval hamarabb megindult. Míg a Szent István korabeli határ Karácsonyi megállapítása szerint az északnyugati felföldön, eltekintve az erős védelmet igénylő nyugati határszéltől, alig halad túl Nyitrán, addig az ország

¹ Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul, 1912. 91. l.

² Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. 47—114. ll.

északkeleti részén a határ jóval magasabb vonalban állapítható meg.³

Anonymus, valamint az újabb történeti és nyelvészeti irodalom egybehangzó megállapítása szerint a Tisza kanyarulatánál és a Mátra vidékén a magyarokhoz még a honfoglalás előtt csatlakozott kabarok törzse telepedett meg.⁴ A kabar törzs kétségtelenül török nép, amit bizonyít hét vezérüknek Anonymus által még a honfoglalás előtti időkből megőrzött török neve.⁵ A kabarok, legyenek azok, mint Anonymus állítja, Ruténiában csatlakozott törzsek,⁶ vagy meghódítottak, a török népek szokása szerint, mint nem egyenrangú törzsek előljártak a csatában⁷ és ennek a szokásnak megfelelőleg természetesen a honfoglaláskor is hátszéli elhelyezkedést nyertek. Az Anonymus által említett hét vezér közül öt ezen a területen telepedett le, köztük az Aba, Örösúr és a Borsod—Miskolc nem ősei. Az Aba nemzetség ősi szállásbirtoka a Mátra alján terült el. Ettől keletre a Bükk-hegység és a Sajó között a honfoglaló Bors ivadéka, a Borsod nemzetség helyezkedett el, amelyből később a Miskolc nemzetség vált ki. A Borsod—Miskolc nemzetségtől keletre, a Sajó mellett, a Hernád torkolata körül az Örösúr nemzetség ültözött szállást.⁸

Anonymus munkájának a honfoglalásról szóló, 43 fejezetet magában foglaló részében 27 fejezeten keresztül, tehát a honfoglalásról szóló résznek több mint felében, a Felsőtisza-vidék meghódítását írja le nagy részletességgel a felsőtisza-vidéki hagyományok alapján.⁹ Ezek szerint a honfoglalás északi irányban kiterjedt Sóvárig, a lengyel határig, a Tátra hegységig, majd amikor a honfoglalás nyugat felé haladt, a Szepes erdőig és a későbbi Gömör—Nógrád

³ Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok. 1901. 1047—1052. II.

⁴ Anonymus 17., 32. és 51. fejezete. Anonymus ugyan a magyarokhoz Ruténiában hét vezér alatt csatlakozott népet kunnak mondja (8. fejezet), ez a nép azonban a legújabb megállapítások szerint a kabarral azonos törzs. Hóman id. cikke. Turul, 1912. 96—97. II. Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. 235. I.

⁵ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. 238—240. II.

⁶ Anonymus. 8 fejezet.

⁷ Németh Gyula id. munkája. 234—235. II.

⁸ Hóman id. cikke. Turul, 1912. 96—98. II. Fertály Lajosné: Miskolc az Árpádok korában. 18. I. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. k. 19—20., II. k. 363—364. és 419—420. II.

⁹ Anonymus 9—52. fejezetei közül a 9—40. fejezetek, kivéve a 33—37. fejezeteket. Hóman Bálint: A Szent László-korabeli Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. 45. I. Turul, 1912. 105. I.

vármegyék területére.¹⁰ A lengyel határtól a Táttra hegységig Bors által húzott gyepűvonal mellett, mint a honfoglaláskor megtelepített helyet nevezi meg a Bódva mellett épített Borsodvárá,¹¹ amelyet így a legészakibb megtelepített pontnak kell tartanunk. Ha Anonymus, minden írott forrásokra nem támaszkodó író jellemzően, bizonyos mértékben saját korának földrajzi, alkotmányjogi és társadalmi viszonyait vetíti is vissza a honfoglalás korába, hogy a Felsőtiszta vidékének elfoglalásáról szóló terjedelmes elbeszélésében nem mindenütt saját korának viszonyait kell látnunk, a nyelvtudomány legújabb eredményei megfelelőképp igazolják.¹² A nyelvtudomány megállapításain kívül igazolja Anonymus állításait Karácsonyi is, aki a honfoglalást követő század által nem sokat változtatott határokat ennél a vidéknél Szent István korára a Sajó völgyénél Pelsőcban, Szkárosban, a Bodva völgyét elzáró Borsodvárában állapítja meg, a Hernád völgyét illetőleg pedig Göncben.¹³

Az egyes nemzetségek honfoglaláskori elhelyezkedése már jóelőre megszabta továbbterjeszkedésük útját. Az Aba nemzetség szállásbirtoka a későbbi Heves (Újvár) vármegye területén feküdt, míg a Borsod—Miskolc és az Örösúr nemzetség szállásbirtoka az Aba nemzetség ősi foglaltásai felett terült el.¹⁴ Így az Aba nemzetség észak felé való terjeszkedésének útját állották a szállásbirtoka felett megtelepedett nemzetségek, ezért az Aba nemzetség a maga terjeszkedési irányát kelet felé fordította és csak amikor már kikerülte a Borsod—Miskolc és Örösúr nemzetségek szállásbirtokát, fordithatta terjeszkedési irányát észak felé, a későbbi Abauj és Sáros vármegyék területének.

Az Aba nemzetség terjeszkedése folyamán magával viszi az ősi szállásbirtoka körül keletkezett várispánságnak, az Újvár vármegyének nevét a terjeszkedési területén kialakult vármegye elnevezésére is, így a Hernád völgyében, annak kanyarulatától majdnem a Tiszába való torkolatáig terjedő területen kialakult vármegye felveszi az Újvár nevet, de emellé felveszi még a területén birtokos nemzetségnek, az Abának a nevét is. Majd pedig amikor a nemzetség a királyi adományok következtében még északabbra nyomul, az Újvár elnevezés is továbbvonul észak felé, egészen

¹⁰ Anonymus. 18., 32—33. fejezetek.

¹¹ U. ott. 18. fejezet.

¹² Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Nyelvtudományunk és a történetírás. Hóman Bálint: A magyar történetírás új útjai. 365—396. II.

¹³ Századok. 1901. 1049. I.

¹⁴ Hóman id. cikke. Turul, 1913. 96—98. II.

sik vidékein, valamint a folyóvizek és tavak mellett laktak, tavasszal pedig a nomadizáló életmódnak megfelelőleg felhúzódtak az esőzések következtében árvíz által fenyegetett területről a dombos vidékre és a hegyi lejtőkre, ahol a tél beálltaig tanyáztak. Minden egyes nemzetségnek megvolt a maga állandó téli és nyári szállása, ahol az asszonyok, a gyermekek és a szolgák rendszeresen tanyáztak.¹⁸

Amikor a honfoglalást követő században megindul az egyes nemzetségek terjeszkedése, a kabar törzs északi hajtásai, noha dél felé az alattuk letelepedett nemzetségek miatt nem terjeszkedhettek, mégis a legkedvezőbb helyzetben voltak, mert mint határszéli nemzetségek sem az egyes nemzetségeket elválasztó lakatlan földcsíkok, sem pedig a szomszédos nemzetségek szállásföldje nem akadályozta északi irányban történő terjeszkedésüket. Így a kabar törzs északi hajtásai is messze elköborolhattak nyájaikkal a terjeszkedési lehetőség határain belül, az északról jövő folyóvölgyek vidékén, melyeknek többé-kevésbé széles legelői bő táplálékot nyújtottak állataik számára.¹⁹ Természetesen a terjeszkedéssel, nyájaiknak északra vonulásával, tekintettel, hogy egy-egy család vagyonát elsősorban a nagyszámú nyájak képviselték, a vidék kellő biztonságáról gondoskodniuk kellett. A terjeszkedés következtében a határőrök a benépesített vidék előtt helyezkedtek el, ami által új gyepűvonal keletkezett.

A Sajó partján később kialakult várispánságnak, Gömör vármegyének a neve szintén amellet bizonyít, hogy a Sajó alsóvölgyét a honfoglaló kabarok szállották meg. Gömörnek a tót neve Himer, ami egy régebbi *Gimer alakra mutat s egy ómagyar *Gimir — Gümür alakra megy vissza.²⁰ Pais²¹ és Bátky szerint a Gömör szó török eredetű és szemet jelent.²² A vidék korai megszállása mellett bizonyít még a Sajó neve, mely a »sav« és a folyót jelentő, ma már kiveszett »jó« szó összetételéből keletkezett.²³

Torna vármegye honfoglaláskori megszállása mellett bizonyít magának a vármegyének a neve. Melich szerint a Torna név az ószláv *tornъ »tüske, tövis, kőkény« szó avaképzős származékából lett tulajdonnévvé, az átvétel pedig a délszláv nyelvből történt. A névmagyarozat alapján és tekintve, hogy a Torna völgyének lakossága ma is magyar,

¹⁸ Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 43. l.

¹⁹ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. 20—27. ll.

Holub József: Zala megye története a középkorban. I. 19. l.

²⁰ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 365. l.

²¹ Pais Dezső: Magyar Anonymus. 116. l.

²² Bátky Zsigmond: Föld és Ember. 1927. 25. l.

²³ Horger Antal: Sajó és társai. Magyar Nyelv. XXIII. 497—502. ll.

szen a lengyel gyepükig. A folyton északabbra nyúló Újvár vármegye területéből, annak felső részén később ismét egy új várispánság válik le, a mai Sáros vármegye.¹⁵

Az Aba nemzetség terjeszkedési irányát nemcsak az Újvár elnevezés folytonos északabbra való tolódása jellemzi, hanem ugyanez az irány állapítható meg a kabar törzs szállásbirtokán Szent István által alapított egri egyházmegye terjeszkedési politikájában is. Amint az Aba nemzetség észak felé való terjeszkedésének útját állották a felettük elhelyezkedett ősfoglaló nemzetségek, úgy az egri egyházmegye észak felé való terjeszkedése is akadályokba ütközött, mivel a kabar törzs szállásbirtoka felett elterülő területre ekkor már az esztergomi egyházmegye terjesztette ki fennhatóságát. Ennek következtében az egri egyházmegye kényszer által megszabott terjeszkedési iránya az Aba nemzetségéhez hasonlóan, szintén keletre fordul és egyházi fennhatóságát a Felsőtisz és a Hernád által alkotott szögbe eső területre terjeszti ki.¹⁶ Ha összevetjük az Aba nemzetség birtokainak és az egri egyházmegyének a területét, nemcsak hogy ugyanazt a terjeszkedési irányt kapjuk, hanem látjuk, hogy a XIV. század elején az egri egyházmegyének és az Aba nemzetség birtokainak területe csaknem teljesen egybeesik.¹⁷

A kabar törzsből kiágazott Aba nemzetség szállásbirtoka felett helyezkedtek el az ugyancsak kabar eredetű Borsod—Miskolc és Órösúr nemzetségek. A két nemzetség szállásbirtoka az okleveles korszakban ugyan csak Borsod vármegye területén mutatható ki, azonban kétségtelen, hogy a kabar törzs egyes ágainak szállásbirtoka a mai Borsod vármegye feletti vidékre is kiterjedt. Borsodvára, mely Anonymus adatai szerint a honfoglaláskor épült, a mai Borsod vármegye legfelső részén fekszik. Mint a vidék legbiztosabb pontja, ez a vár alkotta a nemzetség birtokainak a központját, ahol maga a nemzetség is lakott. A vár központi fekvése egy nagyobb, a szomszédos Gömör és Torna vármegyék területére is átnyúló körzetet tételez fel.

A magyarság ősfoglalkozásának megfelelőleg az egyes törzsek már a honfoglaláskor nagyobb területet vettek birtokba. Az ősfoglalkozás által megszabott települési szokás következtében a magyarok télen a szállásbirtok dombos és

¹⁵ Bártfai Szabó László: Pata és Újvár megyék. Századok. 1907. 193—218. II. és az ott idézett irodalom.

¹⁶ Ortvy Tivadar: Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején. I. 3—4. és 114—120. II.

¹⁷ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek. I. 19—71. Ortvy Tivadar: Magyarország egyházi földleirása. I. 114—215. II.

Melich a folyó völgynek lakosságát honfoglaláskori magyarságnak, az itt talált népet pedig délszlávnak tartja.²⁴ A Tornavölgy falvai nevének régi, ma már megszűnt képzésű alakjai, mint Szádelő, Szádvár, Ilsvafő, Szajbilese, szintén a korai megszállás mellett bizonyítanak.²⁵

Úgy Gömör, mint Torna vármegyék folyó völgyeinek eredeti magyar típusú megszállása, a helységnevek rég megszűnt képzési alakjai arra engednek következtetni, hogy a két vármegye folyó völgyeit részben még a honfoglalással egyidőben, részben pedig az azt követő században teljesen megszállotta a magyarság, még pedig a Csetnek völgyét Csetnekig, a Sajó völgyét Pelsőcig,²⁶ a Bódva völgyét egészen a Torna torkolatáig, sőt magát a Torna völgyét is.²⁷ Gömör vármegyének és Borsod várának török neve²⁸ pedig arra enged következtetni, hogy a megszálló lakosság a kabarok törzsének a határvédelemre kirendelt része lehetett.

A mai Gömör vármegyének azonban csak az alsó része jutott a kabar törzsnek szállásbirtokul, míg az a felett lévő folyó völgyeket nomád foglalkozásukkal kapcsolatosan használták ugyan, véglegesen azonban nem szállották meg, mert a vidék felsőrésze, az okleveles korszakban mint királyi dominium tűnik fel és rajta ekkor már a kabar törzshöz tartozó nemzetségek birtokai nem mutathatók ki.

A kereszténység felvételével és a várispánságok kialakulásával kapcsolatban a vidék fejlődése teljesen új irányt vesz. A királyság lefoglalt magának minden gazdátlan, a nemzetségek által birtokba nem vett területet és azokon megszervezte a várispánságokat. A kabarok szállásföldje feletti terület is, minthogy az, ha voltak is rajta magyarok és szlávok által létesített telepek, a kabar törzs által véglegesen megszállottnak és betelepítettnek még sem volt tekinthető. A Sajó és mellékfolyóinak völgye mint összefüggő terület jutott a király kezébe és alakult ki belőle a gömöri és tornai várispánság, ahonnan a királyi hatalom a kabar nemzetségeket visszaszorította eredeti szállásbirtokaikra, sőt még Borsodvárának a vidéke is királyi kézre került.²⁹

A kabar törzsnek a területen talált alacsonyabb rendű elemei és a nomád életmódra használt terület fölé kihelyezett határőrök továbbra is a területen maradtak, a kabar törzs északi hajtásai esetleg még újabb rajokat is bocsájt-

²⁴ Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. 107—109. II.

²⁵ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. 328—330. II.

²⁶ Karácsonyi id. cikke. Századok. 1901. 1047—1052. II.

²⁷ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 107—109. II.

²⁸ Magyar Etimologia Szótár. I. 492—493. II.

²⁹ Fertály Lajosné: Miskolc az Árpádok korában. 10—11. II.

háltak ki, ezek azonban már valamennyien a határőri és a királyi várszervezetben nyertek elhelyezkedést.

A várispánságoknak a kialakulásával a vidék nemcsak közigazgatásilag, hanem egyházilag is teljesen elszakadt a kabar nemzetségek szállásbirtokától. A közigazgatási különválást a várispánságok kialakulása jelentette, az egyházi téren pedig az esztergomi egyházmegye terjesztette ki hatalmát Gömör és Torna vármegyék területére,³⁰ míg a kabar nemzetségek szállásbirtokain — amint megállapítottuk — az egri püspökség gyakorolta az egyházi hatalmat, mely nyomon követi az Aba nemzetséget további terjeszkedésekor is. A kabar nemzetségek szállásbirtokának és a felette elterülő királyi várispánságnak ez a fejlődésbeli különválása, mely a várszervezet és az egyházi főhatalom kérdésében domborodik ki, valószínűleg a két intézmény kialakulásakor, vagyis a királyság kezdetén ment végbe. A kabar törzsből kiágazott nemzetségek szállásbirtoka felett kialakult királyi dominium korán megakadályozta ezeknek a nemzetségeknek további észak felé való terjeszkedését. Királyaink sokáig megőrizték ennek a két vármegye területét betöltő királyi dominiumnak az egységét és csak később áldozták fel a nemzetségek birtokszerző politikájának. Azért a Miskolc nemzetség később az ősi szállásbirtokától igen távol, Komárom, Sopron, Moson, Vas és Valkó vármegyékben szerez birtokokat,³¹ az Örösúr nemzetség pedig a mai Hajdu és Szabolcs vármegyékben terjeszkedett.³²

A gömöri várbirtoknak a királyok által sokáig megőrzött egységén, ha Kézainak hihetünk, az első részt a XI. században bevándorolt német származású Balog nemzetség üttötte, mely a Balog folyócska völgyén kapott birtokot az uradalom területéből, ami feltételezi azt, hogy az ország gyepűi ekkor már erősen ki voltak tolva a lengyel határ felé. A dominium nagyrésze azonban, főleg a lakatlanabb felső vidéke, továbbra is királyi kézen maradt. A vármegye déli részén a XIII. században feltűnő birtokosok más vidékekről származtak át. A XIII. században Gömör déli részén fellépő Hamva nemzetség valószínűleg a Hont—Pázmány nemzetség egyik ága,³³ a nyugat felől a Rima folyón át benyomuló Záh nemzetség ősi birtokai pedig Nógrád vármegyében voltak.³⁴

A Sajó és mellékfolyóinak a völgye, addig a pontig,

³⁰ Ortway Tivadar: Magyarország egyházi földleírása. I. 42—48. II.

³¹ Karácsonyi: A magyar nemzetségek. II. 365., 376. II.

³² U. ott. II. 419—425. II.

³³ U. ott. II. 135—139. II.

³⁴ Karácsonyi: A magyar nemzetségek. II. 141—146. II.

ameddig alkalmas volt az állattenyésztésre, még Szent István korában benépesült.⁸⁵ Ettől a határponttól nem messze kezdődött az erdő, mely mint az ősfoglalkozás számára alkalmatlan terület, határt szabott a további terjeszkedésnek. A Csetnektől északra terjedő terület ekkor még őserdő volt és eltekintve gyér, szétszórtan élő szláv lakosságától, jobbára néptelen; az is maradt egészen a tatárjárásig és mint egységes dominium jutott az Ákos nemzetség kezére 1243-ban,⁸⁶ amikor a Szepességben már virágzó élet volt.

⁸⁵ Karácsonyi: Halavány vonások. Századok. 1901. 1049—1050. II.

⁸⁶ Fejér: CD. IV. 2. 287. Az erdő felsőrésze csak a XIV. század elején népesedett be. DI. 2390. Fejér: CD. VIII. 3. 130—132. II. Schmauk: Suppl. 63. I.

A GÖMÖR-ÖRÖK ÉS A SZEPES-ERDŐ.

Amikor a Sajó és mellékfolyóinak a völgye az erdő határáig, tehát az állattenyésztésre és a halászatra alkalmas területig benépesült és kialakult rajta a királyi vár-ispánság, a vidék terjeszkedése eljutott addig a pontig, amelyen már kellő védelméről a benépesített terület felső határára, a Csetnek vidékétől a Hernád felsőfolyásáig terjedő erdő alsó szélére feltolt határőrség nem gondoskodhatott. Ennek az erdő alsó szélén végigvonuló határvonalnak az emlékét a tornamegyei Gyepü nevű völgy, Jászó, Szádvára, Szádelő, a gömörmegyei Erdőszád és Osztrény helynevek őrizték meg.¹ Ha a lakosságnak veszély esetén menekülnie kellett, inkább az ország belseje felé elterülő népesebb vidékeken, főleg a megerősített helyeken keresett magának védelmet, nem pedig a gyepűvonalon kívül eső erdőségben. Az erdő alján elvonuló gyepűvonal határvédelmi szempontból nem volt megfelelő, mert ott a határőrök, minthogy előttük egy őserdő terült el, kellő megfigyelési alkalom híján nem védekezhettek megfelelőképen a rajtukütő ellenség ellen.

Különösen nagy veszélynek volt kitéve a gömöri és tornai lakosság akkor, amikor a Lengyelországba vezető út a Hernád és a Poprád mentén alakult ki,² mert a Hernád mentén behatoló ellenség az egész Sajóvidéket könnyen oldalba kaphatta, mielőtt a lakosság a maga védelméről és meneküléséről kellőképp gondoskodhatott volna. Így az erdő alsó szélére felszorult határőrök számára tart-

¹ Tagányi Károly: A gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv. 1913. 255—261. II. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza. I. 134., 240. II.

² Boricsnak, Kálmán király törvénytelen fiának a betörése is ezen az úton történt. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt. I.² 241. I.

hatatlanná vált kötelességeik teljesítése. A határvédelelről tehát más ponton kellett gondoskodni és az erdő aljáról határvédelmi szempontból alkalmasabb vidékre kellett a határőröket telepíteni.

A gömőri határőrség továbbtelepítésének kérdésére a Szepesség hernádmenti vidékére vonatkozó oklevelekben található kifejezések és határjelek adják meg a feleletet. Szék (Hozelec) 1280. évi határleírásában a Gömör-őrök földje említettik,³ a szepesszombati plébános és Mateóc közötti perben 1287-ben a Gömör faluból való Gothalcus szerepel, mint békebiró.⁴ Sümeg 1293. évi határjárásában, mely IV. Béla oklevelében foglalt határjelek szerint történt, a Gömörbe vivő út szerepel, mint határjel.⁵ János szepesi apit 1294. évi oklevelében Gömör-őri János említetik.⁶ A szepesi káptalan 1317. évi oklevele szerint pedig Gánfalva határa Gömör-őrrel érintkezik.⁷

A felsorolt adatok alapján megállapítható, hogy azt a területet, melyen akkor a lándzsásfalvak állottak, a XIII. század második felében és a XIV. század elején Gömörnek és Gömörörnek, lakóit pedig Gömör-őröknek nevezték. Ebből önként következik az a megállapítás is, hogy amikor a Sajó és mellékfolyóinak völgyén a folyton északabbra tolt gyepű elérte az erdő határát, onnan, mint a határőrzésre teljesen alkalmatlan vidékről fellepítették a Gömör-őröket az akkor még birtokba nem vett Szepességbe, a Hernád felső völgyébe. A határőrök azután magukkal hozták annak a vidéknek nevét is, amelynek őrzése rájuk volt bízva. A Gömör-őr összetételes elnevezés, mely az őrzésükre bízott terület nevét is magába foglalja, nem egyedülálló, ilyen a Zala-őr vagy Zala-őr elnevezés is.⁸ A határőröknek ilyen nagy távolságra, erdős vidék elé való kitelepítése nem ismeretlen a magyar történetben. A székeliek az anyaországtól messze, nagy erdős vidék előtt teljesítettek határőri szolgálatot.⁹ A zólyomi királyi erdő akkor még részben szintén lakatlan és irtatlan volt, ami-

³) »Toplica fluvius, qui separat terram Zek a terris Gumureur«. N. Múz. A Berzeviczy család kakaslomnici ágának levéltára.

⁴) »Gothalcus de villa Gumur«. Szepesi Kpt. Misc. 9. 2. 10.

⁵) »vadit ad magnam viam, que venit de Gumur«. Fejér: CD. VI. 1. 245. DL. 1368., 1369.

⁶) »Johannes de Gumurewr«. Fejér: CD. VI. 1. 332. 1. DL. 1386., 9718.

⁷) »meta de Gumureur«. Szepesi Kpt. Met. Scep. 3. 2. 4.

⁸) Tagányi Károly: A gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv. 1913. 149—150. II. Holub József: Zala megye története a középkorban. I. 33. I.

⁹) Hóman Bálint: A székeliek eredete. Magyar Nyelv. 1921. 90—107. II.

kor IV. Béla király fellelepíti az erdő mögé, Túrócba a harcos jobbágyfiúkat.¹⁰

Hogy a szepesi első gyepűvonal tényleg a Hernád mentén húzódott végig, mutatják a gyepűvonalnak a XIII. századból kimutatható nyomai. Hernádmáté 1277. évi határlevelében a régi gyepűről történik említés.¹¹ A mai Letánfalva 1250. évi határjelei között a Hernád mellett egy Kapukő nevű határjel említetik.¹² Menedékkő már a kőlostor alapítása előtt is három oldalról fallal körülvett erősség volt.¹³ Az egykor Tamásfalva alatt fekvő, ma már eltűnt Édestornya már neve után ítélve is valami erődtámasz volt, sőt határai között egy kapu is szerepel,¹⁴ mely, mint a határleírásból megállapítható, a mai Zelena Vrata (zöld kapu) határjellel azonos.

Az ujonnan kijelölt gyepű határvédelmi szempontból már sokkal megfelelőbb volt, mert a Hernád völgyének dombjai a határőröknek alkalmas őrhelyeket szolgáltattak a megfigyelésre, ahonnan a vidéket messze be lehetett tekinteni. Ezeknek az őrdomboknak az emléke sokáig fennmaradt; még a későbbi határlevelekben is sűrűn találjuk a »mons castri« kifejezést, amelyek, mint régen szerepét veszített őrhelyek, semmiesetre sem jelentenek várhegyet, hanem a terület eladományozásakor a várispánság birtokában megmaradt őrhegyeket.¹⁵

A határlevelek a későbbi időkben sem emlitenek erdőt a Hernád északi partján, főleg Iglótól nyugatra, de annál sűrűbben a déli parton. A folyó déli partján lévő őserdő pedig alkalmas búvóhelyeket szolgáltatót a határőrök hozzátartozóinak és lábasjóságainak. Amikor a Lengyelországba vezető út a Hernád- és a Poprádmentén alakult ki, a Hernád felsővölgye határvédelmi szempontból elsőrendű fontosságúvá vált. Ennek a vidéknek, mint az országba vezető utak kulcsának az őrzése az itteni gyepű kialakulása után biztosította az egész gömőri és tornai lakosság meg-

¹⁰ Mályusz Elemér: Turócmegye kialakulása. 53. és köv. II.

¹¹ »descendit in veterem Gepeu«. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 1.

¹² Orsz. Levéltár. Kincst. o. Acta Jesuitica. Coll. Leutschov. Fasc. I. No. 32.

¹³ Dl. 36.444. Fejér: CD. VI. 2. 210. 1.

¹⁴ Csáky oklvt. I. 56. 1.

¹⁵ Filefalvánál 1256-ban. Szepesi kpt. Prot. 1643, f. 29. Schmauk: Suppl. 8. I. Wenzel: AUO. VII. 32. 1. A kiadásokban mindenütt tévesen »mons Cost« van. Nagylomnicnál 1290-ben és 1326-ban. N. Múz. Berzeviczy lvt. Schmauk: Suppl. 68. Fejér: CD. VIII. 5. 169. 1. A kiadásokban mindenütt tévesen mons Kaff szerepel. Répás határában 1343-ban: Varhegy. N. Múz. Görgey lvt.

védését, mert amíg az ellenség támadás és esetleges sikertelen védekezés esetén, végigvonult a Hernádmentén, az ország belseje felé vezető egyetlen ismert úton, addig a Hernád völgyét őriző Gömör-örök a nagy gömői erdőnek csak az általuk ismert útjain gyorsan értesíthették a Szepesség mögötti egész vidéket, amelynek lakossága még idejekorán felkészülhetett az ellenség ellen, biztonságba rejthette hozzátartozóit és hírt vihetett a veszedelemről az ország belsejébe.

A Gömör-öröknek a Hernád völgyébe való felletelepése időpontjára nincsenek pontos adataink. Anonymus az ország keleti részén a honfoglalás legmagasabb pontjaiul a Tatra hegységig és a Szepes-erdőig való hódítást jelöli meg. Ezzel szemben a lengyel írók a magyar uralom kezdetét jóval későbbre, a XII. század elejére teszik.

A magyar vonatkozásokat is sűrűn tartalmazó lengyel krónikák, az úgynevezett lengyel-magyar és az Ossolinski krónika, amelyek adataiknak zavarossága és erős lengyel színezetük miatt egyébként is megbízhatatlanok,¹⁶ nem szólnak semmit a Szepességről. Annál többet tudnak azonban a Szepességről a ném kevésbé lengyel színezetű későbbi lengyel írók. A XIII. századi Boguchval által kitalált mesét,¹⁷ mely szerint Kálmán magyar király és Görbeszájú Boleszló lengyel király a Szepességen találkozáskor egymással véd- és dacsövetséget kötöttek, sőt Boleszló a leányát, Juditot Kálmán fiával, Istvánnal el is jegyezte és hozományul a Szepességet adta neki, átveszik majdnem szószerint Dlugoss,¹⁸ Miechowi Mátyás¹⁹ és Cromer Márton.²⁰ Arra is vannak adatok, hogy István magyar király kibékülve Boriccsal, neki adta a Szepességet, sőt Boguchval szerint Boleszló is Boriccsnak adta a Szepességet, mások szerint pedig Halicsot.²¹

Mindezek az adatok azonban csak a lengyel történetírók által kitalált mesék. Lovcsányi szerint van ugyan a mesének történeti magva is, ez azonban egy Halicsra vonatkozó későbbi esemény.²² Az újabb megállapítások szerint II. István eljegyzésének, illetve házasságának körülményei teljesen mások. II. István neje egy norman herceg

¹⁶ Hóman: A Szent László-kori Gesta. 37—41. II.

¹⁷ Lovcsányi Gyula: Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez. Századok. 1886. 425—426. II.

¹⁸ Historia Polonica. Tom. I. Liber IV. 372. I. Frankfurt, 1711.

¹⁹ Chronika regni Poloniae. Lib. III. cap. 8. pag. 67. Krakow, 1521.

²⁰ De rebus Polonorum. Lib. 5. pag. 75. 1589.

²¹ Lovcsányi id. dolgozata. Századok, 1886. 425—426. II.

²² Wagner: Analecta. I. 24—25. II. Lovcsányi id. dolgozata. Századok. 1886. 341. I.

leánya volt, akit a király az országnagyok kívánságára vett el²³ és így házassága révén a Szepességet nem kaphatta nászajándékul. Az István menyasszonyául feltüntetett Judit pedig Boricsnak, Kálmán király nejétől, Eufémiától született, de Kálmán által törvényesnek el nem ismert fiúnak neje volt.²⁴

Az kétségtelen, hogy Podolin és környéke a XIII. században Kunigundának, IV. Béla magyar király leányának, Boleszló krakkói és sandomiri herceg nejének a kezén volt. Mivel a vidék korábbi hovatarlozását nem ismerjük, kérdésessé válik, hogy Kunigunda atyjától kapta-e ezt a területet nászajándékba, vagy pedig férjétől, minthogy mindkettőnek az országával határos volt a Kunigunda által birt terület. A korábbi magyar uralom mellett látszik bizonyítani az a tény, hogy a területet Kunigunda halála után a magyar király birtokában találjuk anélkül, hogy az oda kerülés körülményeit ismernénk, vagy pedig egy Lengyelország ellen viselt, a terület birtokáért folyó hadjáratról tudnánk, amelynek a folyamán Podolin környéke, mint hódítás kerülhetett volna a magyar uralom alá.

A korábbi magyar uralom bizonyítására felhozható még az a körülmény, hogy — amint Lovcsányinak lengyel kútfők alapján történt megállapításai mutatják — Magyar- és Lengyelország határvárosaként a XIII. és XIV. században Szandecet tekintették. Amikor II. István 1270-ben Boleszló lengyel királynál Krakkóban járt, Boleszló Szandecig kísérte Istvánt, pedig ekkor még Podolin vidéke Kunigunda birtokában volt. Erzsébetet, I. Károly menyasszonyát 1320-ban, amikor esküvőjére Budára jött, a magyar urak Szandecben fogadták. 1355-ben a magyar rendek a szandeci összejövetelen biztosították Kázmér lengyel királyt, hogy Lajos magyar királlyal a trónöröklésre vonatkozó feltételeket be fogják tartatni. Lajos király a lengyel trón elfoglalásakor, 1369-ben Szandecnél fogadta a lengyel küldöttség hódolatát.²⁵) Ha a lengyel fennhatóság tényleg kiterjedt volna az egész Szepességre, Szandec nem fejlődött volna a magyar-lengyel diplomáciai érintkezés határvárosává.

Podolin környékének a magyar uralom alá való egykori, Kunigunda férjhezmenetele előtti tartozását mind ezen bizonyítékok ellenére sem lehet elfogadni, mert a lengyel uralom mellett sokkal erősebb érvek szólnak. Ha Kunigunda életében bírta is ezt a területet és rendelkezett

²³ Hóman Bálint: Magyar történet. I. 370. l.

²⁴ U. ott. II. 272. l.

²⁵ Lovcsányi id. dolgozata. Századok, 1886. 505—515. II.

is vele,²⁶ azt kétségtelenül férje, Boleszló révén bírta, aki 1257-ben lekötötte az egész szandeci kerületet Kunigundának, hozománya fejében, melyet a tatárjárás hadi céljaira fordított.²⁷ Azonkívül az egész terület, annak helynevei, mint Podolin, Lubló, Gnédza szláv telepítés mellett bizonyítanak. A terület a XIII. század végéig a krakkói püspök egyházi fennhatósága alá tartozott és a területen vagy afelett magyar település, vagy gyepűvonal nem volt, sőt a gyepűvonal és az országkapu, mint később látni fogjuk, csak Podolin területéig mutatható ki. Ha a terület Kunigundának atyjától kapott birtoka lett volna, Kunigunda halála után nem tarthatott volna arra igényt Vencel cseh király, mint a sandomiri hercegség birtokosa²⁸ és nem adományozhatta volna el azt.²⁹

Az úgynevezett lengyel városok, Podolin, Gnédza és Lubló, csak a XIV. század elején kerültek magyar uralom alá és addig kétségtelenül Lengyelországhoz tartoztak. A lengyel fennhatóság azonban csak ezekre a városokra mutatható ki, de nem az egész Szepességre.

A lengyel írók elbeszéléseit és a lengyel uralom kiterjedését az egész Szepességre legjobban cáfolják a XVIII–XIX. században folyó magyar-lengyel határper több csomót kitevő iratai, ahol a lengyel részről csatolt többszáz oklevél között egy sincs, amely a szepességi lengyel uralmat bizonyítaná.³⁰

Boguchval adatát leszámítva, a lengyel uralomnak az egész Szepességre történt kiterjedéséről szóló adatok mind a 13 szepesi városnak 1412-ben történt elzálogosítása utáni időben, az elzálogosítás után másfél évszázaddal keletkeztek; érthető okokból, a birtoklás folytán a lengyel uralom jogcímét óhajtották vele egyéb adatok hiányában erősebb alapra fektetni.

A lengyel íróknak az egész Szepességre kiterjedő lengyel uralomról szóló elbeszéléseit ismerte a lőcsei krónika írója is és a lengyel írók valamelyikének közlését átvette majdnem szó szerinti latin szöveggel az egyébként vérsig német nyelvű krónikájába.³¹ A lőcsei krónikának ezt a szepesi írók által sem sokra méltatott adatát újabban egyes szepesi historikusok nem mulasztották el felhasználni és ahhoz messzemenő következtetéseket fűzni.³²

²⁶ Fejér: CD. 5. 3. 43., 425. HO. VI. 336. 1.

²⁷ Bárdossy: Suppl. 86. 1.

²⁸ HO. VI. 392. Fejér: CD. VI. 1. 230. 1.

²⁹ Anjoukori okmt. I. 19. 1.

³⁰ O. L. Regnicolaris lvt. Lad. XX. 2–3.

³¹ Hain Gáspár lőcsei krónikája. Kiadták: Bal Jeromos, Förster Jenő és Kaufmann Aurél. 9. 1.

³² Közlemények Szepes vármegye múltjából. XIII. 112., XV. 5. 1.

A régebbi lengyel írók adatainak tarthatatlanságát maguk a lengyel írók is felismerik. Zachorowski Szaniszló a Szepesség magyar és lengyel telepeiről írott munkájában már nem említi az egész Szepességre kiterjedő lengyel uralmat, hanem teljes tárgyilagossággal elismeri, hogy a Magyar- és Lengyelországot elválasztó nagy erdőség kiirtásával a magyar telepek hamarabb érték el a Dunajec völgyét és hogy Lengyelország épúgy telepíthetett volna a néptelen erdős területen, mint Magyarország, azonban ezt az alkalmat elmulasztotta, aminek következtében elvesztette még a magyar telepek által körülzárt lengyel területet, Podolin környékét is.³³

A lengyel írók adataival szemben Anonymus, akit Jakubovich megállapítása alapján II. Béla király jegyzőjének fogadunk el,³⁴ a magyar honfoglalási zónának a Tátráig és a Szepes-erdőig való kiterjedéséről beszél. Arra a kérdésre, hogy a múlt század történetírói által erősen megtépzott tekintélyű Anonymusnak ezeket az adatait elfogadhatjuk-e és milyen mértékben, a magyar honfoglalással foglalkozó legújabb történelmi és nyelvészeti irodalom eredményei adják meg a Teleletet. Hóman beható kutatásai megállapítják, hogy Anonymus munkájának az északkeleti országrész elfoglalását tárgyaló, kimutatható forrásokra nem támaszkodó része felsőliszavidéki hagyományokon alapszik.³⁵ Hogy ezeknek a hagyományoknak, ha talán egyrészük az Anonymus koráig terjedő átöröklésig bizonyos változásokon mentek is át, erős történelmi magvuk van, legjobban bizonyítja az Anonymus által feljegyzett hét kabar vezér neve, amelyről Németh Gyula megállapította, hogy mindegyike török név. Ebbe a névsorba, tekintve, hogy Anonymusról nem igen tételezhető fel, hogy a török nyelvben jártas lett volna, ha a hagyományoknak ez a része is változásokon ment volna át, egy-két nemtörök név is becsúszott volna.³⁶

Ha Anonymus többi adataira nézve, mivel az ellenőrzés eszközei hiányoznak, nem is vehetjük annyira pontosnak a hagyománymegőrzést, mégis el kell velünk azt a régi felfogást, mely szerint munkájában Anonymus teljesen saját kora viszonyainak rajzát adja.³⁷

³³ Századok. 1910. 419—420. Közl. II. 58. l.

³⁴ P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Klebersberg-emlékkönyv. 212—213. II.

³⁵ Hóman: A Szent László-kori Gesta. 45. Turul. 1912. 105—106. II.

³⁶ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. 238—240. II.

³⁷ Hunfalvy János, Salamon Ferenc és Marcali Henrik. V. Ö. Jakubovich: P. mester. Klebersberg-emlékkönyv. 175—176. II.

A régebbi lengyel írók adatainak tarthatatlanságát maguk a lengyel írók is felismerik. Zachorowski Szaniszló a Szepesség magyar és lengyel telepeiről írott munkájában már nem említi az egész Szepességre kiterjedő lengyel uralmat, hanem teljes tárgyilagossággal elismeri, hogy a Magyar- és Lengyelországot elválasztó nagy erdőség kiirtásával a magyar telepek hamarabb érték el a Dunajec völgyét és hogy Lengyelország épúgy telepíthetett volna a néptelen erdős területen, mint Magyarország, azonban ezt az alkalmat elmulasztotta, aminek következtében elvesztette még a magyar telepek által körülzárt lengyel területet, Podolin környékét is.³³

A lengyel írók adataival szemben Anonymus, akit Jakubovich megállapítása alapján II. Béla király jegyzőjének fogadunk el,³⁴ a magyar honfoglalási zónának a Tátraig és a Szepes-erdőig való kiterjedéséről beszél. Arra a kérdésre, hogy a múlt század történetírói által erősen megtépzott tekintélyű Anonymusnak ezeket az adatait elfogadhatjuk-e és milyen mértékben, a magyar honfoglalással foglalkozó legújabb történeli és nyelvészeti irodalom eredményei adják meg a Teleletet. Hóman beható kutatásai megállapítják, hogy Anonymus munkájának az északkeleti országrész elfoglalását tárgyaló, kimutatható forrásokra nem támaszkodó része felsőtiszavidéki hagyományokon alapszik.³⁵ Hogy ezeknek a hagyományoknak, ha talán egyrészük az Anonymus koráig terjedő átöröklésig bizonyos változásokon mentek is át, erős történeli magvuk van, legjobban bizonyítja az Anonymus által felfjegyzett hét kabar vezér neve, amelyről Németh Gyula megállapította, hogy mindegyike török név. Ebbe a névsorba, tekintve, hogy Anonymusról nem igen tételezhető fel, hogy a török nyelvben jártas lett volna, ha a hagyományoknak ez a része is változásokon ment volna át, egy-két nemtörök név is becsúszott volna.³⁶

Ha Anonymus többi adataira nézve, mivel az ellenőrzés eszközei hiányoznak, nem is vehetjük annyira pontosnak a hagyománymegőrzést, mégis el kell vetnünk azt a régi felfogást, mely szerint munkájában Anonymus teljesen saját kora viszonyainak rajzát adja.³⁷

³³ Századok. 1910. 419–420. Közl. II. 58. l.

³⁴ P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Klebersberg-emlékkönyv. 212–213. ll.

³⁵ Hóman: A Szent László-kori Gesta. 45. Turul. 1912. 105–106. ll.

³⁶ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. 238–240. ll.

³⁷ Hunfalvy János, Salamon Ferenc és Marcali Henrik. V. Ö. Jakubovich: P. mester. Klebersberg-emlékkönyv. 175–176. ll.

Anonymusnak azt az adatát, mely a kabar nemzetségek szállásterületének legfelső határát a bódvamenti Borsod várában állapítja meg, hitelesnek kell elfogadnunk, mert Melich nyelvészeti oldalról bebizonyította, hogy a Torna völgyének magyar lakossága honfoglaláskori magyarság.³⁸ A Karácsonyi által megállapított Szent István korabeli határ is jóval felül van azon a vonalon, melyre Anonymus a kabar nemzetség szállásföldjének legfelsőbb szélét teszi.³⁹ Ezek szerint megállapítható, hogy Anonymusnak a felsőtiszavidék elfoglalásáról szóló fejezetei politikai földrajzi tekintetben semmiesetre sem saját korának a honfoglalás idejébe visszavetített rajzát adják.

Anonymusnak a tátrai gyepűkre és a Szepes-erdőre vonatkozó adatát a Szepesség történetirői nagyon sokat magyarázzák és majdnem mindannyian más eredményre jutottak.⁴⁰ Csak a tekintélyesebb szepesi írókat említve, Hradszky a honfoglaláskori megszállást elfogadja.⁴¹ Pajdussák Szent László — Kálmán korára teszi a csendes megszállást.⁴² Förster a várispánság kialakulásával kapcsolatban II. István korára teszi a Szepesség állandó megszállását.⁴³ Bruckner szintén Kálmán korára teszi a Szepesség benépesedését, ahol már, véleménye szerint, előbb is voltak magyar határőrök.⁴⁴

A Szepesség elfoglalását tehát szepesi íróink a honfoglalástól II. István koráig terjedő időre teszik. A megtelepedés időpontjának megállapításánál főleg két szempontot vettek figyelembe: a középkori lengyel íróknak előbb már említett, de nem helytálló adatait és a szepesszombati krónikának a Szepesség első német telepeseinek bevándorlására vonatkozó adatát.

A Szepességnek a magyar uralom által történt birtokbavételét, amikor megszállása nem egyenletes terjeszkedés, hanem a Gömörmegyét és a Szepességet elválasztó nagy erdőség irtatlanul és telepítetlenül hagyása mellett történt, csakis politikai és határvédelmi szempontok teheték szükségessé. Azért a Szepesség benépesítése időpontjának a megállapításánál elsősorban e két összefüggő szempontot kell figyelembe vennünk. Ha tekintetbe vesszük a

³⁸ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 109. l.

³⁹ Karácsonyi id. cikke. Századok. 1901. 1049. l.

⁴⁰ Demkó Kálmán: Lőcse története. I. 145. l.

⁴¹ Hradszky: A szepesi tiz-lándzsások széke. 5—6. II. Szepes vármegye a mohácsi vész előtt. 2—3. II.

⁴² Közl. XIII. 109. XIV. 2. l.

⁴³ A Szepesség a tatárjárás előtt. Közl. VII. 4. l.

⁴⁴ Die Vergangenheit der Zipser Sachen. Közl. XII. 4. l.

korán kialakult magyar–lengyel kapcsolatokat, melyek Géza fejedelem korában kezdődnek,⁴⁵ a Lengyelországba menekült Vászoly fiak Szent István halála utáni, haddal való betörését, amelyek a magyar–lengyel érintkezés első háborús időszakát jelentik és a Lengyelországba vezető utak biztos őrizését kívánják, a Szepességnek magyar birtokbavételét korábbi időpontra kell tennünk, mint a Szepesség történetíróinak egyrésze tette.

Anonymus munkájában a Szepességnek nem egy nagy néptömeggel való megszállásáról beszél, nem is mondja, hogy valamelyik nemzetségnek jutott szállásbirtokul,⁴⁶ csupán annyit mond, hogy a magyarok a Szepes-erdőig és a Tatra hegységig elfoglalták az országot és a Tatra hegységnél gyepüket készítették.⁴⁷ Anonymusnak a gyepükészítésre vonatkozó adataiból tehát csupán annyi következik, hogy az Árpádhoz visszatérő hadak a Tátránál az ott hányt gyepük védelmére határőrséget hagytak hátra.

Azonban még emellett a magyarázat mellett is korainak kell tekintenünk a Szepes-erdő honfoglaláskori birtokbavételét. Anonymus pontos értesültsége mellett fel kell tételeznünk, hogy az ő korához viszonyítva már oly régen megtörtént a Szepesség birtokbavétele és a gyepük felállítása, hogy annak megtörténtét ekkor már a honfoglaláskori események közé sorolta a hagyomány. Ha Anonymus korától visszaszámítjuk az akkor élő emberek korát és a szokásos köztudományt, a XI. század első felét kapjuk eredményül.

A másik szempontot véve figyelembe, ugyanezt a kort kapjuk eredményül. A magyar–lengyel érintkezésnek az első háborús időszaka a Szent István halálát követő időre esik, amikor az ország határának egyedüli célszerű őrzete, mint fentebb említettük, csak a Hernád felső völgyéből történhetett. Az elmondottak alapján, ha nem is fogadjuk el Anonymusnak a Szepesség honfoglaláskori birtokbavételére vonatkozó adatát, a Hernád völgyének magyar őr-séggel való betelepítését a XI. század első felére kell tennünk.

Minthogy Anonymus a magyar honfoglalási zónának a Szepes-erdőig való kiterjedéséről beszél, elsősorban az vizsgálandó, hol feküdt Anonymus Szepes-erdeje és mik voltak a határai. Anonymus legújabb magyar fordításában Pais Dezső, aki Anonymus adatait a honfoglalás korára teljesen elfogadja, a Szepes-erdőt, mint a bódvamenti foglалás határát, a mai Abauj-Torna vármegyei Szepsi hely-

⁴⁵ Hóman: Magyar történet. I. 171. l.

⁴⁶ Förster azért veti el a honfoglaláskori megszállást, mert a Szepességen a nemzetségi szervezethez nincs nyoma. Közl. VII. 2. l.

⁴⁷ Anonymus, 18. 32. és 51. fejezete.

ség tájékára teszi,⁴⁸ a Turtur hegy fekvését pedig, az általa Szepesi tájékára helyezett Szepes-erdő déli része mellett annak nyugati végén képzei el és a Gömör-Szepesi Érchegeységet, valamint az Alacsony Táttra vidékét érti rajta.⁴⁹ Hasonlóképpen erre a vidékre, a Szepesi Érchegeység tájára helyezik Anonymus Szepes-erdejét Melich⁵⁰ és Moór Elemér is.⁵¹ Ezt a területet azonban sohasem nevezik az oklevelek Szepesnek vagy Szepes-erdőnek. A Szepes elnevezés az okleveles gyakorlat kezdetén csak a mai Szepességre, sőt pontosabban meghatározva, a Szepesség területének csak egy részére volt használatos.

A XIII. századi oklevelek adatai alapján pontosan meghatározhatjuk, mi volt Anonymus Szepes-erdeje és a Szepesség határa meddig terjedt dél felé. A Szepes szó kétségtelen előfordulására, Anonymus kézírata XIII. századi másolatának Silva Zepus-án kívül leszámítva még a Szepességre vonatkoztatott, de az esztergomi megyei Szépfalura vonatkozó⁵² 1198. évi adatot⁵³ és a Szepesség első főispánjául felvett Tamás soproni comest,⁵⁴ az első adat 1209-ben a Berzeviczy családnak a mai Nagylomnic környékére vonatkozó adománylevelében található.⁵⁵

A Szepesség tatárjárás előtti déli határa a mainál sokkal magasabban keresendő. Erre erős bizonyítékot szolgáltatnak Szepesolaszinak a tatárjárás után kelt szabadságlevelei. Az 1243. évi oklevélben IV. Béla megerősíti tornavai Olaszinak már régebben, Kálmán herceg korában élvezett kiváltságait.⁵⁶ Ez az Olaszi azonos a mai Szepesolaszival, Tornava pedig a mai Torna vármegye régi neve.⁵⁷ Szepesolaszinak ez a tornavai jelzője nem jelenthet mást, minthogy a város, ha a szabadságlevél kelt idejében nem is, de valamikor a tornai várispánság kötelékébe tartozott, vagyis a tornai várispánság területe a tatárjárás előtti időkben a Hernád folyóig terjedt és onnan csak a szepesi várispánság és a gölnicvidéki bányavárosok kialakulása után húzódott vissza mai határai közé.

Szepesolaszinak a tornai várispánsághoz való egykori tartozása mellett bizonyít az is, hogy IV. László király az

⁴⁸ Pais Dezső: Magyar Anonymus. 140. l.

⁴⁹ U. ott. 144. l.

⁵⁰ Melich: A honfoglalás kori Magyarország. 326. l.

⁵¹ Moór Elemér: Der Name Szepes-Zips. Karpathenland. II. 147.

⁵² Karácsonyi id. cikke. Századok. 1901. 1050. l.

⁵³ Fejér: CD. II. 324. l.

⁵⁴ Wenzel: AUO. VI. 222. Kovács: Betűrendes névmutató Wenzel Árpádkori Új Okmánytárához. 844. l.

⁵⁵ Fejér: CD. III. 1. 76. l. N. Múz. Berzeviczy Ivt. 1246.

⁵⁶ Fejér: CD. IV. 1. 278. l.

⁵⁷ Melich: A honfoglalás kori Magyarország. 107–108. II.

olasziak egyházát, minthogy az az oklevél szerint már kezdetől fogva ki volt véve a szepesi prépost egyházi hatalma alól, közvetlen az esztergomi érsek alá rendeli.⁵⁸ Amikor tudjuk, hogy a szepesi prépostság hatásköre nemcsak az egész Szepes vármegye területére, hanem a szomszédos Sáros vármegye tarcafői főesperességére⁵⁹ és Liptó vármegyének Szepessel szomszédos részeire⁶⁰ is kiterjedt, feltűnő az, hogy a prépostság székhelyétől alig pár kilométernyire fekvő Olaszi egyháza sohasem tartozott a szepesi prépostság alá, ami Olaszinak feltétlen korai, a szepesi prépostság alapítása előtti kialakulása és Torna vármegyéhez való korábbi tartozása mellett bizonyít.

A Szepesség elnevezés csak lassan, a várispánság kialakulása után terjeszkedik dél felé. A jászai konvent birtokainak 1255. évi határlevelében a konvent területét a Szepesség határától elválasztó vonalként a Gölnic folyó szerepel és a konvent birtokai közé tartozik még Szomolnokfő környéke is.⁶¹ A Szepesség déli határa a XIII. században általában még nagyon bizonytalan volt, amennyiben a Jekelfalussyak őseinek 1282-ben adott, Gölnicbányától a Hernádig terjedő erdő határjelei között a Szepességbe vezető utat említik.⁶² A Jekelfalussy család őseinek 1284-ben kiirtásra adott másik terület, a Szepesremete körüli erdő határai között pedig a Jászóból Szepesbe vezető út szerepel.⁶³ IV. Béla 1243-ban az Ákos nembelieknek adja a tatárjáráskor szerzett érdemeik fejében többek között Berzété és Pelsőc gömörmegyei birtokokat, amelyeknek határai között északon a Gölnic folyó, a Szomolnok torkolata a Gölnicbe, a Szomolnok forrása és Súlyomkő szerepelnek. Szóval a mai Szepesség déli részén levő terület egyrésze ebben a korban, amint az oklevél bizonyítja, Gömör vármegyéhez tartozott.⁶⁴ Ha tehát Gömör vármegye területe a XIII. században ennyire felnyúlt észak felé, akkor a Szepesség Anonymus korabeli déli határa kétségtelenül a Hernád vonalától északra keresendő.

A Hernád alatti vidék a tatárjárást megelőzőleg és utána is jóideig kétségtelenül egyetlen nagy erdőség volt, mely lenyúlt a mai Gömör vármegye területére, egészen Berzété

⁵⁸ Fejér: CD. IV. 2. 127. l.

⁵⁹ U. ott. IV. 3. 312. l.

⁶⁰ Mutmér szepesi prépost a Csorba-tó körül kápolnaépítési engedélyt adott a Szent-Ivány család részére. Említve 1306-ban. N. Műz. Szent-Ivány lvt.

⁶¹ Fejér: CD. IV. 2. 299. l.

⁶² Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 11.

⁶³ DL. 26.704. Fejér: CD. V. 3. 246. l.

⁶⁴ Fejér: CD. IV. 1. 287. l.

vidékéig és a Bódva folyó felsővölgyéig.⁶⁵ A tatárjárás utáni korban még Berzéte volt a Szepességhez legközelebbi gömörmegyei lakott hely, mert a mai Dobsina területét birtokosai csak 1326-ban adták soltésztségbe.⁶⁶ Ezt a nagy erdőt — kivéve a már korábbi keletkezésű Gölniczánya környékét — csak a XIII. század második felében kezdik irtani. Az irtás legkorábban Gölniczányáról indul ki, amelynek lakossága sugárszerűen terjeszkedik a környéken, majd a szepességi hernádvidéknek birtokosai is betelepítik birtokaiknak a Hernádtól délre fekvő részét, végül pedig a XIV. század elején az erdőnek déli része kerül irtás alá.⁶⁷

A Hernád alatti mélyen elhúzódó erdőt nevezik Feketeerdőnek is,⁶⁸ melynek főbb részei voltak az »alpes Golcha« és a Solyomkő.⁶⁹ Az erdő Szepesség felőli, Haraszt falu alatti részének pedig Kasztrosinfó volt a neve.⁷⁰ Amint XIII. századi adataink bizonyítják, nem nevezték sem az egész erdőt, sem annak egyes részeit Szepes-erdőnek, de nem is nevezhették, mert mint láttuk, a Szepesség területe déli terjeszkedése előtt csak a Hernádtól északra eső vidékre korlátozódott.

A Hernádtól északra szintén volt egy őserdő, mely a mai Batizfalvától a szepesi Táttra alján húzódott észak felé, egészen a mai lengyel határokig. Ennek folytatása volt a mai késmárk—lőcse—váraljai úttól északra fekvő erdő. Az összefüggő erdőnek egyes részei a XIII. században kerültek irtás alá. A mai Batiz- és Gerlachfalva területét borító Csetenye nevű erdőt 1264-ben adományozza el IV. Béla a Máriássy család őseinek.⁷¹ Az ettől északkeletre fekvő területet, noha a király 1209-ben történt eladományozásakor nem nevezi erdőnek, minthogy azonban még ekkor lakatlan volt és rajta Nagylomnicon kívül még az egykori erdőre mutató két Erdőfalva is kialakult, szintén erdőnek tarthatjuk.⁷² A Tótpataka körüli erdőt, a mai Rókus területét, 1263-ban adományozza el a király.⁷³ A mai Borkúttól a lengyel határig terjedő Roda nevű erdőt 1289-ben adja

⁶⁵ A Szöröcsöki Farkas fia Illésnek 1294-ben adományozott erdő határában a Berzétre vezető út említettik. Fejér: CD. VI. 1. 304., IV. 2. 299. I.

⁶⁶ Fejér: CD. VIII. 3. 130., 132. II. DI. 2390.

⁶⁷ DI. 2390., 26.704. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 11. Fejér: CD. V. 3. 246. VI. 1. 304. VII. 3.130. 132. VIII. 5.97. Hazai oklvt. 29. I.

⁶⁸ Hazai oklvt. 29. Fejér: CD. IV. 2. 299. I.

⁶⁹ Fejér: CD. IV. 2. 299. VI. 1. 304. I. N. Múz. Görgey lvt. 1294.

⁷⁰ N. Múz. Szirmay lvt. 1277/1283.

⁷¹ Fejér: CD. IV. 3. 183. I.

⁷² Fejér: CD. III. 1.76. I. N. Múz. Berzeviczy lvt. 1246.

⁷³ Fejér: CD. IV. 3.138. I.

soltézságba tulajdonosa, Rikolf comes.⁷⁴ A Meldur feletti terület szintén erdőség volt, melyet Feketeerdőnek neveznek az oklevelek.⁷⁵ Ennek folytatása volt kelet felé a Poprád két partján elhúzódó, Toporc körüli nagy erdő, melyet IV. Béla 1256-ban a Görgey családnak adományozott.⁷⁶ A Poprád és a Dunajec között, a mai két Lipnik vidékén szintén nagy erdő volt, melyet 1260-ban ugyan csak a Görgey család kapott adományba.⁷⁷

Erdős terület volt a Poprádtól keletre eső vidék is, amelynek Késmárktól keletre eső részét még 1251-ben is rengetegnek nevezi az oklevél.⁷⁸ Ennek az erdőnek Késmárk feletti részét V. István adományozza el a Berzeviczy családnak.⁷⁹ Az erdőség keleti folytatása Szepesben a lőcse-váraljai út felett ért véget, melynek Almás feletti szakaszát Feketeerdőnek nevezték.⁸⁰

A felsorolt adatok tehát azt bizonyítják, hogy a Szepességet legnagyobb részében még a XIII. században is erdő borította és csupán csak a Hernád és a váralja-lőcse-késmárki útvonal között elterülő vidék volt erdőtlen és megtelepedésre alkalmas.

Amikor a jelzett útvonaltól északra és a Poprád mellett elterülő nagy összefüggő erdőség egyes részeinek is jobbára külön neve van, nem állapítható meg, hogy Anonymus Szepes-erdeje az egész erdőségre, vagy pedig annak csak egyes részére vonatkozik-e. Az bizonyos, hogy Szepesnek csak a Hernádtól északra eső vidéket nevezték, tehát Anonymus Szepes-erdeje is csak ezen a vidéken, a Táttra szomszédságában kereshető.

⁷⁴ DL. 1252. Wenzel: AUO. IX. 516. l.

⁷⁵ Fejér: CD. V. 3. 330. l.

⁷⁶ U. ott. IV. 2. 380. l. N. Múz. Görgey lvt.

⁷⁷ HO. VI. 103. l. N. Múz. Görgey lvt.

⁷⁸ »maxima silva«. Hazai oklvt. 19. l. 1269-ből: Fejér: CD. IV. 3. 514. HO. VI. 157. l.

⁷⁹ Berzeviczy lvt. 1291.

⁸⁰ 1249-ből: »nigra silva«. DL. 399. Fejér: CD. IV. 2. 45. l. 1274-ből: Fejér: V. 2. 231. l. Az erdő alsó határa Kolcsó felett húzódott végig. V. ő. 1263-ból: »magna silva«. HO. VI. 115. l. DL. 13469. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 4. 13. és 16. 1282-ből: HO. VI. 274. l. A történeti irodalomban majdnem általános az a vélemény, hogy a telepedések megindulásának a korában a magasabb fekvésű helyeket őserdők borították. Ez a megállapítás azonban, amint Dopsch Középeurópára (Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung. I. k. Wien. 1918. 52. köv. l.) és Mályusz Elemér a Vág völgyére kimutatta (Túrócmege kialakulása. 97. l.) nem áll meg minden esetben. A tárgyalt területen azonban a felsorolt adatok segítségével elválasztható az erdős és a megtelepedésre alkalmas terület.

A terület nevének, a Szepes szó magyarázatának egész külön kis irodalma van. A Szepesség nevének már a középkorban akadt magyarázója és attól kezdve a névmagyarázat folytonosan foglalkoztatta az embereket. A legújabb időkig teljesen délibabos alapon mindenből magyarázták a helynevet, csupán csak a realitáshoz nem akartak sokáig közeledni, nevezetesen ahhoz, hogy a terület nevét az oltani, a Szepesség birtokbavétele után feltűnő három nemzetiség egyikének nyelvéből lehet megmagyarázni. Óserdőről, mely a Szepesség nagy részét borította, tud ugyan mindegyik névmagyarázó, ennek ellenére azonban a Szepességről a honfoglalás előtti időben, mint állandóan lakott területről beszélnek és lakosságát akkorának képzelik el, hogy az állandó elnevezést tudott alkotni és azt az idő viszonyaitól kereszttül a fajilag többször megváltozott lakosságra át tudta volna örökíteni. A Szepesség nevének magyarázata a XV. század közepén indul meg. Az első névmagyarázó Aeneas Silvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa volt, aki a Szepesség nevét a gepidákkal hozza összefüggésbe. Hajnóci József »Szepes vármegye nevei« című dolgozatában időrendi sorrendben felsorolja a Szepesség névmagyarázóit, összesen 29-et.

A Szepesség névmagyarázói közül Lazius, Sarnicius, Froelich, Hain és Weber a Gepusia = gepidák háza helynévből, Ransanus és Krones a Scepus meg nem fejtett helynévből, Bonfini és Bohus a magyar Szebb ez!, a német Zipfel = csücsök, a cseh spes = gyorsaság, a tót spizierna = éléstár és a Cepusium = gepidák háza szavakból és helynévből, Xylander a latin sepes = határ szóból, Bél és Schmauk a carpet = kárpátiak népnévből, Szirmay a magyar »Szebb ez!« felkiáltásból, Engel, Schlözer és Hoche a jus cippi = gabonaadó szóból, Genersich és Scholcz a se-pig-is = csúcsot, jeget látok gót szavakból, Schwartner a tót spis = írott könyvecske szóból, Lányi a német Zipf = csipke szóból, Hradzsky a székely Sepsi helynévből, Pirhalla a moldvai Scupos helynévből, Münnich a latin cippus = határőrgrófságból, Czirbusz a cseh-morva scypes = gyepűkészítő szóból, Förster a kelta scip = fátörzs szóból, Weber és Fedor a latin saepes = fenyőerdős határ kifejezésből és Barla-Szabó a német Sippschaft = népcsoport szóból származtatják a terület nevét. Végül maga Hajnóczy is beáll harmincadiknak a Szepesség névmagyarázói közé és a latin sepes = határ magyarázat híveihez csatlakozik.⁸¹

⁸¹ Közl. XII. 45–62. II. A Szepesség különböző névmagyarázatait már korábban összeállította Wéber Artur: A szepesi nyelvjárás tanulmányozásának története. Közl. VIII. 1–12. II.

A Szepes helynév magyarázatával legújabbban Melich János foglalkozott. A név különböző változatainak az ismertetése után⁸² összevetve azokat a Sebes hely- és viznév, az abaujbornai és a háromszéki Szepsi alakváltozataival, nyelvtörténeti alapon arra az eredményre jut, hogy miután a tót, lengyel és német nyelvben hasonló alakok nincsenek, a helynév csak magyar eredetű lehet. A hangtani törvények alapján bebizonyítja azt is, hogy úgy a német Zips, mint a tót Spis és a lengyel Spisz alakok a magyar alaknak az átvételei. A Szepes szó jelentését Melich a szép (pulcher) szóval hozza összefüggésbe.⁸³

A Szepes helynév alakváltozatai a XIII. században, tisztán eredeti és teljesen megbízható oklevelek alapján összeállítva a következők: Scepes,⁸⁴ Scepez,⁸⁵ Scipus,⁸⁶ Scypus,⁸⁷ Scipes,⁸⁸ Scypis,⁸⁹ Scipis,⁹⁰ Scepus,⁹¹ Scepis,⁹² Scepys,⁹³ Schypus,⁹⁴ Zypes,⁹⁵ Cypis,⁹⁶ Sypes, Sceps, Scyps,⁹⁷ Zepus.⁹⁸

⁸² Az első, 1198. évi adat nem a Szepességre vonatkozik. L. Karácsonyi idézett cikkét. Századok 1901. 1050. l.

⁸³ Magyar nyelv. 1929. 34–41. II. A honfoglaláskori Magyarország. 324–329. II.

⁸⁴ 1216: DL. 74. 1282: N. Múz. Görgey lvt. 1290. Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 7. 1294. és 1297: N. Múz. Görgey lvt.

⁸⁵ 1280: N. Múz. Görgey lvt.

⁸⁶ 1217/1230: DL. 79. 1254: DL. 2514. 1273: N. Múz. Szent-Ivány lvt. 1279: N. Múz. Rhédey lvt.

⁸⁷ 1209/1246: N. Múz. Berzeviczy lvt. 1279: N. Múz. Máriássy és Görgey lvt. 1298: Múz. T. a.

⁸⁸ 1264: DL. 564.

⁸⁹ 1264: Múz. T. a. 1270: N. Múz. Berzeviczy család kakaslomnici ágának levéltára.

⁹⁰ 1264: DL. 564.

⁹¹ 1243: DL. 38.875. 1256: N. Múz. Görgey lvt. 1278: Múz. T. a. 1279: DL. 26.734. 1282: Szepesi kpt. Met. Sceps. 3. 2. 8. Görgey lvt. DL. 14013. 1284: DL. 26704. 1285: Fekete Nagy: Petróczy levéltár középkori oklevelei (Petróczy regeszták). 7. (8.) stb. A kiadott oklevelek többnyire ezt az alakot közlik, tekintet nélkül az eredeti oklevelek írásmódjára.

⁹² 1264: DL. 564.

⁹³ 1269: N. Múz. Szent-Ivány lvt. 1270: N. Múz. A Berzeviczy család kakaslomnici ágának levéltára.

⁹⁴ 1251/1281: DL. 346.

⁹⁵ 1258: N. Múz. Görgey lvt.

⁹⁶ 1289: DL. 1252.

⁹⁷ 1291: N. Múz. Berzeviczy lvt. Múz. T. a.

⁹⁸ 1280: DL. 1008. 1285: DL. 26735. 1290: N. Múz. Görgey lvt. 1294: Szepesi kpt. Misc. div. cott. 8. 2. 8.

Ezek a különböző alakváltozatok mind Melich megfejtését támogatják.

Melich eredményeinek a helyességét nem gyengíti meg Gréb Gyula és Moór Elemér hozzászólása sem. Gréb Németország különböző vidékéről felcmlit nyolc helynevet,⁹⁹ amelyek alapján arra az eredményre jut, hogy a terület neve német eredetű és a Zips német alakot magukkal hozták a német telepések.¹⁰⁰ Amikor a Gréb által felsorolt 8 helynév közül csak kettőnek a történeti fejlődését ismerjük és azok is nagyon messze állanak a nálunk aránylag későn kimutatható Zips formától, kérdés, szabad-e a két utóbbi alakhoz oly messzemenő következtetéseket fűzni, különösen amikor az egyikben nyilvánvalóan a német helynévképzésben annyira szokásos zu- összetétel szerepel.¹⁰¹

Moór megfejtése két pontból indul ki. Az egyik az, hogy a Debrecen melletti Szepes helység első előfordulási alakja 1235-ben Zeb, majd pedig Zepus, Zepes, Scepes. Az első előfordulási forma után feltételez egy szláv s(v)ib(a) tövet, melynek származékai, a Svidovec, Sciboechsomerdt (Kornelkirschenwald) jelentenek. Minthogy a mai Szepesség Anonymusnál mint silva Scepus, Szepes-erdő alakban jelenik meg, a terület tehát kezdetben erdőt jelöl. Abból a körülményből, hogy ezt az erdőt, melyet a mai Szepesi Erőhegységgel azonosít, a tornamegyei Somogy, Szepsi, a sárosi Szeben (a sip többől) és az abauji Somos helységek veszik körül, arra a megállapodásra jut, hogy a szepesi erdőségre a som jellemző volt és így a Szepesség a tót sib többől vette a nevét.¹⁰²

További fejtegetése közben maga Moór is észreveszi, hogy az olyan őserdőre, mint amilyen a Szepesség volt, nem igen illik rá az erdőalji bokortól, a somtól vett elnevezés, azért állítását azzal a magyarázattal igyekszik elfogadhatóbbá tenni, — feledve azt, hogy a somot a vidék jellegzetes növényének mondotta, — hogy az ember nem mindig a jellemzője után nevezi a vidéket, hanem inkább arról, ami az ember életmódjára jelentőséggel bír. Eltekintve attól, hogy megállapításaink szerint a Szepes-erdő csak a

⁹⁹ Zips, Zipsdorf, két Zipsendorf, Zipshausen, Zipsmühle, Zipskretscham, Zits (1285: Zübtz, 1272: Zueptzer) és végül az 1168-ban előforduló Cybazlaundorf alakot, melyet a szerző Zipsleindorfnak olvas.

¹⁰⁰ Zu dem Namen »Zips«. Karpathenland. II. 121—130. II.

¹⁰¹ A német nyelvben gyakori elvonás (Anlautskürzung) és áttapadás (Anlautserweiterung) sok példáját idézi Schwartz Elemér: Nyugatmagyarországi német helységnevek. 30—31. II. Így lesz-rl. a zu Uzenhof alakból Zusenhofen stb.

¹⁰² Der Name Szepes-Zips. Karpathenland. II. 145—149. II.

Hernádtól északra eső erdőt jelenti, kérdés, lehet-e a Szepes-erdőre nézve jellemzőnek nevezni a somot, amikor a Szepességen a Körtvélyes, Almás, Dubrava, Monyorós, Tornában Almás, Feketefűz, Hárskút, Jablonca, Meggyes, Abaújban Fűzi, Komlós, Szöllős, Sárosban pedig Héthárs, Dubrava, Komlós, Kőkényes, Monyorós, Nyires, Szilva stb. középkori helyneveket találunk.¹⁰³ Ezek közül Almás és Monyorós után az almát és mogyorót, minthogy többször előfordulnak, éppúgy lehetne a vidék jellemzőjének mondani, mint a somot. Nem feszegetve azt, hogy az emberek életmódjára a som mennyiben bír több jelentőséggel, mint az alma, vagy a többi felsorolt fák, csak azt kívánjuk leszögezni, hogy az egyetlen szepesi Sűmeget kivéve, a som szó sohasem fordul elő középkori határlevelekben a Szepességen, ahol a Szepes-erdő volt. Csak a XIII. századi határlevelek adatait sorolva fel, előfordulnak az éger-,¹⁰⁴ a fenyő-,¹⁰⁵ a lucfenyő-,¹⁰⁶ a szil-,¹⁰⁷ a bükk-,¹⁰⁸ a hársfa,¹⁰⁹ a szemercse bokor,¹¹⁰ a szemerekfa törzse¹¹¹ és a jávor-erdő,¹¹² de a som sohasem.

¹⁰³ Csánki: Magyarország történelmi földrajza. I. 202—315. II.

¹⁰⁴ egurfa, 1251: Hazai oklvt. 19. I.

¹⁰⁵ feneufa, 1251: Hazai oklvt. 19. I. 1270: N. Múz. A Berzeviczy család kakaslomnici ágának levéltára.

¹⁰⁶ Luchfenew, 1255: Hazai oklvt. 29. I.

¹⁰⁷ zylfa, 1277: DI. 974.

¹⁰⁸ bik, 1285: Fejér: CD. V. 3. 303. I. 1290: N. Múz. Berzeviczy lvt.

¹⁰⁹ hasfa, 1251: Hazai oklvt. 19. I. 1269: HO. VI. 157. Fejér: CD. IV. 3. 514. I. lypa, 1282: HO. VI. 274. I. Hasmezeu, 1282: Szepesi kpt. Met. Scep. 3. I. 11.

¹¹⁰ arbor Zemerek, 1263: Fejér: CD. IV. 3. 129. VI. 1. 301. 1282: HO. VI. 276. I.

¹¹¹ truncus Zemeryk, 1251: Hazai oklvt. 19. I. Zimiriku, v. ott.

¹¹² Jawore erdő, 1260: HO. VI. 103. I.

A SZEPESSÉG BENÉPESÜLÉSE.

A Szepességnek a magyarság által történt birtokbavétele előtti korával szigorúan vett tudományos oldalról még senki sem foglalkozott. Történtek már ugyan kísérletek a Szepesség őskorának a megírására, azonban ezeket nem tekinthetjük egyébnek gyarló, tudománytalan próbálgatódzásoknál.

Münnich Sándor a Szepesség őskoráról írt munkájában végigvonultatja a Szepességen a népvándorlás összes népeit, amelyek közül főleg a keltáknak tulajdonít nagy szerepet a Szepesség kialakulásában; szerinte Lőcse, Sümeg, Ruszkin, Kojsó, Grénic, Margitfalva, Folkmár, Krig és Mindszent kelta eredetű falvak.¹ A Szepesség különböző vidékeiről rengeteg szétszórt leletet sorol fel, amelyeket arányosan eloszt a különböző történelmi korok között, de sem ő, sem pedig követői nem tudnak felmutatni egy rendszeres ásatásból eredő, kormeghatározó jellegzetességgel bíró leletet.² Nincs feltárva a Szepességen egyetlen, a magyar honfoglalást megelőző korból származó telep vagy sír sem. Münnich leleteiben együtt szerepelnek az

¹ Münnich Sándor: A Szepesség őskora. A Szepesmegyei Történelmi Társulat milleniumi kiadványai. I. 242. l.

² Archeologiai Értesítő. Új folyam IX. 57. XI. 18. XX. 157. XXIII. 38. I. Hajnóci R. József: A szepesi bányavárosok története. 25—38. II. Weber: Újabb adalékok Szepesmegye történetéhez. 2—4. II. Greisiger Mihály: Tátraaljánk a történelemelőtti korban. A Magyarországi Kárpát-egyesület Évkönyve. XX. 43. I. V. ö. még: XIX. 1. l. — Münnich történelmi érzékének teljes hiányára vall az a komoly történettől távolálló, a Szepesség XIII. századi szereplőit regényes elbeszélésbe belegyűrő meséje, melyet Hradszky: Vándorlások a Szepességen című dolgozatába átvett. A Magyarországi Kárpát-egyesület Évkönyve. 1883. 116—118. II.

emberi csontok az állati maradványokkal, köztük a mamut, a viziló(!) és az oroszlán(!) megkövült csontjaival.³

A Szepesség őskorára vonatkozó megállapítások annyira naivak, hogy azok még a régészetben tájékozatlanok kétkedését is felkeltik. Ilyen Münnichnek az a felfogása, mely az ótátrafüredi régi Szontág szanatórium ásatásakor talált Aurelianus-érem lelőhelyét elsődlegesnek tartja.⁴ Amikor Ótátrafüred területe, eltekintve ezer méteren felüli magasságától, a honfoglalástól a múlt század elejéig őserdő volt, kérdés, hogy Aurelianus korától a honfoglalásig eltelt idő elegendő volt-e egy őserdő kialakulására, még ha olyan magasságban fel is tételezünk emberi lakóhelyet.

A Szepességnek a magyar honfoglalást megelőző korbeli lakosságát Münnich és követői szlávnak tartják⁵ és tényként azt állítják, hogy Igló területén a honfoglalás előtt két »ószlovén« község Brusznik és Sztoján állottak.⁶ Münnich igazolatlan állításából kiindulva és a magyar uralom előtti lengyel fennhatóság meséje után Pajdussák az őslakó szlávokat lengyeleknek tartja,⁷ sőt tovább fejlesztve elméletét, fenti megállapítása után egy évre már Sümeg, Illésfalva és Daróc községekben meg is nevezi a lengyelek által még a honfoglalás előtt megtelepített községeket.⁸

Minthogy a fenti következtetések alapja teljesen hibás, a Szepesség őskoráról, illetve magyar birtokbavétele előtti koráról semmi biztosat nem mondhatunk. A Münnich által felsorolt kő- és az azt követő korszakokból származó eszközök alapján annyi ugyan megállapítható, hogy a Szepesség már régebben is lakott terület volt. A rendszeretlenül összegyűjtött és ismertetett leletek között azonban egy sincs, mely egymagában véve arra engedne következtetni, hogy a Szepességnek közvetlen a magyarság által történt birtokbavétele előtti időkben lakossága lett volna és az szláv volt.

Az bizonyos, hogy amikor a Szepesség az okleveles adatoknál feltűnik, lakossága már három nemzetiségre, magyarra, szlávra és németre tagozódik. A magyar lakosság, mely kezdetben kizárólag a határőrökre és hozzátar-

³ Münnich Sándor: A Szepesség őskora. 183. l.

⁴ U. ott. 206. l.

⁵ U. ott. 251—252. ll. Sváby Frigyes: A Lengyelországnak elzalogosított XIII. szepesi város története. 22. l.

⁶ Münnich Sándor: Igló története. 36—37. ll. Förster: A Szepesség a tatárjárás előtt. Közl. VII. 1. l. Pajdussák Máté: Márkusfalva. Közl. XIII. 112. l. Smögen, Sperdorf und Sans-Souci. Közl. XIV. 5. l.

⁷ Közl. XIII. 109—110. ll.

⁸ U. ott. XIV. 2—3. ll.

tozókra korlátozódott, amint láttuk, minden valószínűség szerint a XI. század első felében telepedett le.

A szlávok bevándorlásának kora nem állapítható meg. A Szepestől délre fekvő vidéket, amint Melich megállapította, délszlávok lakták.⁹ Ezeknek a Szepesség birtokbavételétől a XIII. század elejéig eltelt másfél évszázad alatt bő alkalmuk volt az északfelé való vándorlásra. Minthogy azonban megállapítható, hogy a magyarságnak az erdős vidék felé való terjeszkedésekor a Felvidék több helyén, főleg a folyóvölgyek környékén talált elszórt telepekben élő szláv lakosságot,¹⁰ elfogadhatjuk a szepesi íróknak azt az állítását, hogy a Szepességen is talált a magyarság ilyen elszórt, minden politikai közösség nélküli gyér szláv lakosságot.

A magyarság a honfoglalás utáni időre eső terjeszkedésekor nem mint hódító, hanem mint békés fogláló lép fel. Az újonnan birtokba vett terület lakosságát, az emberi munkaerő megbecsülésének ebben a korszakában nem pusztította ki, hanem azt, mint alsóbbrendű népelemeket bevonta a továbbterjeszkedésre létesített közigazgatásba, a várispánságba.¹¹ A magyarság a birtokba vett területen, akár karddal foglalta el azt a honfoglaláskor, akár későbbi békés terjeszkedése folyamán, ha ott kialakult névvel bíró telepeket, határjeleket talált, azokat többnyire átvette és maga csak ritkán alkalmazott új elnevezéseket. Ennek bizonyítására elég a szinmagyarság által megszállt Csongrád, Veszprém stb. és a későbbi terjeszkedés folyamán a terület birtokbavétele előtt szlávok által gyéren lakott Torna¹² és Turóc¹³ vármegyék szláv neveinek átvételére utalni.

Éppen ezek a nyelvi elnevezések szolgáltatnak értékes adatokat a Szepesség birtokbavételkor ott talált lakosság tömegének a megállapítására. A Szepes név, mint Melich János árpádkori adatokból vett bő analógiák alapján megállapította, magyar eredetű.¹⁴ Ugyancsak magyar nyelvi elnevezés a Poprád folyó neve is, mely a délszláv paprad = páfrány szóból került a magyar nyelvbe. A magyar alakot vette át a tót és a lengyel nyelv Poprád alakban, úgyszintén a magyar nyelvből származik a jóval későbbben jelentkező Popper német alak is.¹⁵ Valószínűleg magyar eredetű a

⁹ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 109. l.

¹⁰ Mályusz: Túrócmege kialakulása. 19. és köv. ll.

¹¹ U. ott. 43–52. ll.

¹² Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 108–109. ll.

¹³ Mályusz: Túrócmege kialakulása. 101–102. ll.

¹⁴ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 324–327. ll.

¹⁵ U. ott. 327–329. ll. Minden magyarázat nélkül szláv eredetűnek tartja Förster a Poprád nevet, mely szerinte a lengyel prad (= víz-esés alatti folyó) szóból származik. Közl. VII. 1. l.

Hernád neve is,¹⁶ melynek mélyhangzós Harnád alakját csak a XIV. században szorítja ki a Szepességen állandósult Hernád alak.¹⁷ Magyar származása és mély hangú változatának eredetisége mellett bizonyít az is, hogy Abauj és Zemplén vármegyék területén, ahol a magyarság jóval tovább megtartotta nemzetiségi túlsúlyát, a Harnád alak a XV. századig úgyszólván állandó maradt.¹⁸ A Harnád német neve, a Hunrád, Chundert, Chonrad, csak 1300-ban fordul elő eredetiben is ismeretes oklevélben,¹⁹ így valószínű, hogy szintén a magyar alakból keletkezett a folyó német neve. Az a vélemény tehát, mely szerint a Harnád, Hernád név az ófelnémet hornath szóval, amelynek ágas-bogas, kanyargós a jelentése, lenne azonos, a német alak késői feltűnése miatt valószínűtlen magyarázat.²⁰ Az elsoroltakon kívül a magyarság adott még nevet a lőcsei hegységnek is. Ennek a váralja-lőcsei úttól északra, a Poprádtól keletre és délre eső, a sárosi határig nyúló, jó sokáig irtatlan erdőnek a neve Szemenye.²¹ A szónak magyar eredete mellett bizonyít, hogy e hegységnek az 1286-ban feltűnő szláv neve, a Timnić, a magyarától teljesen eltér.²²

¹⁶ Pais: Magyar Anonymus. 118. l.

¹⁷ Wagner: *Analecta*. I. 297. l. Bárdossy: *Suppl.* 50. Fejér: *CD*. IV. 2. 64. l. *DI*. 25052. N. Múz. Szirmay *lvt.* 1282/1383. *DI*. 1386. stb.

¹⁸ Csánki: Magyarország történelmi földrajza. I. 213–214. II.

¹⁹ Szepesi *kpt. Met. Scep.* 3. 1. 5. és 3. 4. 13.

²⁰ Kemény Lajos: Abauj- és Tornavármegye története a honfoglalástól. *Közlemények Abauj-Torna vármegye múltjából*. 1911. 22–23. II. A Hernád nevét a Poprádéhoz hasonlóan, de szintén minden bővebb magyarázat nélkül a szláv nyelvből vezeti le Förster, aki szerint a Hernád név az ószláv hrnati (= hegyi víz) szóval azonos. *Közl.* VII. 1. l. Nem szabad összetéveszteni a Hernád szó eredetét a vas megyei Hernád-, Herand-, Hernalt-mesteri helynév eredetével, mely kétségtelenül személynévi eredetre megy vissza. Csánki: Magyarország történelmi földrajza. II. 755. l. A Hernád folyó nevével azonos eredetű a pest megyei Harnad, Hernád birtok neve. Csánki: Magyarország történelmi földrajza. I. 29. l.

²¹ Scymina. 1256: Görgey *lvt.* (Fejér: *CD*. IV. 2. 380. l. rosszul Scynna.) Zemene 1260: N. Múz. Görgey *lvt.* 1278–1290. N. Múz. Görgey *lvt.* Fejér: *CD*. VI. 1. 45. HO. VI. 103. l. Zemena 1277: *DI*. 974. Schymena 1278: Görgey *lvt.* HO. VI. 227. l. Zeemene, Scemenye, Zemenye nevű helységet találunk a középkori Vas megyében. Csánki: Magyarország történelmi földrajza. II. 796. l. A Szemenye elnevezés, minthogy Zeme nevű magyar személynév van és a XIII. században a Szepességen is előfordul (1280: O. L. Thóke *lvt.* *DI*. 14018.), hasonló képzésűnek tartandó a Csete, Petk és Velk személynévből képzett Csetenye, Petenye és Velkenye szepesi helynevekkel.

²² Fejér: *CD*. V. 3. 334. Bárdossy: *Suppl.* 253. l.

Ha tehát a magyarság adott nevet a területnek és a Szepesség két főfolyójának és egy nagy hegységének, a birtokbavétel idején nem tételezhetünk fel valami nagyszámú lakosságot és kialakult határneveket, mert a magyarság ezeket a helyi elnevezéseket, mint több példával igazoltuk, valószínűleg átvette volna.

Ezt a megállapítást támogatják a régészeti és a nyelvtudomány eredményei is. Br. Richthofen »A szláv kérdés Magyarországon régibb középkori archeológiájában« című dolgozatában megállapította, hogy a honfoglaláskor Magyarország területén talált szláv lakosság igen gyér lehetett.²³ Melich kutatásai szerint pedig a szepességi szláv határnevek mind jóval későbbiek, mint a Gömör-őrök fellelőhelye. A Tatra neve a tótban is jövevény szó.²⁴ A Magura helynév a XIII. század végénél és a XIV. század elejénél nem régibb.²⁵ Ugyancsak XIV–XV. századi keletkezésű tót hely- és hegynevek a Ziár és a Zd'ar.²⁶

Az a körülmény, hogy a Szepességnek, a Hernád és Poprád folyóknak, továbbá a Szemenye hegységnek a határór magyarság adott nevet, feltételezi még azt is, hogy a magyarság, eltekintve a kevés számú szláv lakosságtól, egyedül lakta a Szepességet annyi ideig, amennyi ezeknek a helyneveknek a kialakulására és megerősödésére szükség volt. Hogy a Szepességnek jóideig egyedüli lakói a lándzsásnemesség ősei, a Gömör-őrök voltak, bizonyítja a lándzsásnemességnek az országos jogtól eltérő politikai és magánjogi berendezkedésének oly fokú megerősödése is, hogy az az országos jog hatásának akkor is ellent tudott állni, amikor a tatárjárás által erősen megritkult lándzsásnemesség területe korábbi nagykiterjedésével szemben alig pár falura zsugorodott össze.²⁷ A lándzsásnemesség ősi berendezkedésének ez a megerősödése és ellenálló képessége, amikor az ősi szervezetben élő, szintén körülzárt telepek, mint a fehérmegyei bessenyők, beolvadnak az országos jogba,²⁸ csak úgy érthető meg, ha feltételezzük, hogy a lándzsásnemesség sokáig nem voltak kitéve az országos jog hatásának, vagyis jóideig a Szepesség egyedüli lakói voltak.

Nagyszámú lakosságnak a befogadására a XI–XII. századi Szepesség nem is volt alkalmas, mert amint láttuk, legnagyobb részét még a XIII. században is erdő

²³ Archeologiai Értesítő. XL. 138. l.

²⁴ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 373. l.

²⁵ U. ott. 368. l.

²⁶ U. ott. 369. l.

²⁷ Részletesen kifejtve a lándzsásnemességről szóló fejezetben.

²⁸ Csánki: Magyarország történelmi földrajza. III. 299–300. lt.

borította és csak a Hernádtól északra eső dombvidék volt alkalmas a megtelepülésre. A Gömör-öröknek a Szepesség területére való felletelezésekor az a sajátságos helyzet állott elő, hogy a Hernádtól délre felállított gyepűvonal mögött egy hatalmas erdőség vonult végig, ahol a határörök megtelepedésre alkalmas és életmódjuknak megfelelő területet nem találtak.

A honfoglalást követő századok nem sokat változtattak a magyarság életmódján, azért az állattenyésztést még a XI–XII. században is túlsúlyban lévőnek kell tartani a földműveléssel szemben. Ennek a pásztorkodó életmódnak semmiesetre sem volt megfelelő a Hernádtól délre eső erdős és hegyes vidék. Az állattenyésztés számára alkalmas területet csak a Hernádtól északra találtak a határörök. Foglalkozásaiknak megfelelőleg tehát a felletelepedés után nyomban használatba kellett venniök a gyepűelvét, a Hernádtól északra eső vidéket is, amelyet minthogy azon az okleveles korszak elején sem ismerünk erdőt, a korábbi időben is erdőten területnek kell tartanunk.

A művelés alá vett föld terjeszkedésével és a nyájak elszaporodásával kapcsolatban a használatba vett Hernád feletti sáv folyton északabbra tolódott. A biztonság, mely egyrészt a határőri szervezetben, másrészt a Podolinnál soha lejjebb nem nyúló lengyel határtól való nagy távolságban rejlett, a Szepességtől délre és délkeletre eső vidékek sűrűbb lakosságát arra bátorította, hogy könnyebb boldogulás és nagyobb vagyonszerzési lehetőség reményében felköltözzenek a Szepességnek a gyepűvonal felett elhúzódó, a határörök által birtokba nem vett részeire. Az új telepéseknek a megjelenésével egymásután keletkeznek a Hernádtól északra eső vidéken az új községek. A határörökről, akiket az állandó katonáskodás, saját maguk és családjuk fenntartása eléggé lekötött, nem igen tételezhettük fel, hogy nagyobb szabású erdőirtást végeztek volna, csupán a földművelés intenzívebbé válását kell elismernünk annak következtében, hogy az ország belsejétől elzárva ellátásukról saját maguknak kellett gondoskodni.

A szepesi írók többségének megállapítása szerint a magyar határörök után a Szepesség első telepesei németek voltak, akik, mint ahogy egybehangzóan állítják, II. Géza alatt jöttek be az országba.²⁹ Noha azt a felfogást

²⁹ Bárdossy: Suppl. 61. 1. Sváby: A Lengyelországnak cizalogosított XIII. szepesi város története. 9. 1. Pitkó: Közl. V. 92. 1. Hain Gáspár lőcsei krónikája. 7. 1. jegyzet. Pirhalla: A szepesi prépostság vázlatos története. 4. 1. stb.

Szabó Benő³⁰ és Münnich Sándor³¹ már régebben megcáfolták, a régi elméletnek még mindig akadnak hívei, akik azt a felfogást, hogy az erdélyi és a szepesi németek egyidőben telepedtek meg,³² elfogadják, sőt továbbfejlesztik. A legképzettebb szepesi történelíró, Bruckner szerint is II. Géza alatt vándoroltak be a szepesi szászok.³³ Bruckner később ezt a felfogását, elfogadva Borics várispánságának meséjét, megtetézi azzal a megállapítással, hogy a bevándorlás már a XII. század elején megkezdődött és II. Géza alatt csak nagyobb méreteket öltött.³⁴ Ezt az állítását arra alapítja, hogy szerinte a németek bevándorlásának idejét illetőleg az összes krónikáink II. Géza korára mutatnak.³⁵ Lásuk tehát, mit mondanak összes krónikáink. A lőcsei krónika, amint az közismert, a szepesi németeket őslakóknak tartja és a bibliai Szemtől származtatja őket.³⁶ A Wagnernél szemelvényesen közölt Leibicz-krónikában és a karthauzi krónikában³⁷ a szászok bevándorlására nem találunk adatokat. A szepesszombati krónika szerint a szászok egy Béla nevű király alatt vándoroltak be a Szepességbe, minthogy azonban a krónika szerzője nem tudja, hogy az melyik Béla volt, korát jellemző bizonyítékok alapján Vak Béla mellett dönt.³⁸ Így festenek tehát összes krónikáink, melyek közül azonban egyetlen egy sem teszi II. Géza korára a szepesi szászok betelepődését, mint ahogy Bruckner összes krónikáinkról állítja.

A szászok betelepődésének emlékét a késői utódok már személyhez fűzik. A 24 szepesi város plébánosainak fraternitasa 1556-ban egy Rajnaldus nevű személyről úgy emlékszik meg, mint a szepesi szászok első vezéréről, vezetőjéről és egy tőle kapott egyházi kiváltságot tartalmazó oklevélről beszél.³⁹ A Rajnaldus személyével kapcsolatos,

³⁰ A szepesi szászok. 49–50. II.

³¹ Igló története. 48–49. II.

³² Bárdossy: Suppl. 61. I.

³³ A szepesi városok szövetségének értelmezése. Közl. III. 89. I.

³⁴ Die Vergangenheit der Zipser Sachsen. Közl. XII. 6. I.

³⁵ „Ansiedlungen in grossen Maastabe begannen aber laut sämtlichen Chroniken erst unter Geza II.“

³⁶ Hain Gáspár lőcsei krónikája. 5–6. II.

³⁷ Wagner: Analecta. II. 40–68., 69–79. II.

³⁸ Évk. VII. 24–25. II.

³⁹ Wagner: Analecta. II. 257–259. II. Rajnald személyét még jobban megeleveníti Pirhalla, aki a szászok állítólagos vezérélt Rajmund antiochiai herceggel azonosítja. Pirhalla meséjének van ugyan történelmi magva is, azonban az antiochiai hercegek francia eredetűek lévén (Századok, 1886. 867–885. II.), alig tételezhetjük fel róluk, hogy szászok vezetői lettek volna. Az pedig egyenesen képtelen állítás, hogy

a XVI. század közepén feltűnő és valószínűleg ekkor keletkezett mesét több felsorakoztatott oknál fogva tagadják már Sváby és Szabó Benő.⁴⁰ Ezeknek bizonyítékaihoz még, mint a legnyomósabbak egyikét azt tehetjük hozzá, hogy ha ez a Rajnald és az 1556-ban idézett oklevele egyáltalán léteztek volna, nem rejtették volna el a szepesi szászok az oklevelet, hanem azzal a XIII. század végefelé folytatott nagy dézsmapöreikben⁴¹ és későbbi alkalmakkor is, amikor kiváltságaik érvényesítéséről volt szó, kétségtelenül előhozakodtak volna.

A szepesi íróknak a szászok II. Géza kori betelepülésére vonatkozó általános véleményétől eltérőleg Sváby Frigyes megállapítása szerint már a II. Géza korát megelőző időben is telepedtek le szászok a csak nagyjában lakott Szepességre,⁴² Münnich pedig, minthogy történetileg nem mutatható ki a szászoknak ez a korai tömeges betelepődése, bevándorlásukat a tatárjárás utáni időre teszi.⁴³

A II. Géza korabeli bevándorlást ténynek fogadja el ugyan legtöbb szepesi író, mégis a tömeges, egyidőben történt betelepedés elméletével szemben az apró csoportos, különböző időben történt bevándorlás mellett foglal állást és a németek által legkorábban benépesített területnek a Poprád vidékét tartja azon az alapon, hogy a lengyelországi Nowytargnak a Szepességgel szomszédos vidékére vonatkozó oklevél ott 1204-ben sziléziai németeket említ.⁴⁴

a Szepességen a későbbi keletkezésű Hundertmark és Majerka birtokokat kapták volna adományba. Pirhalla: A szepesi prépostság vázlatos története. 4—5. ll. A mesén kapva Görgey Albert, valószínűleg Görgey István dolgozata alapján (Századok, 1904. 30. I.), Rajnaldot megteszi családja ősvé, akit Szent Lászlóval hivat be az országba és a Szepesség földjére telepített le. Rajnald korához azonban nem ragaszkodik következetesen, mert a munkája végén levő I. számú genealógiai táblán Rajnald neve mellett az 1052, 1092. és 1130-as évszámokat szerepelteti, később azonban erről megfeledkezve, valószínűleg Pirhalla nyomán, Görgey Arthur ősfaféle leszármazási tábláján Rajnald korát egy századdal későbbre teszi és neve mellé az 1173—1196-os évszámokat írja, nejeül pedig Konstanciát, Rajmund antiochiai hercegnek, III. Béla apósának az özvegyét szerepelteti. A Görgey és Sváby nemzetség történetéből. 6. I. és leszármazási táblák.

⁴⁰ Sváby: A Lengyelországnak elzálogosított XIII. szepesi város története. 11—12. ll. Szabó Benő: A szepesi szászok. 60—61. ll.

⁴¹ Fejér: CD. V. 3. 47. VI. 2. 73. ll. Bárdossy: Suppl. 194. I.

⁴² Sváby id. munkája. 9. I. Lásd még: Pitkó: Közl. V. 92. I. Bruckner: Közl. XII. 36. I.

⁴³ Münnich: Igló története. 48—49. ll.

⁴⁴ Bárdossy: Suppl. 6. I. Az oklevél kelte különben is téves és a helyes évszám: 1234. Kaendl: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. I. 98., 126. ll.

Pitkó János pedig már teljes részletességgel felsorolja a bevándorlók őshazáját és a bevándorlás korát is. Eszerint a Szepesség első német telepesei flandriaiak voltak. Ezek után 1141—1161. között a Rajna és Mosel vidékéről, a Trier, Mainz és Koblenz által körülzárt területről jönnek a Szepességbe német telepések, 1142—1150. között Türingiából és Sziléziából, 1250. körül pedig Bajorországból vándorolnak be a németek nagyobb rajokban.⁴⁵ Ezeket az adatokat azonban, minthogy bizonyítva nincsenek, a többi szepesi mesék közé kell sorolnunk.

A szepesi szászokra vonatkozó első okleveles adataink a tatárjárás utáni időkből származnak és az ezt megelőző időre vonatkozólag semmiféle adattal nem rendelkezünk. Ezért van annyi vélemény a szepesi szászok eredetét és bevándorlási korát illetőleg. Ezeknek a föltevéseknek nagyrészt, amint láttuk, nem tekinthetjük egyébnek, mint minden indokolást nélkülöző, történeti tényként beállított hipotézisnek, vagy pedig csak egyszerű mesének. Mindezek ellenére is kétségtelen tény, hogy amikor a szepesi német telepések a tatárjárás után feltűnnek, már privilégizált városuk, több, az akkori viszonyok között népesnek mondható telepük van; számuknál fogva a magukkal hozott és itt továbbfejlődött önkormányzatukat királyi privilégiummal erősítetik meg. Mindezek a körülmények arra mutatnak, hogy a szepesi szászok bevándorlásának az idejét jóval a tatárjárás előtti korban kell keresnünk, ha támogató érvek nélkül nem is fogadhatjuk el a II. Géza uralkodása alatti bevándorlás erősen kifejlesztett elméletét.

A Szepesség német telepesei származásának és őshazájának a kérdésével legkomolyabb alapon Gréb Gyula foglalkozott. A Szepességen ma élő nyelvjárások alapján megállapítja, hogy a Poprád és Hernád vidékének, az úgynevezett felsőszepesi nyelvjárás területének lakossága két csoportban telepedett le a Szepességen. A régibb telepések hazája a nyugati Érchegység Németországi vidéke volt, az újabb telepések pedig Sziléziából, Grünberg vidékéről vándoroltak be. A gölnicvidéki, az úgynevezett alsó szepesi nyelvjárás területének lakossága észak-türingiai, bajor és keleti frank eredetű.⁴⁶

Ez a nyelvjárások alapján kiinduló eljárás a legkomolyabb az eredet kérdésének a tisztázására, azonban a

⁴⁵ Pitkó: Szepesváralja ipartörténete a céhintézmény korában. Közl. V. 92. l.

⁴⁶ A szepesi németek nyelve és eredete. A Szepesség. Emlékkönyv a Szepesi Egyesület Budapesten 50. évfordulójára. 54—56. l.

nyelvjárásoknak több mint hétszáz éves itteni keveredése az eredet kérdésének a megoldására egyellen és biztos alapot ma már nem nyújthat. Grébnak a mai élő nyelvjárások alapján leszűrt eredményei tehát, természetesen rajta kívül álló okokból nem fejthetik meg teljes biztonsággal az eredet kérdését. Kevesebb, de mindenesetre biztosabb alapot adnának hasonló eljárás alapján a középkori okleveleknek német határneveket tartalmazó adatai. Ezeknek a német határneveknek pontos feljegyzésében annál inkább megbízhatunk, mivel a szepesi káptalan 1335. évi tanúsága szerint a káptalan jegyzői többnyire németek szoktak lenni.⁴⁷

A szepesi íróknak azt a lengyel analógia kapcsán kell állítását, mely szerint a Szepességen a legrégibb német telepek a Poprád mentén voltak, a tatárjárás előtti időből sem okleveles anyaggal, sem helytálló következtetésekkel bizonyítani nem lehet. A németeknek a Szepességbe való bevándorlásának útját, tekintve, hogy az őserdő miatt a legkorábbi időben csak a Hernádmentén telepedhettek meg, más irányban kell keresnünk.

Az erdélyi szászok bevándorlása, amint okleveles anyaggal is kimutatható, II. Géza alatt történt.⁴⁸ A Szepességgel szomszédos területen is találunk már elég korai időben németeket. Abauj vármegye területén a XIII. század elején 9 falu német lakik,⁴⁹ sőt nagyszámuk folytán bizonyos önkormányzattal is rendelkeztek, mert 1222-ben külön ispánjuk, a comes Teutonicorum említettik.⁵⁰ Ezzel az abauji németséggel, amint nyelvészeti oldalról megállapították, rokon az alsószepesi, gölnicvidéki és a gömöri németség.⁵¹ Ezeknek a németeknek a letelepedése visszanyúlik a XII. századba, amit korán kialakult autonómiájukon kívül a nyelvtudomány is eléggé igazol. Melich megállapítása szerint a Gölnic folyó neve az ószlávban Gnilec volt, ebből származik a német Gilnitz = Gölnic alak és a német alakból való a folyó és város magyar neve, mely tótul Hnilecnek hangzott. Minthogy pedig a tót »H« hang 1200 előtt »G«-nek hangzott, a Gölnic alak az ótót nyelvből még 1200 előtt került a németbe.⁵² Ezek sze-

⁴⁷ N. Múz. Berzeviczy lvt., az oklevelet bő magyarázattal közli Fejérpataky: Hiteles hely, mint névmagyarázó. Magyar Nyelv. 1918. 169–170. II.

⁴⁸ Fejér: CD. II. 250. Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 344. I.

⁴⁹ Karácsonyi—Borovszky: Regestum Varadiense. 259. pont.

⁵⁰ U. ott. 325. pont.

⁵¹ Gedeon Alajos: A mecenzéfi nyelvjárás. 6., 70. II.

⁵² Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 374. I.

rint ennek a vidéknek lakosságát a XI. század utáni bevándorlóknak kell tartani.

Nemcsak a Szepesség keleti része benépesülésének, hanem a Szepesség alatti, korán bevándorolt németiség továbbterjeszkedésének a kulcsát is megadják Szepesolaszi kiváltságlevelei. Az 1243. évi kiváltságlevél tornavai, tornai Olaszinak szól, mely első látásra bizonyítja, hogy a feltelepedés a Szepesség alatti vidékről, tehát a rokon abauji és gömöri németiség köréből történt. Az oklevél szerint adójukat a Kálmán herceg korában szokásos módon fizetik, ami azt bizonyítja, hogy már Kálmán herceg korában, aki 1229-ben kétségtelenül a Szepesség hercege volt,⁵³ a Szepességen voltak.⁵⁴ Az olaszok egyházának a szepesi káptalantól való függetlenségéből pedig már fentebb megállapítottuk, hogy Olaszi egyháza és vele együtt a város keletkezése is visszanyúlik a XII. századba.

Olaszinál korábbi német telepet a Szepességen nem lehet kimutatni, ami kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a németek először a Hernádmentén telepedtek meg, a Szepességbe történt bevándorlásuk pedig nem kívülről, hanem az ország belsejéből, Abauj és Torna vármegyék területéről történt. A németek abauji eredete visszanyúlik a XII. századba,⁵⁵ ami nem teszi lehetetlenné azt a felfogást, mely szerint ezek a németek Erdély német telepesei valamelyik csoportjának északra csapódott töredékei lennének,⁵⁶ legalábbis Olaszinak korai feltűnése és villa Latina neve, tekintettel, hogy Erdélyben is több villa Latina, Walldorf található a középkorban,⁵⁷ a vallon rokonság alapján emellett bizonyít. Valószínűleg ennek az Olasziban megtelepedett németiségnek további terjeszkedése folytán keletkezett Váralja és több, a két gyepűvonal közé eső helység, amelyeknek eredete szintén visszanyúlik az oklevelekben oly szegény tatárjárás előtti időre.

Úgy Olaszinak korai feltűnése, tornavai jelzője, a tornai és abauji németiségnek korai bevándorlása és észak felé való terjeszkedése kétségtelenül amellel bizonyítanak, hogy az első szepességi német helységek a Hernádmentén keletkeztek. Ezzel a megállapítással szemben eszik az a régi felfogás, mely szerint a Szepességnek németekkel legkorábban benépesített vidéke a Poprádmente volt. Amikor a Szepességnek az egész Nagyör feletti vidéke a XIII. szá-

⁵³ Wenzel: AUO. VI. 477. Schmauk: Suppl. 7. 1.

⁵⁴ Fejér: CD. IV. 1. 278., 4. IV. 3. 312. 1.

⁵⁵ Karácsonyi—Borovszky: Regestum Varadiense. 259. és 325. p.

⁵⁶ Pirhalla: A szepesi prépostság története. 4. 1. Hradszky József: Szepesvármegye a mohácsi vész előtt. 11. 1.

⁵⁷ Auner Mihály: Latinus. Századok. 1916. 32—34. 11.

zad előtt irtatlan őserdő volt és csak a folyók mente volt alkalmas a megtelepedésre, érthető, hogy a lengyel uralom nem az összes határok egyenletes előretolásával, hanem csak a Poprádmentén terjeszkedett Magyarország határai felé. Minthogy a nowyotargvidéki sziléziai eredetű, de lengyel fennhatóság alatt élő németeknek a rövidebb útat jelentő bialkamenti bevándorlásának lehetőségét kizárja az, hogy a terület őserdő volt, a németek terjeszkedése is csak a kényszer által megszabott úton, a Poprádmentén történhetett volna. Ha pedig a sziléziai németek a lengyel uralom segítségével terjeszkedtek, érthetetlen, hogy állítólagos poprádmenti telepeik mégis magyar uralom alatt tunnek fel. Ha nem a Hernád-, hanem a Poprádmentén voltak az első német telepek, felmerül az a kérdés, hogy miért futottak a szepesi németek a tatárok támadásával szemben, a Poprád völgyéből az attól annyira távoleső hernádmenti Menedékkőre, amikor a Poprádmentén még volt elég bűvőhelynek alkalmas őserdő.

A poprádmenti német telepek elsőbbsége ellen bizonyít az is, hogy csak a Hernádmentén találunk tiszta német telepítésű, szűz talajon kialakult német helységeket. Ilyenek Szepesolaszi, Váralja, Eulenbach, Odorin stb., amelyeknek területéről nem mutatható ki, hogy ott előzőleg már más nemzetiségű népek által lakott telepek lettek volna.⁵⁸

Ezzel szemben a poprádmenti német városok már előzőleg más nemzetiségű népek által lakott szállásokra történt rátelepedés folytán lettek német helységekké. Késmárk határáról a szepesi káptalan bizonyítja, hogy ott a németek letelepedése előtt határőrök laktak.⁵⁹ Az 1251-ben feltűnő Lubicha (Leibic) és Werbev (Menard) sem szláv nevüknél, sem határjeleiknél fogva nem tarthatók eredeti német telepeknek, éppúgy a szláv nevű Béla sem.⁶⁰

A honfoglaló magyar nemzetségek által birtokba nem vett és a királyságra való áttérés előtti idő folyamán meg nem szállt részeire az országnak a királyság terjesztette ki magánföldesúri hatalmát.⁶¹ Amikor megindul a terjeszkedés az országnak addig birtokba nem vett határszélei felé, a betelepülés rendszerint a határszéli várispánságok területéről történt. Az abauji várispánság a hevesi, régebben újvári várispánság területéből szakadt le annak északkeletre

⁵⁸ L. az egyes községeknél mondottakat.

⁵⁹ Szepesi kpt. Prot. 1744. f. 713. DL. 8795.

⁶⁰ Hazai oklvt. 19. Fejér: CD. IV. 3. 129. VI. 1. 301. II.

⁶¹ Tagányi Károly: Megyei önkormányzatunk keletkezése. Ért. a tört. tud. köréből. XVIII. 6. 1.

való terjeszkedésekor. Az abauji várispánság továbbterjeszkedésekor, annak felső részén Sáros vármegye alakul ki és Abaujtól elszakadva, később önálló várispánsággá fejlődik.⁶² Ugyanez a folyamat állapítható meg a túróci várispánság kialakulásánál is, mely a zólyomi uradalom területéből szakadt le és lett önállóvá.⁶³

A fenti folyamat ismétlődik meg a Szepesség benépesülésénél is, azzal a különbséggel, hogy itt a betelepülés nem egy, hanem két irányból történt. A Szepességnek a Hernád vonala menti részét a Gömör vármegye felső részéről fellelített határőrök, a Gömör-őrök szállják meg. Ezzel meg is szakadt a mai Gömör vármegye területéről való felvándorlás, legalább is a későbbi időkből nem mutatható ki. A telenítés másik irányban, amint Olaszi kiváltságleveléből kitűnik, a tornai várispánság területéről indult ki, amely a tatárjárás előtti időkben mélyen beletnyúlt a mai Szepességbe.

A tornai várispánságnak a mai Szepesség területén kimutatható legészakibb pontja ugyan Olaszi, az abauji, sárosi és túróci várispánságok kialakulásának teljesen azonos lefolyása azonban nem hagy kétséget afelől, hogy a szepesi várispánság a tornai várispánság testéről szakadt és önállósult várispánság. Ezt a valószínűséget még erősebbé teszi az a körülmény, hogy a szepesi várispánság központja a tornai várispánság kimutatható legészakibb pontjától, Olaszitól alig pár kilométernyire van.

A Szepesség tehát nem volt senki földje, mint ahogy Bruckner elképzei, amikor azt állítja, hogy a százok egyes gyülekezetei már létrejöttek a Szepességen, mielőtt ott a politikai szervezkedés kialakult volna.⁶⁴ A középkori társadalmi megkötöttség mellett, amikor minden egyén csak mint egy társadalmi rend tagja, találhatott védelmet és igazságot, nagyon bajos elképzei, hogy a Szepességbe fellelített kiskakadlak volna régi politikai szervezetükből. Azt, hogy a kiskakadás a középkori társadalmi és politikai rendben szinte lehetetlen volt, kivéve az uralkodóktól származó rangemeléséket, legjobban bizonyítja a szolgyóri várispánság terjeszkedése, amelynek népei, amikor a várispánság összefüggő területéből kiskakadva, attól tá-

⁶² Bártfai Szabó László: Pata és Ujvár megyék. Századok. 1907. 209. és köv. II.

⁶³ Mályusz: Túrócmege kialakulása.

⁶⁴ Bruckner: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen. I. 1. I. A szepesi városok szövetségének értelmezése. Közl. III. 88. I.

voleső területen telepszenek le, továbbra is megmaradnak régi várispánságuk kötelékében.⁶⁵

Az új telepések politikai függetlensége, akár a tornai várispánság területéről, akár idegenből vándoroltak be, a Szepességen annál nehezebben képzelhető el, mert a szepességi új telepek létesülésekor már ott voltak a Gömör-örök, akiknek az új telepek tulajdonképpen a további terjeszkedésüket akadályozták meg. Az új telepeknek a kialakulása tehát nem lehetett a határörök által szívesen látott jelenség, ami a harcos határörökkel szemben a gyengébb telepések kárát jelentő ellenségeskedésekre vezethetett volna, ha az új telepések nem találtak volna menedéket és oltalmat a várispánság tisztjeinél.

A tornai várispánság északi irányban, a mai Szepesség területén való terjeszkedésének és ebből a szepesi várispánság kiválásának kora adatok hiányában nem határozható meg pontosan. Az kétségtelenné látszik, hogy a tornai várispánság terjeszkedése és az új telepek kialakulása időbelileg egybeesnek, amennyiben a tornai várispánságból eredő új telepek keletkezése a várispánság terjeszkedését vonta maga után.

Minthogy az első szepesi telepések feltűnését Olaszi szabadságlevelei alapján a XII. század közepére tettük, a főbb helynevek kialakulásából pedig feltételeztük, hogy a Gömör-öröknek a XI. század közepén történt felletelepedése után legalább egy századnak kellett eltelti az első telepések megjelenéséig, a tornai várispánság szepességi terjeszkedésének megindulását az első telepések megjelenésével egy időre, a XII. század közepére tehetjük, a szepesi várispánság függetlenítését pedig, tekintve a terület zártságát és a tornai várispánság középpontjától való nagy távolságát, a következő évtizedekre.

Amikor a tornai várispánság terjeszkedése északi irányba haladva átlépte a Hernád vonalát, a gyepűvonalon túl az új telepések munkája révén épületekben, bevetett szántóföldekben és jószágállományban rövid idő alatt nagyobb értékek halmozódtak össze. A Gömör-örök által vont hernádmenti gyepű tehát, amely ekkor már az új telepek mögött vonult végig, nem nyújthatta a gyepűelve lakosságának azt a védelmet és biztonságot, amelyet azok és értékeik megkívántak. Elsőrendű szükséglet ajánlotta tehát, hogy a gyepűvonalat a többé-kevésbé benépesült gyepűelve elé kitolják.

A szepességi második gyepűvonal, amint részben ma-

⁶⁵ Századok, 1872. 29—30. II. A birtokok szélszórtságára v. ö. Wenzel: AUO. VI. 360. Fejér: CD. III. 2. 11. VII. 5. 234. HO. I. 7. Pannonhalmi rendtörténet. I. 655., 661., 662., 705. II. stb.

gára a gyepűvonalra vonatkozó adatok, részben pedig a magyar, nagyrészen lándzsásfalvak sorozata bizonyítja, a mai váralja—lőcse—csütörtökhely—késmárki út mentén húzódott végig.

A gyepűvonal legkeletibb pontjai a sárosi határ közelében lévő, a lándzsásnemesség által lakott Petróc⁶⁶ és az egykor Mindszent felett fekvő, ma már elpusztult Gyánkfalva voltak.⁶⁷ Ettől nyugatra, Váralja környékén egykor szintén lándzsásnemesség lakott, mert a vidék megjelölésére sokáig használják a csak lándzsásterület megjelölésére szokásos Szék elnevezést.⁶⁸ Tovább haladva nyugat felé, négy, a tatárjárás előtti korba mélyen visszanyúló magyar helység van, úgymint Almás, Réti, Görgő és Lőcse.⁶⁹ Ezekhez csatlakozik nyugat felé haladva a királyi erdőővők által lakott Daróc és a szintén lándzsás eredetű Csütörtökhely. Itt északra fordul a lándzsásfalvak sorozata, amelybe Mecsedelfalva, Mahálfalva, Csanafalva, Pikfalva, Ábrahámfalva és Leukfalva tartoznak. Ezekhez csatlakozik a szintén magyar eredetű Farkasfalva. A lándzsásfalvaknál ugyan megszakad a magyar falvak sorozata, azonban a határ folytatását mutatja a Ruskin határában 1277-ben említett gyepű,⁷⁰ amelynek iránya innen a Poprádnak tartott. A poprádmenti Késmárknak a határáról pedig kimutatható, hogy ott a német telepések előtt magyar határőrök laktak.⁷¹

Az említett úttól északra fekvő Répás birtok határában szereplő várhegyek valószínűleg már egy magasabbra tolt határvonal emlékét őrzik.⁷²

A második gyepűvonal Késmárknál találkozott a Poprád várostól kiinduló, a folyó mentén északi irányban haladó gyepűvonallal, amelynek emlékei a Strázsa helynévben, valamint a Filefalva és a Nagylomnic határában szereplő örhegyekben sokáig fennmaradtak.⁷³ Hogy ennek a poprádmenti határvonalnak a kialakulása a hernádmenti első, vagy pedig a tőle északra fekvő második gyepűvonal keletkezésével esik-e egybe, kétségtelenül eldönteni nem lehet, valószínű azonban, hogy ez még az első gyepűvonal részét alkotta, illetve annak folytonos északabbra

⁶⁶ Semsey lvt. Fasc. 1. No. 15. Az oklevelet Herzog József orsz. levéltári igazgató szíveségéből használtam.

⁶⁷ O. L. Petróczy lvt. Acta Scepusiana. Elenchus. No. 16.

⁶⁸ Fejér: CD. V. 3. 273. Wenzel: AUO. XII. 622. 644. II. Dl. 1548.

⁶⁹ L. az egyes községek tárgyalását.

⁷⁰ Fejér: CD. V. 2. 414. Dl. 974.

⁷¹ Dl. 8795.

⁷² 1319: Közl. VI. 176. 1343: N. Múz. Görgey lvt.

⁷³ N. Múz. Berzeviczy lvt. 1290. és 1326.

való tolódása folytán jött létre, még mielőtt a rövidebb utat jelentő második gyepűvonal kialakult volna. Ezt a valószínűséget még elfogadhatóbbá teszi az a körülmény, hogy a Poprádmente a Lengyelországba vezető út miatt határőrzési szempontból ugyanolyan fontossággal bírt, mint a Hernád vonala, azonkívül pedig a Poprádmentéről már korán, 1209-ből ismerünk birtokadományt.⁷⁴

A hernádmenti gyepűvonalnak északabbra való helyezését, a második gyepűvonal kialakulását, tekintve, hogy a közvetlenül a második gyepűvonal alatt fekvő szepesi káptalan 1209-ben már fennállott, a XII. század végére kell tennünk.⁷⁵

A második gyepűvonal kialakulásával egy meglehetősen nagy terület kínálkozott újabb betelepítésre. A biztonság, amelyet a gyepű kitolása jelentett, nagy lépésekkel vitte előre az erdőten, azonnal művelés alá fogható vidék benépesítését.

A telepítés munkájában a németek mellett erősen résztvettek a magyarok is. A lándzsásnemesség amellett, hogy megtartotta hernádmenti ősi telepeit, újabb rajokat bocsátott ki, amelyek a második gyepűvonal mentén, mint annak őrei alkottak új telepeket. Azonkívül nagyobb számú magyarság telepedett le és alkotott szinmagyar falvakat a szepesi vár környékén, mint Almást, Aranyast, Gellértfalvát, Nádasdot, Dománfalvát, stb.⁷⁶ Minthogy ezekről a falvakról nem állapítható meg, hogy valaha is lándzsasközségek lettek volna, lakosságát pedig nem tarthatjuk ősfoglaló magyaroknak, valószínű, hogy az itteni magyarság a tornai várispánság területéről telepedett fel, annál is inkább, mert honfoglaló magyarságot a Szepesség felé délre eső vidéken nagyobb tömegekben eddig még csak Torna vármegye területén mutattak ki.

A tatárjárás után nagyobb számban feltűnő szlávosság, amiut korábban megállapítottuk, nem lehet az őslakosság természetes szaporulata. A szepesi szlávok a tatárjárást megelőző időben csak magánföldesúri területen, a Zsigrai család⁷⁷ és a savniki apátság⁷⁸ területén alkottak nemzetiségileg zárt telepeket, királyi területen mindenütt a ma-

⁷⁴ Fejér: CD. III. 1. 76. I. N. Múz. Berzeviczy lvt. 1246.

⁷⁵ U. ott.

⁷⁶ L. az egyes községeknél mondottakat.

⁷⁷ A nagy részben szláv határjelek szláv lakosságra mutatnak. Fejér: CD. IV. 1. 398. I.

⁷⁸ Határjelei és a területen kialakult községek neve többnyire szláv. Dl. 25052.

gyarság nyomában, az elhagyott hernádmenti gyepű vonalán jelennek meg és nagyrészt a magyarság falvaiba telepsznek be.

Az apró csoportos, különböző időben történt bevándorlás nemcsak a német telepésekre jellemző, hanem vonatkozik a Szepesség uralkodó nemzetiségére, a magyarságra és a szlávokra is. A Szepesség egyik nemzetiségének települése sem alkotott zárt területet, kivéve a magyarság határmenti hosszanti települését, legfeljebb csak apró csoportokat és az egyik nemzetiség települési területét erősen megszagatják a másik nemzetiség által lakott helységek, ami kizárja az egy tömegben, egyidőben történt betelepédést.

A SZEPESSÉG A TATARJARAS KÖRÜL AZ ÉSZAKI HATÁROK KIALAKULÁSA.

A szepességi második gyepűvonal felállításával kapcsolatban a várispánság megszervezése befejezettnek tekinthető, azonban a várispánság ekkor még nem erősödött meg teljesen és segítségre volt szüksége, mert a második gyepűvonal mentén elhúzódó lándzsásfalvak sorozata arra mutat, hogy a gyepűvonal felállítása nem a várispánság kizárólagos érdeme, hanem abban résztvettek a lándzsásnemesség ősei is.

Amikor az egyre szaporodó új telepések megjelenése és elhelyezkedése korlátokat állított a lándzsásnemesség további szabad terjeszkedése elé, a telepések helyének kijelölése és a lándzsásnemességgel való határsúrlódások megkivánták a várispánság képviselőinek állandó szepesi tartózkodását. Mivel a Szepesség XII. századi területét, — csak a Hernádtól északra eső vidéket értve rajta, — a meglehetősen nagy távolságon kívül még egy széles erdő is elválasztotta a tornai várispánságtól, a terület közigazgatása a lakosság megnövekedésekor csak a helyszínről történhetett sikeresen.

A két gyepűvonal közé eső terület zártsága, amelyet majdnem köröskörül erdők választottak el a lakott vidéktől és az elsorolt ekok korán szükségessé tették a Szepesség területének a tornai várispánságtól való elszakadását, amit siettetett a Szepességnek korán meginduló és még a későbbi időben is erősen kidomborodó, különálló fejlődése. Amikor a Szepesség az első kétségtelen hitelű oklevelekben feltűnik, már teljesen kialakult politikai és egyházi keretek között él.

A Szepességre vonatkozó első oklevél, melyben II. András király egy, a szepesi várispán hatalma alól kivett területet adományoz a Berzeviczy család ősanyjának, a várispánságot nemcsak teljesen kialakult, hanem tulajdon-

képpen már bomladozó állapotban mutatja be. Ebben az oklevélben tűnik fel először a kétségtelenül korábbi keletkezésű szepesi káptalan első ismert prépostja is.¹ A Szepesség különálló fejlődésének korai megindulását éppen a szepesi prépostság egyházi hatalmának természete bizonyítja. A társas, tehát nem is püspökség mellett alakult káptalan, illetve annak feje, a prépost, már korai időben olyan jogokat gyakorolt a Szepességen, melyek csak az egyházmegyék vezetőit, a püspököket illették meg. A prépostság gyakorolta az egyházi főhatóságot az egész Szepesség területén minden vonatkozásban. Az rendelkezett a Szepesség dézsmájával, adott engedélyt egyházak alapítására, templomok építésére, az bíraskodik a szepesi egyházak egymás közötti viszályában,² melyek mind olyan jogok, amiket sem székes, sem társas káptalan nem gyakorolhatott Magyarországon, hanem csak a megyéspüspökök. A szepesi káptalannak ez az egyházmegyei joghatósága kétségtelenül az ország központjától való nagy távolsága következtében alakult ki.

A Szepesség különálló fejlődésének és területi zártságának következtében már a XIII. század elején külön hercegi javadalmat alkotott, amelyet Béla király öccse, a Sajó melletti csatában elvérzett Kálmán herceg birt haláláig. Kálmán herceg birtoklására az első adat 1229-ből való,³ azt pedig, hogy haláláig birta a Szepességet, Erzsébet királyné egyik oklevele bizonyítja.⁴ A Szepességen már Kálmán herceg előtt is birtokos volt Gertrud királyné testvére, Bertold kalocsai érsek, azonban az oklevélből nem állapítható meg, hogy az egész Szepességet birta-e, vagy pedig annak csak a mai, Nagylomnic körüli részét.⁵

A Szepesség tatárjárás előtti, ténylegesen művelt határára nem sok adatot tartottak fenn az oklevelek. A tatárjárás előtti falvak közül mindössze a Berzeviczyk 1209. évi adománybirtokának határjelei között szereplő Izsákfalvát,⁶ a Bot fia Tamás által Bánk bán nádorsága, tehát 1212 előtt alapított két falut, Kis- és Nagytamásit,⁷ továbbá a kialakult névvel később jelentkező Mátyásfalva terüle-

¹ Fejér: CD. III. 1. 76. I. N. Múz. Berzeviczy lvt. 1246.

² Fejér: CD. IV. 1. 398., V. 2. 309., 388. HO. VI. 237. I. Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 10. stb.

³ Wenzel: AUO. VI. 477. Schmauk: Suppl. 7. I.

⁴ »Colomanni regis — —, qui dum viveret, terram Scepus possederat usque ad vitam suam cum pleno iure«. Fejér: CD. V. 2. 582. I.

⁵ Fejér: CD. III. 1. 76. I. N. Múz. Berzeviczy lvt. 1246.

⁶ U. ott.

⁷ Wenzel: AUO. XI. 139. I.

tét említik az oklevelek.⁸ A tatárjárás utáni oklevelek között több olyan akad, amelyeknek adatai visszanyúlnak a tatárjárás előtti időre. Szepesolaszi már ismeretett oklevelein kívül IV. Béla 1249-ben említi, hogy Almás birtokot még II. András király adományozta a szepesi káptalannak.⁹ A szepesi káptalan mellett egy másik, a XIII. században szintén nagy tekintélyű egyház is keletkezett 1223-ban,¹⁰ az úgynevezett szepesi vagy savnikai apátság, amelynek birtokai 1260. évi megerősítésében Béla király hivatkozik a tatárjáráskor elvérzett Kálmán herceg hozzájárulásával tett adományára.¹¹

Ha csak ezeket a szórványos adatokat vesszük is figyelembe, miután a fennmaradt oklevelek egymástól távoleső községek tatárjárás előtti létezését bizonyítják, már ezek alapján is megállapítható, hogy a tatárjárás előtt is lakott vidék volt a Hernádmentén fekvő Olaszi, Kis- és Nagytamási, Mátyásfalva és Savnik területe, továbbá a Hernád vonalától északra, a második gyepűvonal mentén fekvő Almás és a Poprád melletti Izsákfalva.

Az oklevelek hiánya ugyan több esetben megnehezíti az egyes községek kialakulása menetének a megismerését, de ennek ellenére van több olyan körülmény, mely kétségtelenül azt bizonyítja, hogy az első két gyepűvonal köze már a tatárjárás előtt úgyszólván teljesen benépesedett. Az első bizonyíték maga a második gyepűvonal fekvése, amelynek kitolását csakis a mögötte elhúzóódó vidék nagyobb arányú benépesedése tette szükségessé. Hogy ez az említett két vonal közé eső terület már a tatárjárás előtt tényleg erősen be volt népesülve, bizonyítja a tatárjárás után feltűnő helységek nagy száma. Ezeket a helységeket, minthogy eredetüket nem ismerjük és közvetlen a tatárjárás után már kialakult nevükön részletes határjelek között tűnnek fel, kétségtelenül a tatárjárás előtti keletkezésűeknek kell tartanunk. A tatárjárás előtti benépesülést bizonyítják a falvak kialakult határai és az, hogy a két vonal közé eső területen a tatárjárás után keletkezett helységek javarésze nem műveletlen, szűz talajon, hanem a tatárjárás előtti községek megosztott területén alakult ki.

Általános vélemény, hogy a Szepességre vonatkozólag sokkal több, a tatárjárást megelőző korból származó ok-

⁸ Fejér: CD. VI. 2. 347. l. A dátum Karácsonyi megállapítása. A hibás, hamis oklevelek jegyzéke. 128. (226.) l.

⁹ Fejér: CD. IV. 2. 45. l.

¹⁰ Békési: A páztói apátság története. 32. l.

¹¹ Fejér: CD. IV. 3. 21. l.

levél volt, de az oklevelek elpusztultak.¹² Ezt az oklevelekben való nagy szegénységet többen a tatárjárás pusztításának tulajdonítják. Az okleveleknek ezt a hiányát azonban nem szabad a tatárjárással összefüggésbe hozni, mert ez az oklevelekben való szegénység a magyar okleveles gyakorlat ismerete alapján könnyen megérthető. A magyar okleveles gyakorlat a XIII. század vége felé, III. Béla uralkodása alatt vesz nagyobb lendületet, amikor már felébredt az emberekben az oklevél, annak jogbiztosító értéke iránti érzék, amikor tudták, hogy a maradó oklevél bizonyossága erősebb és tovább él, mint a halandó emberek tanúsága.¹³ Az oklevél jogbiztosító értékének általános elismerése azonban, főleg a világiaknál, csak a XIII. században következik be, amikor már ők kérnek az adományokról oklevelet. A XII. és XIII. századból több esetet ismerünk, amikor az adománylevelet jóval később állítják ki.¹⁴ A Szepességből is tudunk adományt, melyről minden valószínűség szerint nem kelt oklevél. András király a Szepességen egy elhagyott területet adományozott Botfia Tamásnak, amelyen az két falut alapított. Ezt a két falut a király később elcserélte Tamással és helyette egy nógrádi várbirtokot adott, melybe az akkori nádor, Bánk be is vezette az adományost, akit a beiktatás után a nógrádi várjobbágyok perrel támadtak meg s a birtok felét maguknak követték. A per Tamás javára dőlt el és a király, noha az adomány óta bizonyos idő eltelt, csak a per eldőlte után, 1217-ben állított ki adománylevelet.¹⁵ Nem kelt tehát adománylevél a szepességi területéről, a csereként adott birtokról, a beiktatásról és a per egyetlen fázisáról sem, sőt a király maga mondja, hogy csak a per befejezése után állíttatott ki oklevelet. Amint ebből az esetből is látható, nem kell feltételeznünk sok, a tatárjárás előtti időből származó szepesi vonatkozású oklevelet.

Az országtól távolabb eső vidékeken sokkal később fejlődött ki az oklevelek jogbiztosító értéke iránti érzék és a Szepesség fejlődése éppen az okleveles gyakorlat elterjedése korában indul meg. Ez magyarázza meg az oklevelek korábbi hiányát. Amikor láttuk, hogy a Szepesség területére vonatkozó nagyobb birtokadományt sem foglalták írásba, oklevélbe, akkor nem igen tételezhető fel, hogy

¹² Hajnóci József: A szepesi bányavárosok története. 46. I. Pírhalla: A szepesi prépostság története. 15. I.

¹³ Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. 46., 78–79. II.

¹⁴ Eckhart Ferenc: Die glaubwürdigen Orte Ungars in Mittelalter. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband. LX. 398–400. II.

¹⁵ Wenzel: AUO. XI. 139. I.

az apróbb ügyeknek, a birtokeladásoknak, cseréknek és egyéb jogügyleteknek írásbafoglalása végett a felek akkora távolságról a királyi udvarba mentek volna, tekintettel, hogy az oklevél jogbiztosító értékének felismerésekor még csak a királyi pecséttel megerősített oklevélnek volt értéke. A tatárjárás előtt az ország távolabbi vidékeire vonatkozó oklevelek ritkák, ebben az esetben is többnyire az egyházak birtokaira vonatkozó oklevelekkel találkozunk, minthogy az egyháziak ismerték fel az oklevél jogbiztosító értékét leghamarabb, éppen ezért vonatkozik az első ismert szepesi oklevél egyházi férfiú, a szepesi prépost családi birtokára. A prépostnak adományozott terület az oklevél szavai szerint korábban a király sógoraé, Bertold bambergi püspöké volt,¹⁶ de az adományozás tényéről megint ismeretlen az oklevél, mert valószínűleg nem is volt. Az ország távolabb eső területére vonatkozó oklevelés gyakorlat késői megindulására jellemző, hogy az erdélyi székelyekre vonatkozó első oklevél csak 1210-ből ismeretes.¹⁷

A Szepesség továbbterjeszkedése előtt, épúgy, mint az ország többi határszéli vidékein is, a gyeplővonalak nem képeztek akadályt. Az előnyomulás a második gyeplővonaltól északra elterülő erdőt kikerülve tovább folytatódik északi irányban a Poprádmentén, ahol az örök és a gyeplőmunkálatokra a magyarság által fellelepitett szlávok terjeszkedése folytán újabb és újabb telepek keletkeztek.¹⁸ A szépen megindult és erős lépésekben haladó terjeszkedésben nagy visszaesést okozott a tatárjárás.

A tatárjárás pusztítása, amelynek az 1241. évi Mohi melletti csata után semmi sem gátolta az útját, nem kímélte meg az erdők által körülvett Szepességet sem. A tatár hordák a Szepességbe vezető folyómenti úton behatoltak a Szepességbe is, amelyet végigpusztítottak.¹⁹ A veszedelem elől a németek Menedékkőre futottak, a lándzsásnemesek pedig a tatárok kardjai alatt vérzettek el. A pusztítás nyomát a felégetett német helységek, a leégett savniki kolostor,²⁰ továbbá a Szentandrás és Szentmiklós helységek nevében fennmaradt, valószínűleg ekkor elpusztult templomok emlékei jelzik.²¹

¹⁶ Fejér: CD. III. 1. 76. l. N. Múz. Berzeviczy Ivt.

¹⁷ Hóman Bálint: A székelyek eredete. Magyar Nyelv. 1921. 102. l.

¹⁸ L. a poprádmenti községek kialakulását és a nemzetiségi terjeszkedést feltüntető térképet.

¹⁹ Pauler Gyula: A magyar nemzet története. II.² 170. l.

²⁰ Fejér: CD. IV. 3. 21. l.

²¹ L. az egyes községek tárgyalásánál mondottakat.

A tatárok kivonulása után ismét teljes erővel megindul az élet a Szepességen. A nagyrészt elpusztult lándzsásnemességet összegyűjti a király és régi szabadságait, azzal az óhajjal, hogy a nemesség szaporodjék, megerősíti.²² A németek, miután egy ideig megtelepülésre alkalmas helyet keresve, a Szepességben bolyongtak, letelepednek Lőcse területén és újraépítik a várost. A városból kiszorultak pedig visszatérnek elpusztított falvaik területére és felépítik leégett házaikat.²³

A Szepesség fellendülését és gyors fejlődését azonban nem a régi, a tatárok pusztítása nyomán erősen leapadt lakosság mozdította elő oly nagy arányokban, hanem a tatárjárás után bevándorolt új telepesek. A telepítés menetét nem ismerjük, annak arányaira azonban rámutat a tatárjárás után fellépő, ekkor kialakuló német és szláv telepek nagyszáma. A németek terjeszkedését csak nagy vonásokban vázolja, a tatárjárás után alakult ki és tűnik fel először 1268-ban Igló,²⁴ amelynek tatárjárás utáni keletkezése mellett bizonyít az, hogy Sümeg IV. Béla korára visszamenő határlevele még nem említi.²⁵ A számukra kijelölt területen kívül németek szerzik meg Nádasdnak a területét,²⁶ idegen hospesek számára cseréli el IV. Béla a becsfalvi nemesek földjét.²⁷ Nagy számukat mutatja, hogy a nem német lakosságú helységekbe is, mint Sümeg, Arnótfalva, beszivárognak lassanként, mégpedig oly nagy számban, hogy a század utolsó negyedében mindkét helység a szászjog részesévé válik;²⁸ földeket szereznek magyar nemesektől is, mint Primfalván,²⁹ Kolcsván³⁰ és Nádasdon,³¹ számuk és terjeszkedésük oly nagy arányú, hogy azt csak a nemzetségi jog érvényesülése akadályozza meg.³² A szászok terjeszkedésük során betöltik a gyepűvonalon közvetlen belül eső vidéket is, amikor megszállják a tatárjárás

²² ut. — numero augeantur. Fejér: CD. IV. 1. 279. l. Dl. 38875.

²³ Hain Gáspár lőcsei krónikája. 10. l.

²⁴ Schmauk: Suppl. 223. l.

²⁵ Csáky oklvt. 22. l.

²⁶ Fejér: CD. IV. 2. 463., VII. 2. 83. HO. VI. 114. Wenzel: AUO. III. 39. ll.

²⁷ Fejér: CD. IV. 2. 449. 452. 465. ll.

²⁸ Szepesi kpl. Met. Scep. 3. 2. 8. Dl. 1087. Csáky oklvt. 22. l.

²⁹ HO. VIII. 52. l.

³⁰ Wenzel: AUO. III. 39. Fejér: CD. VII. 2. 83. HO. VI. 114. l.

³¹ HO. VIII. 160. l. N. Múz. Berzeviczy lvt.

³² Wenzel: AUO. VIII. 26. l. Dl. 527.

előtt határőrök által lakott Késmárk,³³ a szláv eredetű Varbó és Leibic területét.³⁴

A németekhez hasonlóan nagy számban jelentkeznek a szlávok is. Ezek egy részéről megállapítható, hogy a tatárjárás után bevándorolt szlávok, mint Nádasd és Görgő szláv lakossága esetében.³⁵ E mellett vannak azonban olyan körülmények, melyek a szlávság korábbi itt lakása mellett bizonyítanak. A Zsigrai János által a zsigrai egyháznak 1245-ben adott terület határjelei kizárólagos szláv nyelvi elnevezések.³⁶ Minthogy a tatárjárás óta eltelt pár évet nem tartjuk elegendőnek ennyi, ilyen szorosan egymáshoz csatlakozó határjelek kialakulására, a vidék lakóit, akiket a korábban kifejtettek alapján őslakoságnak nem tartunk, a tatárjárás előtt a Szepességbe bevándorolt szlávoknak kell tartanunk. Hogy a Zsigrai birtokokon feltűnő, később már több falut betöltő szlávság nem lehet őslakosság, az is bizonyítja, hogy egy nagyobb területet magába foglaló családi birtokon tűnnek fel és sehol másutt a Szepességen ennyire összefüggő területen nem laknak. Ez a körülmény kétségtelen bizonyíték arra, hogy a zsigrakörnyéki szlávok telepítés folytán kerülhettek a területre.

Nagyobb tömegű szlávságot találunk még a savniki apátság birtokain, amelyeknek határjelei 1260-ban felelő részben szláv nyelvi elnevezések.³⁷ Ezek a szlávok azonban lehetnek tatárjárás után betelepedett népek is, amennyiben a tatárjárás óta eltelt idő bőven elegendő volt a szláv nyelvi határjelek kialakulására. Ha azonban nem fogadnánk el a tatárjárás utáni bevándorlás feltevését, akkor sem tarthatjuk a szlávokat őslakosoknak, mert annak ellene mond a savniki apátság birtokainak a fekvése. Az apátság birtokai közül Savnik és Vidernik be vannak ékelve a lándzsásfalvak közé és azoknak összefüggő sorozatát megszakítják. Minthogy pedig a savniki apátság 1223. körüli megalapítása³⁸ sokkal fiatalabb, mint a hernádmenti gyepüket őrző Gömör-öröknek, a lándzsások őseinek a betelepítése a Szepességbe, a savniki apátság birtokainak egyrésze, a lándzsásfalvak összefüggését megszakító Vidernik és Savnik területe, a határörvidékhez tartozott, melyet a lándzsásoknak csere, vagy akármi módon történt kivonulása után népesített be az apátság szlávokkal.

³³ Szepesi kpt. Prot. 1741. f. 713. Dl. 8795.

³⁴ Hazai oklvt. 19. l.

³⁵ Fejér: CD. IV. 2. 463. V. 3. 51. Bárdossy: Suppl. 323. l.

³⁶ Fejér: CD. IV. 1. 398. l.

³⁷ Dl. 25052.

³⁸ Békefi: A pászlói apátság története. 32. l.

Az elsoroltakon kívül még Késmárk környékén tűnnek fel közvetlen a tatárjárás után, 1251-ben nagyobb tömegben szlávok, akiket szintén még a tatárjárás előtti lakosoknak kell tartanunk. Késmárk 1251. évi határlevelében szereplő határjelek és a helységek feltűnési alakja, a Lubicha és Werbev kétségtelenül szláv eredetre utalnak.³⁹ Szintén szláv eredetű az 1263-ban feltűnő Béla neve is.⁴⁰ Ezek a helységek azonban mind a gyepűvonal mellett, illetve közvetlen mögötte tűnnek fel, így valószínű, hogy az itteni szlávokat a gyepűvonal kiépítésére és karbantartására telepítette fel a magyarság.

A Szepesség többi részein és falvaiban feltűnő szláv-ságról nem mutatható ki, hogy szepességi eredetük visszanyúlna a tatárjárás előtti időre, valószínűnek látszik tehát, hogy a tatárjárás utáni nagy telepítések folyamán kerültek a Szepesség területére.

A telepítés nagyrészt a Görgey család végezte, amelynek egyik őse, Jordán a király követségében kint járt Lengyelországban és Ruténiában és a szomszédos országokból telepesek behívásával szerzett magának érdemeit. A telepesek nagyrésze tehát, amint a Görgey Jordán érdemeit jutalmazó 1256. évi oklevél szavai rámutatnak, a szomszédos országokból való,⁴¹ másik része pedig, amint Gréb Gyula nyelvjárási alapon megállapította, Sziléziából vándorolt be.⁴²

A magyarányú, királyi területre történt telepítés mellett még mindig maradt a Szepességen annyi emberfelesleg, hogy abból a magánföldesurak birtokaira is jutott, aminek következtében továbbfolytatódik a Szepesség terjeszkedése észak felé, ahol a Berzeviczy és Görgey családok kezére jutott, az egész Szepesség északi részét betöltő területet⁴³ maga a két család népesíti be.

A Szepesség tatárjárás előtti határai a mai Késmárk és Nagyőr feletti területen keresendők. Késmárk határáról tudjuk, hogy a szászok megtelepedése előtt határőrök lakták,⁴⁴ Nagyőr határhely volt a mellett a falu első izben

³⁹ Hazai oklvt. 19. l.

⁴⁰ Fejér: CD. IV. 3. 129., VI. 1. 301. II.

⁴¹ »in legationibus nostris in Ruthenia et Polonia deferendis ac in convocatione populorum ad terram Scepus de circumiacentibus regnis«. Fejér: CD. IV. 2. 383. l.

⁴² A szepesi németek nyelve és eredete. A Szepesség. Emlékkönyv. 54–56. II.

⁴³ Fejér: CD. IV. 2. 380. HO. VI. 103. I. N. Múz. Görgey lvt. 1256. és 1260. Wenzel: AUO. IX. 516. l. DI. 1252.

⁴⁴ Szepesi kpt. Prot. 1744. I. 713. DI. 8795.

1251-ben feltűnő Ór neve elég bizonyíték.⁴⁵ A tatárjárás utáni országhatárnak, a gyepűvonalnak, egyes nyomai itt is kimutathatók, ha annak emlékeit ezen a területen nem is őrizték meg olyan pontosan az oklevelek, mint az első és második gyepűvonalnál. A Görgey családnak 1256-ban adott, a mai Toporc területét is magába foglaló terület határleírásában a Poprád partján, — amint a határjelekből megállapítható, — Podolinnal szemben volt a határ; ott volt az országhatár és az őrőség is.⁴⁶ Az V. István által a Berzeviczy családnak adományozott, a mai Keresztfalu és Hundertmark községeket is magába foglaló terület határaiban a lengyel határszélen lévő kapu az egyik határjel.⁴⁷ A szepességi terjeszkedéskor a magyar határ ezen a ponton érintkezett leghamarabb lengyel területtel és ez okból a határvédelem itt fokozott figyelmet követelt, éppen azért maradt fenn ezen a részen a határvonalnak annyi említése.

A lengyel városok területe ezen a ponton határt szabott a magyar uralom terjeszkedésének, amely a lengyel városok területét kikerülve, irányát északra fordította. A terjeszkedés 1260-ban már elérte a Dunajec vonalát, amely a Görgey családnak ekkor adományozott terület határjelei között tűnik fel először.⁴⁸ Minthogy a terület határjelei között az eladományozás idejében egyetlen helység sincs megnevezve, valószínű, hogy a területet, mint gyepűelvét ekkor vette birtokába a magyarság. Simon fia Györgynek, a Sávári Soós család őseinek érdemei 1288. évi felsorolásakor, aki Szandecnél tönkre verte a tatárokat és a szepesi határnál feltartóztatta őket,⁴⁹ valószínűleg már ezt a dunajecmenti határt érti a király.

A Toporc körüli határnak a folytatása nyugat felé Meldur határában vonult végig, amely azonban említésekor, 1297-ben,⁵⁰ már rég túlhaladott volt, mert a határt ekkor már a Dunajec alkotta. A határ ettől kezdve valószínűleg egyenesen nyugatnak tartott, mert a vonaltól északra eső terület egy nagy erdőség volt, mely csak a

⁴⁵ Hazai ekkl. 19. l.

⁴⁶ „inter indagines regni nostri et confiana Polonie — »porta regni versus Poloniam in ascensu custodie«. Fejér: CD. IV. 2. 380. l. N. Múz. Görgey lvt.

⁴⁷ »porta in confinio custodie«. Berzeviczy lvt. 1291.

⁴⁸ HO. VI. 103. l. N. Múz. Görgey lvt.

⁴⁹ »ad finitimas partes regni nostri versus Scepes — »in eodem confinio circa indagines terre Scepes«. Bárdossy: Suppl. 272. Fejér: CD. V. 3. 393. l.

⁵⁰ »circa indagines«. Fejér: CD. VI. 2. 117. l.

század végére került benépesítésre. Az erdő birtokosai, a Berzeviczy család 1289-ben adja soltészságba ezt a Bierbrunn-tól északra eső Ruda nevű erdős területet, amelynek határai a Tátraig és a lengyel határokig nyúltak.⁵¹

A Dunajec melletti határ végleges kialakulása és a gyeplővonal kiépítése tulajdonképpen akkor kezdődhetett meg, amikor az alatta elterülő vidéket eladományozták a királyok és a terület benépesítése megkezdődött, vagyis a XIII. század végén. A legészakibb határvonal említése egy 1344-ik évi oklevélben maradt fenn, amely szerint a gyeplő Ófalu felett a Dunajecnél érintkezett a lengyel határral. A határvonal egyik országkapuja, amint az oklevél határjeleiből megállapítható, a mai Felsőlipnik falutól keletre fekvő Podhaj, akkor még névtelen patak torkolata körül volt. Az országkapu nyomait azonban már ekkor csak a felégett gyeplő maradványai, az üszkös fatörzsek mutatták.⁵² A gyeplők korai elpusztulása Dunajec várának megépítésével és a megerősített lengyel városoknak magyar birtokba jutásával, továbbá a határvédelem súlypontjának a várakra történt áthelyezésével függ össze.

Amikor a Berzeviczy család Bierbrunn feletti és a Görgey család Toporc feletti birtokainak a benépesítése a XIII. század végén megindult és a magyar telepök által körülzárt lengyel városok a XIV. század elején magyar birtokba jutottak, a Szepesség északi határát teljesen kialakultnak tekinthetjük, melyet nagy darabon mesterséges határ, a Dunajec és az abba ömlő Bialka folyó alkotott.

A Szepesség benépesítése párhuzamosan halad a gyeplővonalal, illetve annak folytonos északra való tolásával. Az új telepök mindig a gyeplővonal mögött, majd az elhagyott gyeplők területén alakulnak ki. Az első szepesi gyeplővonal a Hernádmentén vonult végig, ennek északra való helyezése után a Hernád felett alakulnak ki az első szepesi helységek, a többi község kialakulása pedig mindig nyomon követi a folyton északra tolódó gyeplővonalat. A szepesi helységek keletkezése tehát annál későbbi időpontra teendő, mennél északabbra haladunk a Szepességen.

A telepítés nagy munkáját a magyarság indította meg, amit a németek és szlávok nagyobb arányokban folytattak. A magyarság nemzetiségi terjeszkedése már korán, a má-

⁵¹ Wenzel: AUO. IX. 516. l. Dl. 1252.

⁵² »venissent usque ad fluvium Danavich nuncupatum, nunc pro regnum Hungarie et regnum Polonie ab invicem separantem« — »Arnoldus dictam indaginem clausam et portam fuisse et nunc esse debere asseruisset, sed tamen inibi nunc aliqua indago, sed magni et multij exusti trunci stantes et iacentes haberentur«. Anjoukori okmt. IV. 471. l.

sodik gyepűvonal kialakulása után megakad a mai Nagyőr feletti vidéken. Ennek oka részben a tatároknak a szepesi magyarságot legerősebben sújtó pusztítása, részben pedig a Szepességnek idegen telepésekkel történt benépesítése és a terjeszkedési lehetőség megszűnése volt.

A németek erdőirtása és terjeszkedése folytatódik ugyan még a határok teljes kialakulása után is, azonban sokkal lassúbb méretekben, mint korábban. Természetes szaporodásuk inkább a kezdetben egyszerű kis falvaikat dagasztotta az akkori viszonyok között népes városokká.

A XIII. század fordulója után legerősebb volt az addig magyar és német falvakban, vagy azok szomszédságában meghúzódó szlávok terjeszkedése. A szlávok nemcsak irtásokat teremtenek az erdőségekben, hanem lassanként beszivárognak az addig kizárólag magyar és német lakosság által birt falvakba is. Lassú terjeszkedésük következtében nemcsak a nyelvi tekintetben kevés ellenállást tanúsító magyarságot olvasztják be az újkorra, hanem a sokkal nagyobb tömegben élő németség is erősen tért veszít.⁵³

Noha egy-két szepesi helységnek a keletkezése az újkorra esik, valamint a fürdő- és nyaralóhelyek nagy része is csak a legújabb korban létesült, a középkorban eltűnt helységek sorozata mutatja, hogy a XIII. és XIV. században az akkori települési viszonyoknak és a lakosság főfoglalkozásának, a mezőgazdaságnak megfelelőleg sokkal több helység volt a Szepességen, mint a legújabb korban.

A betelepülés megindulásával a Szepesség nemcsak területileg oszlik meg az egyes nemzetiségek között, hanem közigazgatásilag is. A lándzsásnemesség önkormányzatát követi a királyi várszervezet szepességi terjeszkedése és a német eredetű lakosság önkormányzatának a megerősödése. Ezekhez csatlakozik a gölnicvidéki bányavárosok és a lengyel városok különálló szervezete. A közigazgatási szervezetnek ezen az aránylag kis területen ilyen nagyfokú megosztottságát azonban ellensúlyozza az önkormányzatok többségét összekötő főispánok személye, a terület zárt-sága, továbbá gazdasági és szellemi kultúrájának egysége.

⁵³ Az egyes nemzetiségek elhelyezkedését és terjeszkedését az itteni részletes felsorolás helyett az egyes községek kialakulásánál tárgyaljuk, összefoglaló szemléltetését pedig az egyik térképmelléklet adja.

AZ EGYES HELYSÉGEK KIALAKULÁSA.

A Szepesség legkorábban benépesített vidéke — amint korábban kifejtettük, — az első és a második gyepűvonal közé eső terület volt. Az itt fekvő helységek nagyrészenek kialakulását, minthogy megtelepítésük javarészen még az oklevélben szegény tatárjárás előtti időre esik, nem kíséreljük lépésről-lépésre figyelemmel. Ezen a területen csak a tatárjárás előtt keletkezett községek nagy határainak későbbi széttagolása és az egyes részeken keletkezett új helységek kialakulása állapítható meg.

A falvak keletkezésének és továbbfejlődésének a folyamata sokkal inkább megfigyelhető a két gyepűvonal között kívül eső területen, ahol az eladományozástól kezdve nyomon kísérhető a néptelen birtokok szőlészságbaadása, a területén keletkezett falvak kialakulása és első feltűnése.

A fejlődés időbeli menetének ábrázolására legalkalmasabb volna az egyes falvak kialakulását feltűnési sorrendjükben tárgyalni, azonban ez a tárgyalási mód lehetlenné tenné az egy-egy családnak adományozott területen kialakuló falvak közös eredetének a feltűntetését és az egy község területéből kiszakadt falvak különválásának és kialakulásának a szemléltetését. Ez a szempont, mely a fejlődés menetét legmegfelelőbben tudja szemléltetni, a területi tárgyalást teszi szükségessé, amely mellett a betűrend szerinti tárgyalás fontossága is elesik. Az időrendi tárgyalás mellőzését az egyik térképmelléklet van hivatva pótolni.

Az egyes helységek első feltűnési időpontjának megállapításánál nem vettük figyelembe Hradszky eredményeit,¹ mert a legtöbbször forrásidézés nélkül közölt ada-

¹ A Szepesség helynevei. Évk. II. 79—122., III. 1—40. II. Szepes vármegye a mohácsi vész előtt. 23—25. II.

tainak helyességét teljességre törekvő adatgyűjtésünk nem támogatja.

Az összefüggő területek tárgyalásánál a lehetőség szerint figyelembe vettük az adományosok személyét és az adománybirtok határjeleit, amelyek megadják a területen keletkezett és a család kezén feltűnő, egymáshoz közel fekvő helységek közös eredetének a kulcsát. Ezzel a módszerrel sikerült a Berzeviczy család 1209. évi adományos területén kialakult helységek közös eredetét megállapítani, noha az ekkor leírt határjelek közül ma már csak Izsákfalva ismeretes.² Éppúgy közös eredetűnek kell tartanunk a Máriássy és a Zsigrai családok kezén feltűnő, egymáshoz szorosan csatlakozó falvakat is, noha a családoknak adománylevelei ismeretlenek.

A határjelek figyelemmel kísérése egyes községek feltűnési idejét a községre vonatkozó első oklevél adatánál többször korábbi időpontra helyezteti, mint Görgő esetében is megállapítható. A község területét csak 1278-ban adományozza el a király³ és innen számították a község első feltűnését, noha neve már húsz évvel korábban, 1258-ban szerepel a Nádasd területéből kiszakadt Göbőlfalva határlevelében.⁴ A határjelek adatokat nyújtanak sok olyan községre is, amelyekről egyéb okleveleink nem szólnak, a helységek névváltoztatása esetében pedig erős bizonyítékok szolgáltatnak az azonosság mellett is, a község eltűnése esetén pedig megadják egykori fekvését.

Mint hogy a határjelek nyelvi elnevezései alapján több helység nemzeti eredetét is igyekeztünk megvilágítani és az egyes nemzetségek letelepedési korára következteléseket vonni, vizsgálendő volna, hogy a határjelek nyelvi elnevezései a valóságos állapotot tükrözik-e vissza. Azok ellen az oklevelek ellen, melyek szepesi területén, ottani egyházi vagy világi hatóság működésével kapcsolatban keletkeztek, eddig tudunkkal senki sem emelt kifogást. A királyi kancellárián megtörtént ugyan, hogy az idegen hangzású neveknél a mássalhangzótorlódást magánhangzók közbeiktatásával enyhítették,⁵ vagy a helynevet tudálékosan elferdítették,⁶ azonban szándékos magyarosítással nem lehet megvádolni a kancelláriát. A tudatos magyarosítást ki-

² Fejér: CD. III. 1. 76. 1. N. Múz. Berzeviczy lvt.

³ Fejér: CD. V. 2. 419. 1. N. Múz. Görgey lvt.

⁴ Fejér: CD. IV. 2. 463. 1. N. Múz. Görgey lvt.

⁵ Magyar Etimológiai Szótár. Irtó Gombocz Zoltán és Melich János. I. 980. 1.

⁶ Ilyennek minősíthető, amikor a Turóc nevet Turul-nak írják. V. ö. Mállyusz: Turócmegye kialakulása. 101. 1. (Jegyzet.)

zárja az is, hogy a tényleges névhasználat helyett magyarosított alakot tartalmazó adománylevelek kétségesé lettek volna az adományosok tulajdonjogát és az adományosok sem fogadták volna el például egy Trstan nevű birtok adományozásáról egy Nádasdról szóló oklevelet.

A Csetenyeerdő névmagyarozásával kapcsolatban a Magyar Etimológiai Szótár feltételez ugyan a királyi kancellárián történt szándékos magyarosítást, azonban helytelenül. A szótár azon az alapon, hogy az erdőnek csak egyetlen középkori előfordulásáról tud, arra az eredményre jut, hogy a Csetenye alakot az erdő nevének feltételezett szláv alakjából, a Cetina-ból magyarosította a kancellária.⁷ A Csetenyeerdőnek és továbbképzésének, a Csetenye-telke alaknak a neve azonban többször előfordul a Máriássy család középkori okleveleiben.⁸ Minthogy a Szepes-ségen a Petk és Velk személynevekből képzett Petenye és Velkenye helynevek előfordulnak⁹ és a Csete személynév is ismeretes nemcsak az ország belsejében,¹⁰ hanem előfordul magának a Csetenye-erdőnek a szomszédságában is,¹¹ az erdő nevének eredete inkább a Csete személynévvel hozható összefüggésbe. Ezeknek az adatoknak az ismerete mellett a kancellária ellen emelt magyarosítási vád elesik. A kancellária nem magyarosított, irodájában a helyneveket — amint az rengeteg példával igazolható — abban az alakban másolták, ahogyan írva volt, illetve ahogyan azt diktálás közben hallották. A diktálás folytán rosszulértett helynevekre példaképpen felhozhatjuk a szepesi káptalan 1421. évi, Zsigmond király 1423. évi átírásában fennmaradt oklevelét, amelyben a Savnik és Kubak nevek helyett az átíráskor történt diktálás közben rosszul hallott Sebnik és Keubach alakok szerepelnek.¹²

A helynevek és a határjelek a fejlődés folyamán állandóan változnak. A változás mindig kifejezésre jut az oklevelekben is. Az oklevélíró legtöbbször nem is ismerte az oklevélben szereplő helységet, még kevésbé annak határjeleit, így részéről semmi erőszakos változtatást, magyarosítást, németesítést, vagy elszlávosítást nem tételezhetünk fel, ő egyszerűen a diktálás folytán bementett és megértett határjeleket foglalta írásba. A határjeleknek a

⁷ Magyar Etimológiai Szótár. I. 1001. I.

⁸ Iványi Béla: A Máriássy család levéltára.

⁹ Lásd az egyes helységek alatt.

¹⁰ Magyar Etimológiai Szótár. I. 1000. I.

¹¹ Dedek Crescens Lajos: Mon. Strig. III. 4. I. Hibás másolat folytán Cece alakban.

¹² DL. 11656.

fejlődés folyamán beálló nyelvi változásainak megvilágítására, hogy egy esetet ismertessünk, bemutadjuk Rókus határjeleinek változását. Az eladományozás korabeli, 1263. évi határjelek magyarok: Tótpataka, Sárpataka, szemercse-bokor.¹³ A németek betelepődését és ezzel a határjelek új elnevezését az 1315. évi határjelek bizonyítják: Liebseifen vagy Schwarzbach, Kromseifen vagy Sárpataka, Ticbrunn, Weisswasser, Rotbaum.¹⁴ Az 1329. évi határlevél még több határjelet tartalmaz: Quel völgy, Nyireshegy, Vizfalu vagy Dorfseif, Édesviz vagy Liebseif, Schwarzbach, Kromseif vagy Sárpataka.¹⁵ A németek betelepődése után is feltűnő magyar határjeleket csak a környező Nagyőr magyar lakói őrizhették meg, a község lakossága azonban teljesen kicserélődött, amit a folyton szaporodó német határjelek is bizonyítanak.

Amint a bemutatott példából is látható, a Szepességre vonatkozó oklevelek határjelei csak a tényleges állapotot adják vissza. A szepesi egyházi és világi hatóságok okleveleiben található határjelekben, azok nyelvi elnevezéseiben annál inkább megbízhatunk, mert a szepességi írástudók többnyire az iskolákkal rendelkező szepesi városok német polgárai közül kerültek ki. A szepesi káptalan egy 1335. évi oklevelében maga bizonyítja, hogy a káptalan jegyzői, tehát az oklevelek írói, többnyire németek szoktak lenni.¹⁶ A helynevek és a határjelek nyelvi változását, mely a Szepességen a középkor végén kezdődő lassú elszlávosodásban nyilvánul meg, mint tényleges helyzetet, mindig feljegyzik az oklevelek.¹⁷ Az elmondottak alapján a helyneveknek és a határjeleknek az oklevelekben, főleg a szepesi kiadványokban található alakjait a tényleges állapotnak megfelelőnek kell tartanunk s így a határjelekből vont következtetések helyessége sem vitatható el.

¹³ Fejér: CD. IV. 3. 129., VI. 1. 301. l.

¹⁴ Schmauk: Suppl. 33. l. Múz. T. a. 1480. XI. 9.

¹⁵ Fejér: CD. VIII. 3. 393. l. Lumtzer—Melich: (Deutsche Ortsnamen. 23. l.) ugyancsak magyarosítási folyamatot tételez fel Rókus határjelei alapján, illetve azt állítja, hogy a magyar nyelvi határjelek német fordításból keletkeztek. Hogy ez mennyire veendő komolyan, azt maga a határjelek fejlődése mutatja!

¹⁶ Fejérpataky László: Hiteles hely, mint névmagyarázó. Magyar Nyelv. 1918. 169—170. l.

¹⁷ Nagyobb tömegű példáját adják az elszlávosodásnak a Petróczy levéltár középkori oklevelei. Közli: Fekete Nagy Antal.

A HERNÁDMENTI TELEPEK

A lándzsásfalvak.

A lándzsásközségek birtokosai, amint a társadalmi kialakulásról szóló részben bővebben ki fogjuk fejteni és a Gömör-örökről szólva már részben ki is fejtettük, a szepesi első gyeplővonal itt maradt őreinek az utódai. Birtokjoguk nem okleveleken nyugszik, a lándzsásszék önkormányzata alatt megmaradt területekre vonatkozólag sem birtokadományt nem ismerünk, sem pedig adománylevelekre való hivatkozást, kivéve a tatárjárás után történt egy-két lándzsásnemessé emelést. A lándzsásfalvak területét olyannak kell tekintenünk, mint a Szepesség birtokbavételekor az örök által megszállt és művelés alá vett területet, amely a szepesi várispánság kialakulása és a szepesi királyi birtokok rendezése korában is többnyire megmaradt régi birtokosai kezén.

A lándzsásnemések kezén lévő birtokoknak tatárjárás előtti állapotáról nem tudunk semmit. A falvak aránylag nagyszámu, kiterjedt ágakat számláló lakosai apró kis birtokrészekkéikért folyó pereiket a lándzsások székén intézték el, ahol az ítélet, minthogy a XIII. század fordulója előtt lándzsás kiadványt nem ismerünk, valószínűleg szóbeli volt. Nagyobb, a birtok értékét túlhaladó pereket nem folytattak, így nincs oklevél, amely a tatárjárás előtti állapotot, ha nem is egészében, de legalább egyes részeiben lerögzitené. Nagyirtokosok a lándzsások területén nem akadtak, apró kis birtokrészekkéik nagyobb számú jobbágyság befogadására alkalmatlanok voltak. A lándzsásfalvaknak a tatárjárás előtt, tekintettel birtokosaik régi szepesi lakosságára, már feltétlen meg kellett lenni, azonban elsöpörte őket a tatárjárás. A pusztulás után újból kezdődik a régi lakóhelyeknek a felépítése. Ezek a falvak azonban nem tekinthetők a maguk kisszerű viszonyai kö-

zött egy, a későbbi értelemben vett, tömören egymáshoz csatlakozó házakból álló helységnek, hanem, mint még a későbbi állapotok is mutatják, az egyes birtokrészekben épült kis nemesi udvarházakból álló szétszóró telepnek. A különálló birtokrészekben lakott a tulajdonos és kevés, legfeljebb egy-két családra becsülhető jobbágysága. A földnek megművelése a nemes családtagjaira és jobbágyságára hárult, a falusiasodás és a földnek intenzív művelése csak a XIII. század második felében következhetett be, amikor a lándzsásnemesség katonai terhének egy részét átvették a várispánság és a Szepesség új német telepesei. Ekkor indul meg tulajdonképpen a falvak zártabb formájának kialakulása. Az intenzívebb falusi élet megindulása után veszi fel a községek egyrésze állandó nevét, melyet a század végéig néha az oklevelek csak az egymást váltogató nemzedékek nevével jelölnek meg.¹

A lándzsásfalvak keletkezését illetőleg két csoportra különböztethető meg, a hernádmenti első gypűvonal mentén kialakult, továbbá a gypűvonal kitolása folytán, annak mentén keletkezett lándzsásfalvak sorozata. Tekintettel arra, hogy mindkét gypűvonal különböző időben kialakult falvai területileg összefüggő egészet alkottak, melyet csak később szaggattak meg a királyi adományok, a lándzsásszék kebelében a legújabb időkig megmaradt falvak kialakulását egy helyen ismerteltjük.

Hisfalva. Első adatunk a falu előfordulására 1324-ből származik, amikor már kiterjedt családok birják.² Nevének alakját a középkor végéig megtartja és csak 1511-ben tűnik fel tót néven, *Hisovec* alakban.³ Az újkorban általánosan ismert neve, a Kissóc, a középkorban nem fordul elő. A falu neve a többi lándzsásfalvakéhoz hasonlóan, amint az összetétel is mutatja, személynévből van képezve. Minthogy a névadó nem fordul elő az oklevelekben, a falunak korai, az okleveles gyakorlat előtti kialakulása kétségtelen.

Miklósfalva. A helység ugyan későn tűnik fel, eredete azonban, mint általában a lándzsásfalvaké, régebbi időbe nyúlik vissza. Első neve *Őszmiklósfalva*, latin alakban (villa cani Nicolai) 1311-ben tűnik fel.⁴ A falu kétségtelenül az 1273-ban szereplő Nicolaus canus-tól vette nevét.⁵ A helység neve 1327-ben villa Nicolai dicti Ewz alak-

¹ Pl. Urbánfalva esetében, melyet korábban a névadó atyjáról, Mikáról neveztek Mikaföldének is. L. Urbánfalva alatt.

² N. Múz. T. a. 1324. II. 2.

³ Fekete Nagy: Petróczy regeszták. 90. I. (251.)

⁴ Anjoukori okmt. I. 222. Fejér: CD. VIII. 2. 221. I. DL. 1768.

⁵ N. Múz. T. a. 1298. VI. 12. HO. VIII. 156. I. tévesen Nicolaus canonicus.

ban jelentkezik,⁶ teljes magyar néven pedig, mint Ewzmýklósfalva, 1349-ben tűnik fel,⁷ amelyet megtart még a következő században is,⁸ noha ekkor már többnyire csak a rövidebb Miklósfalva néven szerepel.⁹

Szentandrás. Nevét csakis egyháza védőszentjétől vehette. Minthogy azonban a lándzsásfalvak területén 1280-ig nem ismerünk templomot,¹⁰ fel kell tételeznünk, hogy a községnek korábban volt temploma, de valószínűleg a tatárjáráskor elpusztult. A község eredete, mint általában a lándzsásfalvaké, korábbi időbe visszanyúlik, noha a falu neve csak 1317-ben tűnik fel először.¹¹

A lándzsásszékhöz való tartozása többször kifejezésre jut a község *Székiszentandrás* nevében.¹² A falut a XIV. században már népes családok birják.¹³

Primfalva. A lándzsásfalvak területéből kiszakadt község, amely 1248-ban lett önállóvá, amikor Henrik comes és testvérei Béla király engedélyével földjük egyrészét eladják Prim szepesi hospesnek. A területnek a katonáskodó lándzsások székhöz való tartozását bizonyítja, hogy IV. Béla király az átruházáshoz oly feltétellel járul hozzá, mely szerint a birtok mindenkorai tulajdonosai fegyveresen, tehát a lándzsásnemesek köteleessége szerint tartoznak szolgálni a királyt.¹⁴ Hogy Primfalva a Henrik által eladott területen alakult ki, az új tulajdonos nevén kívül bizonyítja az 1248. évi oklevél 1312. évi átirása, mely Primfalvai Suur fia Detre részére készült,¹⁵ aki unokája volt a földet megvásárló Pirin hospesnek.¹⁶ A területnek egyrésze 1317-ben ismét visszakerült a lándzsások széke alá, amikor Prim másik unokája, Bod fia Miklós a terület egyrészét tíz márkáért visszaadja sógorának, Szentandrás Pál fia Egyednek.¹⁷

⁶ Dl. 1768. Fejér: CD. VIII. 2. 221. l. (hibás évszámmal).

⁷ U. ott.

⁸ Fekete Nagy: Petróczy regeszták. 38. l. (89.) Elvétele még szerepel régi nevén, Öszmiklósfalva alakban is. 1452: Dl. 14550.

⁹ 1416: Szepesi kpt. Capsa L. 1. 5. 1435: N. Múz. Máriássy lvt. 600.

¹⁰ Dl. 1029. Fejér: CD. V. 3. 71. l. Szék helyett tévesen Leuk alakot közöl.

¹¹ Szepesi kpt. Misc. 9. 3. 28.

¹² N. Múz. T. a. 1360. IV. 12. O. L. Thöke lvt. Dl. 13511.

¹³ 1362: N. Múz. Máriássy lvt. 153. T. a. 1362. IV. 20., 1373. VIII. 1.

¹⁴ HO. VIII. 52. l.

¹⁵ N. Múz. T. a. 1312. IV. 14.

¹⁶ Pirin hospes fiai voltak Göböl, Sur vagy Surken és Bod. Dl. 26733.

¹⁷ Szepesi kpt. Misc. 9. 3. 28.

A területtel járó terheket egyideig viselték is Prim fiai, így 1280-ban együtt szerepelnek az új egyházat alapító széki nemesekkel.¹⁸ A falu területe azonban később kivált a lándzsásszékből, hogy mi módon, ismeretlen. A szászok 1317 évi szabadságlevelében már a szász helységek között van felsorolva,¹⁹ s a szászok területéhez tartozott az egész középkor folyamán.²⁰

Bozsafalva. Nevét valószínűleg a széki nemesek között 1248-ban szereplő Bozsza comestól vette.²¹ A falura csak nagyon szórványos adataink vannak. A helység neve először 1347-ben tűnik fel magyar alakban.²² A helynév a középkor végéig változatlan.²³ Bozsafalva ezen a néven ma ismeretlen, ami a falu nevének a középkor végén történt elszlávosodásával függ össze. A névváltoztatásra a falu birtokos családjának neve mutat rá. A család tagjai közül Bozsafalvi Aczél István Csepánfalvi Thőke Kristófnak a Máriássy István fia Ferencről csere folytán szerzett milaji birtokrészbe való beiktatásánál, 1519. május 9-én, mint szomszéd szerepel.²⁴ Amikor Thőke Kristóf a cseréhez megszerzi a király hozzájárulását és a milaji birtokrészben rejlő királyi jogot, az új beiktatásnál 1519. július 14-én Aczél István már a Horkai előnévvel szerepel.²⁵ Aczél Istvánnak ez a két előneve Bozsafalva és *Horka* azonossága mellett bizonyít, amit kétségtelenebbé tesz a Horka névnek késői, először 1502-ben történt feltűnése.²⁶

Komárfalva. Szintén a lándzsásfalvak területén, a Székben tűnik fel először 1270-ben, mint kialakult névvel bíró község, Komárfalva alakban.²⁷ A birtok azé a Henriké volt, akitől Prim vette a róla elnevezett falu területét. Komárfalvának két ekényi részét is megvette Prim, de 1270-ben visszabocsájtotta Henrik fiainak, illetve azok közül csak kettőnek, Miklósnak és Péternek, mivel a többiek szegénységük miatt nem tudták a 42 márkányi vétel-

¹⁸ Fejér: CD. V. 3. 71. l. Dl. 1029.

¹⁹ Fejér: CD. VIII. 2. 57. l.

²⁰ »sub iure terranorum Scepusiensium seu Saxonum«, 1399: N. Múz. Görgey lvt.

²¹ HO. VIII. 52. l.

²² Fejér: CD. IX. 1. 580. l.

²³ 1350: Anjoukori okmt. V. 318. l. 1387: Petrőczy regeszták. 39. (94.) 1401: N. Múz. Máriássy lvt. 348. 1410: N. Múz. Rhédey lvt. 1469: N. Múz. Berzeviczy család kakaslomnici ágának lvt. Petrőczy regeszták. 74. (201.) 1487: N. Múz. Máriássy lvt. 805.

²⁴ O. L. Thőke lvt. Dl. 26749.

²⁵ U. ott. Dl. 32086.

²⁶ N. Múz. T. a. 1502. XII. 7.

²⁷ O. L. Thőke lvt. Dl. 26733.

összeget lefizetni. A birtok neve 1341-től kezdve többször szerepel a szlávos *Kamaróc* alakban.²⁸ E mellett azonban a régi magyar Kamárfalva alak is tovább szerepel, egészen a középkor végéig.²⁹

A falu még a középkorban elnéptelenedett és 1518-ban már mint *praedium* említették.³⁰ Ma már az eltűnt szepesi helységek közé tartozik. Egykori fekvésének a meghatározásához a középkorból nincs semmi más adatunk, mint az 1270-ben említett székbeli fekvése, ezek alapján a lándzsásfalvak területén kell keresnünk. A régebbi térképeken Horka és Jánosfalva között szereplő Komoróccal azonosnak vehetjük.

Filefalva. A Székből kihasított és IV. Béla által File fia Filének 1256-ban adományozott három ekényi területen³¹ alakult ki az új tulajdonos neve után elnevezett Filefalva. A falunak a lándzsásszék területéhez való régebbi tartozását sokáig megőrizték az oklevelek. Ifjabb File fiát Krisztiánt a szepesi káptalan oklevele még 1337-ben is Széki-nek nevezi, noha ekkor már a Filefalvi családnév kialakultnak tekinthető és a község neve, a Filefalva mellett is fel van tüntetve a Székhez való tartozása.³² A községben nagyszámu birtokoscsalád fordul elő már korán, mivel File egyenes utódai mellett valamelyik Filének a lánya révén ennek utódai, majd később más leányági birtokosok is bekerültek a község nemesei közé.³³

Gánfalva. Lándzsás eredetű birtok és éppen ennél fogva rávonatkozó adománylevelet nem ismerünk. Aránylag későn, 1317-ben tűnik fel először, amikor a birtokon már három egymással rokoni kapcsolatba nem hozható családot találunk. A birtokosok között szerepel Gaan fia Bazilius is, akinek atyjától vehette nevét a birtok.³⁴ A falura, mint általában a lándzsás községekre, nincs összefüggő okleveles anyagunk. A birtok neve a latin változatok után magyar alakban tűnik fel először és azt az egész középkoron át megtartja.³⁵ Mai neve, a *Gánóc*, csak 1521-ben

²⁸ U. ott. DL. 13473. Iványi: A Máriássy család levéltára. 126. 36–37. ll.

²⁹ 1400: Petróczy reg. 43. (107.) 1401: N. Múz. Máriássy lvt. 347. 1402: U. ott. 384. 1464: Petróczy reg. 72. (194.) 1518: O. L. Thöke lvt. DL. 32185.

³⁰ O. L. Thöke lvt. DL. 32185.

³¹ Wenzel: AUO: VII. 432. l. Schmauk: Suppl. 8. l. tévesen *Secék* alakban. Szepesi kpt. Prot. 1643. f. 29.

³² N. Múz. a Berzeviczy család kakaslomnici ágának lvt.

³³ HO. VIII. 400., 415. ll.

³⁴ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. 4.

³⁵ N. Múz. T. a. 1346. IV. 30.

tűnik fel.³⁶ Temploma, melyet 1479-ben emlitenek először, Szűz Mária tiszteletére volt szentelve.³⁷

Szék. A XIII. században a Szék elnevezés nemcsak az azonos nevű község területét jelentette, hanem, amint egy 1280. évi oklevélből kitűnik,³⁸ a lándzsásnemesség által lakott egész területet. A lándzsásközségeknek a Székhez való tartozása többször kifejezésre jut az oklevelekben. Az 1256-ban eladományozott Filefalva területét a Székben fekvőnek mondja az oklevél,³⁹ 1280-ban egy Szék nevű falu a Szék területével érintkezik, sőt a falu határában előfordul egy Székpatak is.⁴⁰ Az oklevelek szerint Székhez tartozott a Horka melletti, ma már eltűnt Komárfalva környéke is.⁴¹

Az 1280-ban feltűnő Szék nevű falu, amint egy hibás másolatban ráánkmaradt határlevél adataiból kitűnik, Sváb-falvával volt határos. Hogy hány Szék nevű község volt a lándzsásfalvak vidékén, minthogy a Szék,⁴² Középsőszék,⁴³ Felsőszék⁴⁴ és Hegyszék⁴⁵ nevű helységekből nem más-más, hanem ugyanazon családok szerepelnek, ma már nem tudjuk biztosan meghatározni. A különböző elnevezések kétségtelenül több helységet takarnak, amelyek, minthogy később már egytlen Széket ismerünk, valószínűleg egymáshoz közelfekvő és később egybeolvadt apró telepek voltak.

A Szék elnevezés mellett a XV. században feltűnik a Hozulcz, Wezelch,⁴⁶ majd pedig a XVI. század elején a lándzsások egyik comesének, Hozeleci Ternyei György nevében a ma is használatos Hozelec alak.⁴⁷ Felsőszéknek Hozeleccel való azonosságát egy 1501-ből való adat bizonyítja, amely szerint a még előnév nélküli, de később a Hozeleci előnevet viselő Ternyei Tamás fia György, a későbbi lándzsás comes, nővéreit kielégíti Felsőszékből.⁴⁸ Minthogy pe-

³⁶ Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. 3. 19.

³⁷ Iványi: A Máriássy család levéltára. 129. l.

³⁸ N. Múz. A Berzeviczy család kakaslomnici ágának lvt.

³⁹ Schmauk: Suppl. 8. Wenzel: AUO. VII. 432. l.

⁴⁰ N. Múz. a Berzeviczy család kakaslomnici ágának lvt.

⁴¹ 1294: HO. VIII. 342. l.

⁴² 1344: N. Múz. T. a. 1344. III. 19., V. 11.

⁴³ »mediocris Sceke«, 1320: Csáky oklvt. 42. 45. II.

⁴⁴ 1366: Fejér: CD. IX. 3. 630. l. N. Múz. Máriássy lvt. 176. 1439: Szepesi kpt. Misc. div. cott. 8. 2. 5. 1463: U. ott. Prot. 1805. f. 84. 1501: DI. 8627.

⁴⁵ 1375: DI. 26564. N. Múz. Rhédey lvt.

⁴⁶ 1429: Iványi: A Máriássy család lvt. 184. »Wezelch«: 1505. U. ott. 131. l.

⁴⁷ L. az I. függelék.

⁴⁸ DI. 8627.

dig a Ternyeieknak a Szepességen más birtokát, mint Felszéket nem ismerünk, Hozelecnek Felszékkal való azonos-sága kétségtelen.

Bethlenfalva. A falu neve későn jelentkezik ugyan, birtokosai azonban már fel vannak sorolva a savniki apátság birtokaiban megerősítő 1260 évi oklevél határjáró részében. Ekkori birtokosai közül ismeretesek Bot, Jakab és Bethlen.⁴⁹ A Toplica és Donkpataka között fekvő, IV. Béla által 1264-ben eladományozott terület a falu határából is magában foglalt bizonyos részt, Bot fia Jordán részét, amit a király vissza is ítél Jordánnak.⁵⁰ A falu neve először 1311-ben tűnik fel villa Bethleem alakban.⁵¹ Hogy nevét az 1260 óta állandóan használatos Bethlem név melyik viselőjétől kapta, nehéz eldönteni. Magyar néven először 1339-ben tűnik fel,⁵² melyet megtart az egész középkoron át.

Bethlenfalvának a területe több, apró részecskéiben élő birtokosai kezén különböző részekre tagozódott, amelyek ideiglenesen önálló neveket vettek fel. A falu területén lévő apró birtokok közül leghamarabb eltűnik *Natusfalva*, mely csak két évben, 1408-ban és 1409-ben szerepel. Az oklevélben foglalt határjelekből megállapítható, hogy a Natusfalva nevű rész Bethlenfalvának a délkeleti, Káposztafalva felé eső részén feküdt.⁵³ A birtokrész neve, amint az összetétel is mutatja, személynévi eredetű. A lándzsásfalvak területén 1324-ben ismerünk egy Natus fia Jakabot,⁵⁴ hogy azonban ez a Natus azonos-e a névadóval, közelebbi adatok híján nem dönthető el.

Ugyancsak 1409-ben tűnik fel a falunak *Zdjár* nevű része,⁵⁵ amely, mint Bethlenfalvának 1425 évi határjárásából megállapítható,⁵⁶ a falu keleti részén, a Natusfalvának nevezett rész felett terült el. Nevének változatai Sár,⁵⁷ Scyar⁵⁸ és Sgyar.⁵⁹

Bethlenfalvának területén 1380-ban ismét egy új helység tűnik fel *Istvánfalva* néven,⁶⁰ amely, mint az 1425 évi

⁴⁹ Dl. 25052.

⁵⁰ Dl. 564. Wenzel: AUO. VIII. 90. 1.

⁵¹ N. Múz. Rhédey lvt. Fejér: CD. VIII. 2. 221. Anjoukori okmt. I. 222. 1. Dl. 1768.

⁵² Fejér: CD. VIII. 7. 322. 1.

⁵³ N. Múz. Görgey cs. lvt. 1408—1409.

⁵⁴ N. Múz. T. a. 1324. II. 2.

⁵⁵ N. Múz. Görgey lvt. 1409.

⁵⁶ Dl. 11655.

⁵⁷ 1425: Dl. 11655.

⁵⁸ Scyar: N. Múz. Görgey lvt. 1409.

⁵⁹ Sgyar: 1519. N. Múz. Görgey lvt. Dl. 23268.

⁶⁰ N. Múz. Görgey lvt.

határjárásból megállapítható, Bethlenfalvának Savnik felelőli része volt.⁶¹ Minthogy a birtok egy része feltűnésekor Bethlenfalvi István fia János leánya Klára kezén szerepel és a többi részei is István utódai kezén tűnnek fel,⁶² nevét valószínűleg Istvántól nyerte, akinek kora visszanyúl a század elejére.

A falunak legtovább szereplő része, *Trónfalva*, 1415-ben tűnik fel.⁶³ Bethlenfalvához való tartozása nincs ugyan határozottan kifejezve az oklevelekben, azonban abból a körülményből, hogy a birtokrész mindig a Bethlenfalvi család kezén, Bethlenfalvával együtt szerepel, továbbá Bethlenfalvának és Trónfalvának egy 1503. évi beiktatásnál is azonos szomszédai vannak, Bethlenfalva egy részének kell tartani.⁶⁴

A most tárgyalt falvak névének összetételes alakja amellet bizonyít, hogy a helységnevek első tagjában személynevet kell keresnünk.

Harbusa. Bethlenfalvával kapcsolatban még egy a XIII. században eltűnt faluról kell megemlékeznünk, amelynek a lándzsásfalvakhoz való tartozása azonban nem bizonyítható. A falu 1264-ben tűnik fel villa Harabisa néven a Szepesi Tibornak IV. Béla által adományozott, a Toplica és Donpataka, másképp Veszveres között fekvő erdő határjeleiben.⁶⁵ A határjelek alapján Toplicát a mai Teplícánál, a Donpatakát pedig a mai Zdjarpatakakal kell azonosnak venni, amit a savniki apátság birtokainak 1260. évi határai is bizonyítanak.⁶⁶ Az 1264-ben említett Toplica folyó réve alatt fekvő Harabisa falu hidjának 1425-ben a Bethlenfalvához tartozó Istvánfalva határában lévő Harbussahyda nevű határjel felel meg.⁶⁷ Ezek alapján a csak határjelekben szereplő falu Bethlenfalva határában, tőle nyugatra keresendő. A névnek összetett alakja arra enged következtetni, hogy a Harbisa, Harbussa alakban személynevet kell keresni.

Szentmiklós. A lándzsás családok egymás közötti perében tűnik fel 1311-ben villa silvestris apud Sanctum

⁶¹ DL. 11651.

⁶² 1386–1387: Petróczy reg. 38. (91.) 39. (92., 94.) N. Múz. Gőrgyei lvt. 1389.

⁶³ Szepesi kpl. Misc. 9. 2. 20. 1166: Máriássy lvt. 673.

⁶⁴ Szepesi kpl. Intr. Scepi. 5. 1. 36. 5. 4. 21. DL. 21197. 21179. Szepesi kpl. Prot. 1500. f. 79.

⁶⁵ Wenzel: AUO. VIII. 90. I. DL. 561.

⁶⁶ DL. 25052.

⁶⁷ DL. 11654.

Nicolaum⁶⁸ és 1318-ban »villa Sancti Nicolai« alakban.⁶⁹ Minthogy a falu nem szerepel többet, az eddigi adatok alapján fekvése sem határozható meg. Tekintettel azonban arra, hogy a birtok mindkét esetben a Bethlenfalvi család kezén szerepel és neve után erdős vidéken keresendő, fekvését illetőleg Bethlenfalva környékére kell gondolnunk. A birtok egyházának védőszentjétől vehette a nevét. Minthogy azonban 1280 előtt a lándzsásfalvak területén nem volt templom és egy eltűnő faluról van szó, egyháza valószínűleg a tatárjáráskor pusztult el.

Mahállfalva. A falu első alkalommal »terra filiorum Mochol« alakban a savniki apátság birtokainak 1260 évi határjeleiben tűnik fel.⁷⁰ Pokaj határlevelében 1274-ben már mint »terra nobilium de Mohol« szerepel.⁷¹ Mint falu 1289-ben tűnik fel először.⁷² Magyar nevét az egész középkoron át megtartja. A községnevé eredete szintén keresztnévre, a tatárjárás előtti korban élő Machal nevére vezethető vissza; valószínű, hogy a Mihály keresztnévnek magyar nyelvi, teljesen mélyhangzójú alakját tartotta fenn.

Csantafalva. A lándzsásszékhez tartozó telep, melynek nemes lakói 1274-ben említetnek először.⁷³ Nevét valószínűleg attól a Csantától vette, akinek fiai sokat szerepelnek a XIV. század elején. A birtoknak azonban csak névadója és nem egyedüli tulajdonosa Csanta. Mint általában a lándzsásközségeket, feltűnése idejében Csantafalvát is, több egymással össze nem kapcsolható, kiterjedt család birja.⁷⁴ A helység neve a latin nyelvű oklevelekben természetesen sokáig latin alakban, mint villa Csanta szerepel,⁷⁵ a falu nevének magyar alakja 1349-ben jelentkezik először⁷⁶ és ezt megtartja a XV. század végéig, amikor 1500-ban feltűnik tót neve, *Czenticz* alakban.⁷⁷

Petenye. Csantafalva fejlődésével és későbbi sorsával a ma már eltűnt Petenye története szorosan egybefonódik. Először Pokaj határában tűnik fel 1286-ban terra Petk

⁶⁸ Anjoukori okmt. I. 222. I. N. Múz. Rhédey lvt.

⁶⁹ Fejér: CD. VIII. 7. 118. Schmauk: Suppl. 49. I.

⁷⁰ DL. 25052.

⁷¹ Levéltári Közl. II. 128. I.

⁷² Villa Machal: HO. VI. 347. I.

⁷³ »iuxta terras nobilium de Chunta«. Levéltári Közl. II. 128. I.

⁷⁴ Schmauk: Suppl. 93. Csáky oklvt. 88. Fejér: CD: VIII. 5. 103. I.

Petróczy reg. 16. (27.) 19. (32–33.) I.

⁷⁵ 1318: villa Chant. Petróczy reg. 16. (27.) 1323: villa Chanta. U. ott. 19. (32–33.) 1345: villa Cantha. N. Múz. T. a. 1345: VII. 4. Mon. Strig. III. 564. I.

⁷⁶ Szepesi kpt. Misc. cott. Scepus. 8. I. 13.

⁷⁷ 1500: Petróczy reg. 88. (249.)

néven.⁷⁸ Névadója valószínűleg az a Petk, aki 1303-ban is szerepel, amikor birtokának egyrészét Pelhunya néven eladja.⁷⁹ A község neve 1316-ban is ezen alakban tűnik fel, amikor a birtok egy részét Csanta leszármazottai eladják.⁸⁰ A helység neve 1368-ban veszi fel véglegesen a Petenye alakot.⁸¹ Birtokosai már kezdetben a Petenyei család és a Csantafalvi nemesek voltak és azok birják továbbra is az egész középkoron át.⁸² Az idézett oklevelek bizonyossága szerint a korán eltűnt helység Csantafalva és Marcellfalva között feküdt.

Pikfalva. A legnépesebb lándzsás családot által lakott helységek közé tartozott. A XIV. század elején már kilenc, egymással rokoni kapcsolatba nem hozható család birja,⁸³ ami arra mutat, hogy a korán megtelepített falvak közé tartozik. A falu 1286-ban fordul elő először villa Pyuk alakban.⁸⁴ A helység neve, mint általában a lándzsásfalvaké, kétségtelenül személynévi eredetű. A Szepességre vonatkozó okleveles adatunkban azonban Pyuk neve nem fordul elő, ami arra mutat, hogy a helység neve korán kialakult. A község neve 1337-ben feltűnik ugyan már villa Pyck alakban, de ez az alak csak a XV. század elején kezdi kiszorítani az addig gyakrabban használt Piukfalva alakot.⁸⁵ A helységnév az egész középkoron át megtartotta kizárólagos magyar alakját. Egyháza, mely a Szent Lélek tiszteletére volt szentelve, 1413-ban tűnik fel először.⁸⁶

Abrahámfalva. A legkorábban kialakult nevű lándzsásközségek közé tartozik, mert sem első említésekor 1286-ban, sem pedig később nem fordul elő névadójának a neve, akinek kora valószínűleg a szepességi okleveles gyakorlat kialakulása előtti időre esik.⁸⁷ A XIV. század elején hat, egymással rokoni kapcsolatba nem hozható, kiterjedt család birja, akik sem ekkor, sem később, mint ál-

⁷⁸ Dl. 38876. Az oklevélkiadások mindenütt tévesen Pokaj alakban közlik. Fejér: CD. V. 3. 331. Bárdossy: Suppl. 258. l.

⁷⁹ Schmauk: Suppl. 93. Csáky, oklvt. 88. l.

⁸⁰ Schmauk: Suppl. 178. l.

⁸¹ N. Múz. Görgey lvt.

⁸² Az eddig idézettekén kívül O. L. Thöke lvt. Dl. 13487. Szepesi kpt. Misc. div. cott. 8. l. 29. Levéltári Közl. II. 129. l.

⁸³ N. Múz. T. a. 1319. IV. 12., 1327. II. 25. 1337: VIII. 18. IX. 1. 1339. X. 4. Anjoukori okmt. IV. 120. l. N. Múz. T. a. 1346. III. 30. 1349. IV. 2. XI. 18. stb.

⁸⁴ Dl. 38876. Fejér: CD. V. 3. 331. Bárdossy: Suppl. 258. l.

⁸⁵ N. Múz. T. a. 1337. VIII. 18.

⁸⁶ 1403. Fejér: CD. X. 4. 268. 1423: Csáky, oklvt. 326. l.

⁸⁷ villa Abraham: Dl. 38876. Fejér: CD. V. 3. 331. Bárdossy: Suppl. 258. l.

talában a lándzsásnemesek, nem hivatkoznak királyi adománylevelekre, hanem csak az ősi birtoklásra.⁸⁸ A helység sokáig megtartotta magyar jellegét, még az 1436. évi határjárásakor is majdnem kizárólag magyar határnevekkel találkozunk.⁸⁹

Leukfalva. Az 1280-ban szereplő »nobiles de Leuk« hibás olvasás eredménye.⁹⁰ A falu első ízben aránylag későn, 1306-ban tűnik fel.⁹¹ A birtokon már a XIV. század elején nagyszámú családok osztozkodnak, ami kizárni látszik azt, hogy a falu névadója az ezek között szereplő Leuk lenne.⁹² A nagyszámú családok birtoklása kétségtelenül a falu régi eredetére mutat.

Mecsedelfalva. Első ismert birtokosai a helységnek nevet adó Micsel és Gyurk voltak, akiket IV. Béla király 1255-ben megerősít a már régebben birt négy ekényi földjük birtokában és egyszersmind a szepesi jobbágyfiak sorába emel.⁹³ Korábbi társadalmi hovatartozásukról nem beszél az oklevél, azonban egy XV. századi leszármazási tábla, mint királyi vadászokat tünteti fel őket.⁹⁴ A leszármazási táblának az az adata, hogy a rangemelés előtt Micsel és Gyurk királyi vadászok voltak, nem vonható kétségbe, korábbi hovatartozásukat valószínűleg egy lapangó vagy elveszett oklevél őrizte meg. A leszármazási tábla állításának valódiságát támogatja az is, hogy Micsel XIV. század közepén már kihalt utódainak a leszármazási táblán feljegyzett adatai helyességét több oklevéllel igazolhatjuk.⁹⁵ A helység névadója kétségtelenül az 1255-ben szereplő Micsel volt, mert ilyen nevű családdal többet nem találkozunk. A község neve, noha a területe határjárásokban sűrűn szerepel,⁹⁶ véglegesen kialakult Mi-

⁸⁸ 1323: O. L. Thöke lvt. Dl. 13172. »de possessionibus suis hereditariis iure patrimonii habitus«. U. ott. Dl. 26739. »portio hereditaria«.

⁸⁹ Rövid hegy, Eresztvény cserjés, Mord hegy, Rakadja. Hosszú mező. Lapos mező. O. L. Thöke lvt. Dl. 13513.

⁹⁰ A Wagner (Analecta I. 111.) és Bárdossy (Suppl. 151.) által közölt Leuk alakból, mivel értelmetlen volt, csinált Fejér: CD. V. 3. 71. Leukot, holott ez mind hibás olvasás a Zeek alak helyett. Dl. 1029.

⁹¹ Szepesi kpt. Misc. div. coll. 8. 1. 13. Fejér: CD. VIII. 1. 296. 1.

⁹² Fejér: CD. VIII. 5. 115. 1. Szepesi kpt. Intr. Scepus. 8. 4. 2., 9. 9. 14., 8. 1. 2. Tört. Tár. 1861. 116. 1.

⁹³ Fejér: CD. IV. 2. 287. Bárdossy: Suppl. 73. 1.

⁹⁴ O. L. Thöke lvt. Dl. 22539.

⁹⁵ N. Múz. Görgey lvt. 1311: O. L. Thöke lvt. Dl. 13499. Schmauk: Suppl. 101. Fejér: CD. IX. 2. 101. X. 2. 186. 1.

⁹⁶ Szepesi kpt. Met. Scepus. 3. 2. 8. Dl. 1087. Fejér: CD. V. 2. 431. Csáky oklvt. 12. 1.

chelethfolua alakjában csak 1314-ben tűnik fel először.⁹⁷ A név kialakulását mindamellett Micselt korával egyidőre lehetjük, mert az utódok nem igen nevezhették volna el róla, különben is az oklevelek meta Micheleth-je, mint más községeknél is tapasztalható, már sejteti a nevet, amelyet csak a latin alakban való használat takar el. A község, amint a felsorolt oklevelek bizonyítják, a Csütörtökhely mellett fekvő Meesedelpusztával azonos.

Édesfalva. A lándzsásfalvak közé tartozik és így, mint általában a lándzsásfalvak eredetét, kialakulását nem ismerjük. Nevét minden valószínűség szerint attól az Egidistól, Edustól vette, akinek fiait 1307-ben a birtokban találjuk. A terület ekkor még úgy látszik nem vett fel falujelleget, mert az oklevelek csak mint Edus fiainak és testvérének, Lászlónak határát említik. Éppúgy, mint később 1311-ben és 1317-ben is.⁹⁸ 1319-ben ugyan már falunak nevezik Edus fiainak a földjét, de még mindig név nélkül.⁹⁹ Első alkalommal 1371-ben jelentkezik Edusfalva néven, amikor már Edus unokái bírják.¹⁰⁰ Édesfalva változatban 1437-ben tűnik fel.¹⁰¹ Tót néven családnévben, Hodusowsky alakban 1505-ben szerepel először,¹⁰² de azért továbbra is a magyar alak az uralkodó.¹⁰³

Tibaháza. A lándzsásfalvakhoz való tartozása ugyan egyetlen oklevélben sincsen kimondva, lándzsás jellegét azonban valószínűvé teszi az, hogy a rövid ideig szereplő birtokra adománylevelet nem ismerünk. Első feltűnésekor 1307-ben névtelenül említik az oklevelek, amikor a birtokban a névadó Tiba fiági unokái szerepelnek, akik az Edus fiai földje mellett levő részüket eladják a menedékkövi szerzeteseknek.¹⁰⁴ A birtok más részeit Tiba unokái 1321-ben adják el ugyancsak a menedékkövieknek, amikor a birtok latin néven, mint Tybe curia szerepel.¹⁰⁵ Teljesen a menedékköviék kezére kerül a birtok 1390-ben, amikor Tybahaza-i Tyba egy leányági leszármazottja a

⁹⁷ N. Múz. T. a. 1314.

⁹⁸ DL. 1711. Fejér: CD. VIII. 1. 243. (lévesen mindenütt Odus alakot közöl, épenúgy, mint VIII. 1. 404.) Csáky oklvt. 39. Fejér: CD. VIII. 2. 95. Schmauk: Suppl. 46. 1.

⁹⁹ N. Múz. Soós lvt.

¹⁰⁰ Szepesi kpt. Prof. 1818. f. 261.

¹⁰¹ DL. 13141.

¹⁰² O. L. Thöke lvt. DL. 22558.

¹⁰³ 1510: DL. 22105. 1511: Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. 8. 9. 1515: O. L. Thöke lvt. DL. 32177. 1524: U. ott. DL. 23994.

¹⁰⁴ Fejér: CD. VIII. 1. 243., 404. 1. DL. 1711. 382.

¹⁰⁵ O. L. Kamarai lvt. Acta Jes. Coll. Leutschov. 2. 15. (reponenda.)

sze keletről, Letánfalva pedig nyugatra esett az eladott területtől, s az ősi föld délre, akkor az ősi birtokot csakis Édesfalva alatt lehet keresni. Urbánfalva szomszédaiul 1494-ben Káposztafalva és Léton vannak említve.¹¹⁶ Még pontosabban megadja Urbánfalva fekvését egy 1540-ből származó adat, mely szerint az akkor már praediummá súlyodt Urbánfalva Tamásfalva és Édesfalva között feküdt.¹¹⁷ A falu a középkor végéig megtartotta magyar alakját, tőt néven, mint *Urbanoveze*, első alkalommal 1511-ben tűnik fel.¹¹⁸

A savniki apátság birtokai.

A szepesi várispánság kialakulásával és a Szepesség céltudatos benépesítésével kapcsolatban a terület folyton növekvő lakossága lelki szükségleteinek kielégítéséről is gondoskodni kellett. A Szepességen elég nagy, gazdátlan, illetve királyi kézen fekvő birtokok voltak ahhoz, hogy a királyok egyházalapító szándékukat megvalósíthassák és az egyházak ellátásáról gondoskodhassanak. A Szepesség a XIII. század harmadik évtizedében IV. Béla király öcsének, a tatárjáráskor elvérzett Kálmán hercegnek a kezén volt,¹¹⁹ aki, mint egykorú adatok megállapítják, igen jámbor, szent életű férfi volt.¹²⁰

A történeti irodalom megállapítása szerint neki köszönheti megalapítását a savniki cisztercita rendű apátság. Békefi megállapítása szerint a monostort 1223-ban alapította Kálmán herceg.¹²¹ Az apátság birtokait alapításával egyidőben kaphatta, mert IV. Béla az apátság birtokainak megerősítésekor, 1260-ban úgy emlékezik meg az első adományról, mint amit öccse, Kálmán herceg hozzájárulásával tett.¹²² Ez az adat ugyan elvitatná az apátság alapítását Kálmántól, tekintettel azonban arra, hogy az alapításkor Kálmán herceg volt a Szepesség ura, ott adományát ismerjük, nem igen lehet kétségbe vonni azt, hogy az apátságot, mint a terület felett hercegi joggal rendelkező birtokos, ne ő létesítette volna. Valószínű, hogy a királlyal csak nagyobb biztonság kedvéért állíttatták ki az oklevelet, mivel az oklevélben nagyobb adományról van szó és még

¹¹⁶ DL. 20181.

¹¹⁷ DL. 1427.

¹¹⁸ N. Múz. Máriássy Ivt. 775.

¹¹⁹ Schmauk: Suppl. 7. Wenzel: AUO. VI. 477. Wagner: Analecta, I. 300. l.

¹²⁰ Kanyó Géza: Kálmán herceg. Katholikus Szemle, 1895. 414-15. l.

¹²¹ A pásztói apátság története. 32. l. A löncsi krónika a kolostor alapítását 1216-ra teszi. (10. l.)

¹²² Fejér: CD. IV. 3. 21. l.

sze keletről, Letánfalva pedig nyugatra esett az eladott területtől, s az ősi föld délre, akkor az ősi birtokot csakis Édesfalva alatt lehet keresni. Urbánfalva szomszédaiul 1494-ben Káposztafalva és Léton vannak említve.¹¹⁶ Még pontosabban megadja Urbánfalva fekvését egy 1540-ből származó adat, mely szerint az akkor már praediummá súlyodt Urbánfalva Tamásfalva és Édesfalva között feküdt.¹¹⁷ A falu a középkor végéig megtartotta magyar alakját, től néven, mint *Urbanoveze*, első alkalommal 1511-ben tűnik fel.¹¹⁸

A savniki apátság birtokai.

A szepesi várispánság kialakulásával és a Szepesség céltudatos benépesítésével kapcsolatban a terület folyton növekvő lakossága lelki szükségleteinek kielégítéséről is gondoskodni kellett. A Szepességen elég nagy, gazdátlan, illetve királyi kézen fekvő birtokok voltak ahhoz, hogy a királyok egyházalapító szándékukat megvalósíthassák és az egyházak ellátásáról gondoskodhassanak. A Szepesség a XIII. század harmadik évtizedében IV. Béla király öcsének, a tatárjáráskor elvérzett Kálmán hercegnek a kezén volt,¹¹⁹ aki, mint egykorú adatok megállapítják, igen jámbor, szent életű férfi volt.¹²⁰

A történeti irodalom megállapítása szerint neki köszönheti megalapítását a savniki cisztercita rendű apátság. Békefi megállapítása szerint a monostort 1223-ban alapította Kálmán herceg.¹²¹ Az apátság birtokait alapításával egyidőben kaphatta, mert IV. Béla az apátság birtokainak megerősítésekor, 1260-ban úgy emlékezik meg az első adományról, mint amit öccse, Kálmán herceg hozzájárulásával tett.¹²² Ez az adat ugyan elvitatná az apátság alapítását Kálmántól, tekintettel azonban arra, hogy az alapításkor Kálmán herceg volt a Szepesség ura, ott adományát ismerjük, nem igen lehet kétségbe vonni azt, hogy az apátságot, mint a terület felett hercegi joggal rendelkező birtokos, ne ő létesítette volna. Valószínű, hogy a királlyal csak nagyobb biztonság kedvéért állíttatták ki az oklevelet, mivel az oklevélben nagyobb adományról van szó és még

¹¹⁶ DL. 20181.

¹¹⁷ DL. 1427.

¹¹⁸ N. Múz. Máriássy lvt. 775.

¹¹⁹ Schmauk: Suppl. 7. Wenzel: AUO. VI. 477. Wagner: Analecta, I. 300. l.

¹²⁰ Kanyó Géza: Kálmán herceg. Katholikus Szemle, 1895. 414-15. l.

¹²¹ A pásztói apátság története. 32. l. A lörcsei krónika a kolostor alapítását 1216-ra teszi. (10. l.)

¹²² Fejér: GD. IV. 3. 21. l.

ebben az időben úgyszólván csak a királyi oklevélnek volt kizárólagos tekintélye.¹²³

A rend Liptó vármegye határáig elnyúló birtokainak a középpontja a lándzsásfalvak közé ékelt Savnik volt. Ennélfogva, noha neve később fordul elő, a rend szépesi megtelepedésével egyidejűnek kell tartanunk. A rend adománylevele nem maradt fenn eredetiben, hanem csak V. István 1271 szeptember 20-án kelt átiratában, amely mai alakjában kétségtelen hamisítvány.¹²⁴ Mindazonáltal sem IV. Béla, sem V. István oklevelei tartalmilag nem keltik a hamis oklevél benyomását, mert a valódi oklevél összes kellékeinek megfelelnek. Ez ugyan azt a látszatot kelthetné, hogy az oklevél egykorú hiteles oklevelek felhasználásával készült hamisítvány, vannak azonban olyan körülmények, melyek a mai hamis külső ellenére is az oklevél tartalmi hitelessége mellett szólnak. Ezek közé tartozik az oklevélben felsorolt, de kiadásában elhagyott határjárás, amely mint megállapítható, nagyrészt olyan határjeleket tartalmaz, amelyek egyéb, XIII. századi határlevelekben is előfordulnak.¹²⁵

Az oklevél tartalmi hitelessége mellett bizonyít az is, hogy az oklevél által leírt határok, amennyiben azt ma még meg lehet állapítani, csupán azt a területet foglalják magukban, melyeket a szépesi apátság adománybirtokai a későbbi időben is kitöltenek. Az oklevélben foglalt határok miatt később sincs soha per, vagyis az oklevél belső hitelessége ellen minden gyanú eloszlik. A mai, a XV. századból származó hamisítvány, mely eredetinek akar ugyan látszani, valamikor perben használt másolat volt és csak amikor az eredeti oklevél elveszett, akarták neki a pecsét ráfüggesztésével az eredeti oklevél jellegét kölcsönözni.

Savnik. A monostor székhelyének, Savniknak az eredete, noha csak a század végén, 1294-ben tűnik fel, mint község, visszanyúlik a tatárjárás korába, mert az 1260 évi oklevél leégettnek mondja. A helynév nyelvészeink szerint, minthogy a szláv nyelvekben Šavnik tulajdonnév nem mutatható ki, török eredetű magyar tulajdonnévből származik.¹²⁶ A név első előfordulási alakja Schewnik és csak

¹²³ Szentpétery: Magyar oklevéltan. 72. l.

¹²⁴ Fejér: CD. IV. 3. 21. l. Szentpétery: Krit. jegyzék. 379. (1239) l.

¹²⁵ Terra Saxonum de villa Kabost. Mahalfalva és Bethlenfalva is korai keletkezésű helyek. Donkpataka és Toplica patakokat említi 1264-ben Wenzel: AUO. VIII. 90. l. A Golcha havas előfordul a jászai konvent 1255. évi oklevelében. Fejér: CD. IV. 2. 299. l. Az oklevél Dl. 25052.

¹²⁶ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 238. Magyar Nyelv, 1929. 37. l. Schwartz Elemér: Nyugatmagyarországi helységnevek. 71. l.

később tűnik fel a Savnik alak,¹²⁷ így ma még nem tekinthető eldöntöttnek a helynév eredetének a kérdése. Az apátság többi birtokai Savniknak, mint központnak és legkorábban kialakult helységnek a területéről szakadhattak le.

Vidernik. Közelebbi adatok hiányában nem dönthető el, hogy az apátság többi falvai fennállottak-e már a tatárjárás után. Annyi bizonyos, hogy ezeknek a határai, ha a községnevek nincsenek is megemlítve, IV. Béla 1260. évi oklevelében már bennefoglaltatnak. Vidernik 1294-ben tűnik fel mai nevén.¹²⁸ Neve, mely Wedrenick, Wydrach és Wydnicz változatokban szerepel,¹²⁹ szláv eredetre mutat. Az utolsó hivatalos magyar neve *Védfalu* volt, amelynek azonban semmi történeti alapja nincs.

Grénic. Szintén 1294-ben tűnik fel Granich néven.¹³⁰ A Granich, Greniz változatok után 1421-ben felveszi az állandósult Grenicz nevet.¹³¹ A község, neve után ítélve, valószínűleg szintén szláv telepítés. Hivatalos neve, a *Szepesvéghely*, fordítás útján keletkezett.

Kubak. Első feltűnése szintén 1294-ben történik Köbach alakban.¹³² Nevének változatai Cubach és Keubach.¹³³ Első telepesei, tekintettel arra, hogy a környéken tiszta szláv telepítések vannak, szintén szlávoknak tarthatók, noha a szóvégi -bach alapján egyesek a német eredet mellett foglalnak állást.¹³⁴ Utolsó hivatalos neve *Hernádfalu* volt.

Hencfalva. Ma már meghatározhatatlan fekvésű eltűnt helység. 1320-ban fordul elő először villa Henc néven, mint amelynek tizede Gréniczhez tartozik.¹³⁵ Ezek alapján Grénic környékén keresendő, esetleg, mivel az egész középkoron át nem szerepel többé, Grénic határában. Azonos lehet a község az 1421-ben eltorzított nevekkal szereplő Grénic és Kubakkal együtt feltűnő Hangendorf-fal is,¹³⁶ amely talán a német Hencdorf elferdített alakja. Ezek után ítélve német irtásnak kell tartanunk.

Kravján. A szepesi apátság birtokai közül legkésőbbben alakul ki, amikor az irtás az apátság birtokain nyugat felé

¹²⁷ DL. 1389: Fejér: CD. VI. 1. 330. l. (Rosszul Schaunik.)

¹²⁸ U. ott.

¹²⁹ Wedrenick 1326: Anjoukori okmt. II. 239. l. Wydrach 1435: O. L. Thöke lvt. 11655. 13510. Wydnicz: 1425 DL. 11654.

¹³⁰ DL. 1386., 9718. Fejér: CD. VI. 1. 332. l. (Tévesen Granig.)

¹³¹ Granich, 1320: DL. 2022. Grenicz, 1321: Anjoukori okmt. I. 643. l. 1421: DL. 11056.

¹³² DL. 1386., 9718.

¹³³ 1320: DL. 2022. 1421: DL. 11056.

¹³⁴ Lumtzer—Melich: Deutsche Ortsnamen. 46. l.

¹³⁵ Fejér: CD. VIII. 2. 267. l. DL. 2022.

¹³⁶ DL. 11056.

haladva, már a liptói határig terjedt. Toplica 1436 évi határlevelében tűnik fel először villa Michaelis alio nomine Krawen alakban.¹³⁷ Hivatalos magyar neve *Erzsébetháza* volt.

Alcnó. Az apátság többi birtokaival egyidőben, 1294-ben jelentkezik először.¹³⁸ Az eltűnt szepesi birtokok közé tartozik. Egykori fekvését egy 1325 évi oklevél adatai alapján Poprád várostól délre tehetjük.¹³⁹ Neve valószínűleg szintén szláv eredetű.

Toplica. A Poprád várostól délnyugatra fekvő község 1280-ban tűnik fel először.¹⁴⁰ Ugy korai szláv neve, mint 1436-ban szereplő határjelei szláv telepítés mellett bizonyítanak.¹⁴¹ Hivatalos magyar neve *Szepeslapolca* volt.

Lucsivna. A község kialakulása a XIV. század első felére esik. Sunyava határlevelében tűnik fel először 1321-ben.¹⁴² Azonban még 1347-ben sem volt a falu területe teljesen betelepítve, mert ebben az évben még soltésztságot találunk a határában.¹⁴³

Rozsnyó. (?) Lucsivnával együtt 1347-ben tűnik fel Roznou alakban, mint soltésztságot.¹⁴⁴ Fekvését nem ismerjük, valószínűleg Lucsivna környékén feküdt, esetleg annak határain belül keresendő.

Striz néven tűnik fel 1421-ben a savniki apátság egyik birtoka.¹⁴⁵ Az oklevélben szereplő nevek egyrésze ugyan eltorzított alakban van írva, minthogy azonban a birtok neve nem rokonhangzású az apátság birtokai egyikének nevével sem, azokkal nem lehet azonosítani, hanem önálló községnek kell tartanunk. Fekvése meghatározhatatlan.

Sunyava. Tulajdonképpen már nem a szepesi apátnak 1260-ban megerősített birtokain, hanem a liptói Bagomernak 1269-ben adományozott területen alakul ki és a Szent-Ivány családnak Szepes megyébe átnyúló, régebben Liptó vármegyéhez tartozó birtokainak volt a része.¹⁴⁶ A község 1346-ban a Szent-Ivány család egyik tagjának, Jánosnak végrendelete folytán Schonaw néven jut a mene-

¹³⁷ Fejér: CD. X. 7. 822. Schmauk: Suppl. 253. 1.

¹³⁸ Dl. 1386. 9718.

¹³⁹ Mon. Strig. III. 61. Fejér: CD. VIII. 3. 160. VIII. 5. 772. Schmauk: Suppl. 253. 1.

¹⁴⁰ N. Múz. Berzeviczy család kakaslomnici ágának levéltára.

¹⁴¹ Fejér: CD. X. 7. 822. Schmauk: Suppl. 253. 1.

¹⁴² Mon. Strig. III. 4. 1.

¹⁴³ N. Múz. Görgey Ivl.

¹⁴⁴ U. ott.

¹⁴⁵ Dl. 11056.

¹⁴⁶ Szentpétery: Krit. jegyzék. 493. (1618) 1.

medékköziek birtokába.¹⁴⁷ Neve után úgy német, mint szláv telepítésnek lehetne tartani, minthogy azonban a környéken tiszta szláv telepek vannak, a kérdést a szlávok javára kell eldönteni. Hivatalos magyar neve a német név fordításából keletkezett *Szépfa* volt.

Vikartóc. Amikor feltűnik a középkor végén, 1513-ban, mint elpusztult és újra telepítendő falut említik az oklevelek.¹⁴⁸ Hivatalos magyar neve *Hernádfő* volt.

Vernár.

A vármegyék határai a nagy erdőségek között nem voltak pontosan meghatározva, hanem egy-egy terület a kiírtás után közigazgatásilag ahhoz a vármegyéhez csatálkozott, amelynek lakói közül a tulajdonos, a sollészek és a telepések kikerültek. A savniki apátság birtokai alatt elterülő erdőség is, minthogy a Szepesség területéről közelítették meg hamarabb írtás útján, Szepes vármegye hatósága alá került.

A szepesi apát birtokai alatt, a Letonfalvától a Gölnic folyóig, a Súlyomkő tájékán elterülő lakatlan és irtatlan erdőt 1294-ben adományozza el III. András király a zalai eredetű Szőresöki Illésnek.¹⁴⁹ Az adomány megszerzése utáni évben már Görgey Illés és Milaji Jordán, akiknek Szőresöki Illés a terület felét még az adomány évében eladta,¹⁵⁰ birtokrészüket sollészságba adják az Izsákfalvára való Hannus fia Vernernek.¹⁵¹ A területen alakul ki Vernár, kétségtelenül a sollészről elnevezve, előfordulására és későbbi sorsára azonban nincsenek adataink.

A területnek Illés kezén maradt része egy feljegyzés szerint 1310-ben Illés adománya folytán a menedékkövi karthauziak birtokába jutott.¹⁵² A terület idővel még több részre tagozódik. A Jekelfalussy családnak Károly király által 1326-ban eladományozott *Jákóréte* nevű elhagyott birtok, amint az adománylevélben foglalt határjelek alapján megállapítható, az 1294. évi adománybirtokkal, illetve annak nyugati részével azonos.¹⁵³ Az azonosság mellett bizonyítanak a Jákóréte nevű birtok, illetve erdő ügyében a Jekelfalussy család és a menedékkövi karthauziak között

¹⁴⁷ N. Múz. Szent-Ivány lvt. Mon. Strig. III. 4. Fejér: CD. VIII. 2. 311. l.

¹⁴⁸ Vencko János: Dejiny Stiavnického opátstva. 329. l.

¹⁴⁹ Fejér: CD. VI. 1. 301. Bárdossy: Suppl. 382. l. Görgey lvt.

¹⁵⁰ HO. VI. 409. l.

¹⁵¹ DI. 1426. Fejér: CD. VII. 5. 530. VI. 1. 373. l.

¹⁵² Fejér: CD. VIII. 1. 388. l.

¹⁵³ DI. 2393.

1330-ban kötött egyezséglevélben foglalt határjelek is.¹⁵⁴ A terület birtokára vonatkozólag 1331-ben új egyezség jön létre, amelynek megkötésében az 1294-ben birtokbajutott Görgey család is szerepel,¹⁵⁵ ami szintén azt bizonyítja, hogy Jákóréte területe a Szőrcsöki Illésnek 1294-ben adományozott területtel azonos.

Az eredeti adománybirtok egyrészének Jákóréte nevét, minthogy tulajdonosai közül a Jákó, Jakab nevet senki sem viselte, teljes határozottsággal megfejtteni nem lehet. Az adományos Jekelfalussy család XIII. századi őse viselte ugyan a Jakab nevet, a német Jekkul alakban, amelynek magyar változata Jákó. Esetleg tőle is nyerhette a terület a nevét, ami azt bizonyítaná, hogy a Jekelfalussy családnak már az 1326. évi adomány előtt is voltak itt kapcsolatai. Ez a kapcsolat oklevéllel is igazolható, amely szerint a Súlyomkőig elnyúló Remete körüli erdőt 1284-ben kapla kiirtásra a család őse, Hekkul comes.¹⁵⁶

A területen még egy falu jelentkezik, az 1294-ben feltűnő magyar Súlyomkő után elnevezett német *Falkenstein*, mely egy 1310. évi feljegyzésben tűnik fel először Szőrcsöki Illés birtokában.¹⁵⁷ A birtokot 1320-ban a savniki apátság tulajdonában találjuk.¹⁵⁸ Amint az idézett oklevelekből megállapítható, a birtok fekvése a mai Havrana Skala hegy mellett, a ma már Gömör vármegyéhez tartozó Vernártól keletre keresendő. A név háromszori megváltozását a történeti fejlődés magyarázza meg. A terület első neve, a Súlyomkő, mely már 1243-ban feltűnik,¹⁵⁹ kétségtelenül magyar, amelyet a német eredetű izzákfalvi soltész lefordít anyanyelvére. Amikor pedig a környéken a szlávok jut túlsúlyba, kialakul az újkorban a hely tót neve, a *Havrana Skala*, mely állandósul is.

Káposztafalva.

A falu a korán kialakult szepesi helységek közé tartozik. Már a tatárjárás utáni időben, 1260-ban szerepel a savniki apátság birtokainak határjárásában, villa Kabost alakban.¹⁶⁰ Hogy kialakulása visszanyúl-e a tatárjárás előtti időbe, nem állapítható meg, annyi azonban bizonyos, hogy már első feltűnése korában a szászok kezén van.

¹⁵⁴ DL. 382. Fejér: CD. VIII. 3. 555. l.

¹⁵⁵ Csáky oklv. 63. l.

¹⁵⁶ DL. 26704. Fejér: CD. V. 3. 246. l.

¹⁵⁷ Fejér: CD. VIII. 1. 388. l.

¹⁵⁸ DL. 2022. Fejér: CD. VIII. 2. 267. l.

¹⁵⁹ Fejér: CD. IV. 1. 287. l.

¹⁶⁰ DL. 25052.

Neve többféle változatot mutat.¹⁶¹ A helységnév eredete ismeretlen, első lakóit ismerve azonban német eredetűnek kell tartani, amelyből a rokonhangzás folytán alakult ki a községnek 1440-ben feltűnő magyar neve, a Káposztafalva.¹⁶²

Letánfalva környéke.

Letánfalva. A helység kialakulása valószínűleg visszanyúlik a tatárjárás előtti időbe, mert első feltűnése nem sokkal a tatárjárás után, 1250-ben történik, amikor IV. Béla mint addig a szepesi várhoz tartozó birtokot, a szepesi káptalannak adja Heimut faluval és a befejezetlen Marcelvárával együtt.¹⁶³ A korai kialakulás mellett bizonyít az is, hogy már első feltűnésekor falunak nevezi az oklevél. A helység alapítóinak nemzetsége, minthogy a helynév eredetével még nem foglalkozott senki, nem állapítható meg. A területnek különben feltűnése korában a szláv eredetű két Bélapatakot kivéve magyar határjelei vannak. A régi gyepűvonal a falu területén húzódott végig, emellett tanúskodik az 1250. évi határjárásban említett Kapukő nevű határjel.¹⁶⁴ Ez a Tamásfalva alatti, a Hernád partján fekvő Zelena Vratával (zöld kapu) azonos. A falu 1299-ben az akkor alapított menedékkői kolostor birtokába megy át Jakab szepesi prépost adományára folytán.¹⁶⁵

Heimut. Letánfalvával együtt tűnik fel 1250-ben, mint addig szintén a szepesi várhoz tartozó birtok.¹⁶⁶ Nevének későbbi említése többnyire csak az 1250. évi adománylevél megerősítésével függ össze.¹⁶⁷ Ezenkívül említi még két XIII. századi oklevél is.¹⁶⁸ Rövid szereplése után még a XIII. században eltűnik.

A helységet Korabinsky Repertoriuma alapján többben a mai Arnótfalvával azonosítják.¹⁶⁹ Heimut azonban

¹⁶¹ 1294: Kapusdorf. DL. 1386., 9718. Fejér: CD. VI. 1. 332. l. (Tévesen Kabusdorf.) 1295: Villa Kabust. Fejér: CD. VI. 1. 398. 1279: Villa Compositi. Fejér: CD. V. 2. 598. l.

¹⁶² Wagner: Analecta, I. 222. l.

¹⁶³ Fejér: CD. IV. 2. 61. l.

¹⁶⁴ Szepesi kpl. Met. Scep. 3. 5. 18. és O. L. Kamarai lvt. Acta Jes. Coll. Leutschov. I. 32. A kiadásokban elmaradt határjárást is tartalmazzák.

¹⁶⁵ DL. 36444.

¹⁶⁶ Fejér: CD. IV. 2. 61. l.

¹⁶⁷ 1278: Fejér: CD. V. 2. 440., 1279: V. 2. 581. 1291: VI. 1. 187. l.

¹⁶⁸ Fejér: CD. V. 3. 103. 105. Mon. Strig. I. 118. 1286: U. ott. I. 208. l.

¹⁶⁹ Évk. I. 65. 113. Csáky oklvt. I. l.

semmiesetre sem lehet azonos Arnótfalvával, mert arról megállapítható, hogy Tamásfalva területéből szakadt ki és régebben Kistamási volt a neve.¹⁷⁰ Az 1250. évi határjelek alapján feltétlenül a mai Letánfalva területén kell keresnünk. Mivel sem Bethlenfalva, sem Tamásfalva, sem a területén kialakult községek, sem pedig Csütörtökhely határlevelei nem említik, csakis Letánfalva területének Káposztafalva felé eső részén feküdhettek, Káposztafalva határlevelét azonban, mely esetleg említhetné, és fekvését még közelebbről meghatározhatná, nem ismerjük. A helység neve Pirhalla szerint szláv eredetű és jelentése annyi, mint Aranybarázda.¹⁷¹ Ezt a megnevezést azonban mindaddig fenntartással kell fogadni, míg komoly nyelvészeti oldalról meg nem erősítik.

Marcelvára. A vár építését még a tatárjárás előtt megkezdhatték, mert amikor a szepesi várhoz tartozó, félben maradt várat a továbbépítés kötelezettségével IV. Béla a szepesi káptalannak adja, maga mondja, hogy a vár építése évek óta szünetel.¹⁷² A vár nevét a terület korábbi művelőjétől Marcellustól kapta, akinek a személyét különben a környéken nem ismerjük, ami a tatárjárás előtti korra mutat vissza. A továbbépítés kötelezettségének a szepesi prépost igyekezett eleget tenni és az építkezést folytatta, mert a Geregen lázadaskor a vár elég fontos szerepet töltött be.¹⁷³ Az építkezés azonban sohasem fejeződött be, mivel a vár többet nem szerepel, noha IV. László az adománylevelet 1278-ban a továbbépítés kötelezettsége mellett erősítette meg.¹⁷⁴

A vár egykori fekvését Pirhalla, noha az 1250. évi adománylevelél kifejezetten megmondja, hogy az a Hernád mellett fekszik, Mahalfalva fölé helyezi.¹⁷⁵ Hradszky a Káposztafalva alatti Zelena Hura nevű magaslattal azonosítja a korán eltűnt várat.¹⁷⁶ Megállapításának helyességét igazolja egy 1762. évi oklevél, mely szerint Marcelvára azonos Grünberggel, a mai Zelena Hurával.¹⁷⁷

Menedékkő. A hely ismerete a szepesi krónikák adatai alapján visszanyúlik a tatárjárás korába, amikor a hagyomány szerint a szepesi szászok idehúzódva menekültek meg a tatárjárás pusztításaitól. A terület, amelyen a

¹⁷⁰ L. Tamásfalva alatt.

¹⁷¹ A szepesi prépostság vázlatos története. 17. l.

¹⁷² „cessatum fuerit ab opere multis annis”. Fejér: CD. IV. 2. 61. l.

¹⁷³ Kubinyi: Mon. Hung. I. 101. l.

¹⁷⁴ Fejér: CD. V. 2. 410. l.

¹⁷⁵ A szepesi prépostság vázlatos története. 17. l.

¹⁷⁶ Évk. I. 64. l.

¹⁷⁷ O. L. Kamarai lvt. Acta Jes. Coll. Leutschov. 3. 24.

hegy állott, benne foglaltatik IV. Béla által a szepesi káptalannak Marcelvára, Letánfalva és Heimut adományozásáról szóló oklevelében.¹⁷⁸ Mikor került a szászok kezére, nem tudjuk; 1299-ben azonban már, amikor a hegyet a karthauziaknak adják kolostorépítésre, ezt is Letonnak nevezik és a szászok területén lévőnek mondják.¹⁷⁹

A területet a szászok hagyományán kívül a karthauziaknak történeti eladományozásáig nem említik az oklevelek. A hegynek 1299-ben említett neve, a *«lapis refugii seu spiculationis»* azt bizonyítja, hogy valamikor örhegy volt. Minthogy pedig a határ már ekkor ettől a hegytől nagyon távol, a mai lengyel határ közelében húzódott végig és így itt örhegyre nem volt szükség, a *mons spiculationis* a hegy szerepének jóval a tatárjárás előtti emlékét őrizte meg. Az örhegy kétségtelenül a hernádmenti gyepűnek volt a része, korábbi szerepe azonban már 1250-ben idejét múltta és a hegy teljesen lakatlan volt, mert különben az adománylevél, mint jelentősebb helyet, külön felsorolta volna az adományok között.

Amint láttuk, Menedékkő területe, amióta emlékeink között fellép, akár a tatárjárástól, akár 1250-től számítjuk azt, lakatlan és pusztla hely volt. Hogy azonban valamikor jelentősebb hely lehetett és a határörvidékbe beletartozott, bizonyítja a szászok 1299. évi adománylevele és Jakab szepesi prépostnak a szászok adományát megerősítő oklevele, amelyek a Menedékkő határait is körülírják. Ezek szerint a hegyet három oldalról természetes határok, a Hernád és a Béla folyók határolják, a negyedik, nyugati oldalról pedig fal veszi körül.¹⁸⁰ A határleírásban említett falat nem építhette sem a szepesi prépost, aki a Marcelvára felépítésében ráróti kötelezettségének sem tett eleget, de nem építhették a szászok sem, mert nem mutatható ki, hogy a hegyet, kivéve a tatárjárást, lakták volna, különben is elég gondot és költséget jelentett nekik városaiknak megerősítése. Menedékkőnek erősség jellege csakis a hernádmenti gyepűvonal virágzása korában keletkezhetett ha-

¹⁷⁸ Szepesi kpt. Met. Scepi. 3. 5. 18. O. L. Kamarai lvt. Acta Jes. Coll. Leutschov. I. 32.

¹⁷⁹ *«situm in terminis provincie.»* Fejér: CD. VI. 2. 210. I. DL. 1543., 1654.

¹⁸⁰ *«due aque, Conrada et Bela scilicet, dictum lapidem per tria sua latera circumdant et circumcingunt, ad quartum vero latus versus occidentem prout murorum ambitus, ab una scilicet valle Bele usque ad vallem alteram, videlicet Conrade eius lapidis continetur. Extra vero muros sepefati montis...»* Fejér: CD. VI. 2. 210. I. DL. 1543. 36144.

tárvédelmi szempontból, amelyre a természet által három oldalról megerősített hely különösen alkalmas volt.

Tamásfalva.

A legkorábban kialakult szepesi helységek egyike. Eredete visszanyúlik a XIII. század elejére. Keletkezésének korára és megletelezőjének személyére egy 1217. évi oklevél szolgáltat adatot, amely szerint II. András király Bot fia Tamásnak egy korábban adományozott, az adományozás idejében lakatlan szepesi területért, melyen azonban Tamás saját költségén két nagy falut alapított, cserébe nógrádi várföldet adott.¹⁸¹

Ezt a Tamást, főleg atyjának, Botnak neve után magyarnak tarthatjuk, amit megerősít az is, hogy Tamás, noha két falut telepített, még sem tekinthető vérbeli solésznek, mert az újonnan alapított falvait elcserélve, az ország belseje felé igyekszik új birtokot szerezni.

Mint hogy a birtokcseré a királlyal történt, a birtokok a csere folytán a szepesi királyi dominium részeivé váltak. Most tehát keresnünk kell két olyan községet, amely a tatárjárás előtt kétségtelenül a szepesi királyi dominiumhoz tartozott. A két község nevének a megfigyelését nagyban elősegíti az a körülmény, hogy a tatárjárást megelőző időből csak egyellen község van, amelynek a szepesi királyi dominiumhoz való tartozását teljes biztonsággal ki lehet mutatni. Ez a község Tamási, amely feltűnésekor, 1229-ben Kálmán herceg kezén volt.¹⁸²

Mielőtt tovább mennénk, vegyük figyelembe a szepességi magyar helységnevek keletkezésének forrásait. A szepességi magyar telepítésű vagy magyarok által lakott birtokok neveinek kialakulása többféle eredetre vezethető vissza. A helységek javarésze a telepítő vagy a tulajdonos nevét veszi fel, többször -háza, -falva, toldalékkal. (Szalók, Görgő, Édesfalva, Urbánfalva), másrészt a falu templomának védőszentjéről veszik a nevüket a községek (Szent Jászló, Szentandrás). A falu valamely jellegzetessége is hatással volt a falu nevének a kialakulására (Almás, Körtyélyes). Nagyon kevés azoknak a magyar nevű községeknek a száma, melyek a fenti csoportok valamelyikébe ne volnának besorozhatók, ezek is többnyire a határőrzéssel kapcsolatos nevek. (Ör, Szék.)

Figyelembe véve a szepesi helynevek keletkezésének forrásait és a szepesi királyi dominiumhoz tartozó, egyellen ismert birtoknak, Tamásinak a nevét, látjuk, hogy a hely-

¹⁸¹ Wenzel: AUO. XI. 139. l.

¹⁸² Wenzel: AUO. VI. 477. Schmank: Suppl. 7. l. Szepesi kpt. Prot. 1694. l. 268.

név megegyezik a Szepességen két falut alapító Tamás nevével, amelynek alapján Tamásit kétségtelenül ezen Tamás által alapított községnek kell tartanunk.

Az eddigiekkel azonban még csak egy község azonos-sága van bebizonyítva, a csere pedig két szepesi faluért történt. A teljes megfejtést Tamási község nevének változatai adják meg. Egy 1261-ből származó gyanús oklevélben Kéttamási szerepel.¹⁸³ Fülöp szepesi ispán oklevele a XIV. század elején szintén Kéttamási birtokról szól.¹⁸⁴ A szepesi káptalan 1319. évi oklevele ugyancsak Tamási nevű birtokokról beszél.¹⁸⁵ A Soós család ősei 1320-ban és 1329-ben Kéttamási nevű birtokon osztozkodnak,¹⁸⁶ valamint a szepesi káptalan 1320. évi oklevele is Kéttamási birtokot említ.¹⁸⁷

Ezekből az adatokból megállapítható, hogy a Tamás által alapított mindkét falunak Tamási volt a neve, későbbi időben azonban megkülönböztetésül nevezték őket Kis- és Nagytamásinak, valamint Alsó- és Felsőtamási-nak is.¹⁸⁸

Kéttamási telepítése korának meghatározásához tudnunk kell, hogy a csere, melynek emlékét egy későbbi, 1217-ben kelt¹⁸⁹ oklevél őrízte meg, Bánk bán nádorsága alatt, 1212–1213. között történt.¹⁹⁰ Ha most bizonyos időt számítunk a falu megtelepedésének a lefolyására, mely nem sokkal lehet kevesebb, mint az új telepéseknek a Szepességen adni szokott adómentesség ideje, vagyis 10–15 év,¹⁹¹ András király uralkodásának az elejét kapjuk eredményül.¹⁹²

¹⁸³ »duas villas Thamasy«, HO. VIII. 81. l.

¹⁸⁴ »Duo Tamasi«, N. Múz. Soós lvt.

¹⁸⁵ N. Múz. Soós lvt.

¹⁸⁶ »Keeth Tamassy«, Fejér: CD. VIII. 2. 261. l. Anjoukori okmt. II. 452. l.

¹⁸⁷ »Kethlamasy«, N. Múz. Soós lvt.

¹⁸⁸ 1265: »de minori Tamasy«, Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. 8. »Inferior Tamasy«, DI. 1087., 1031. 1278: Fejér: CD. V. 2. 431. Csáky oklvt. 12. l. »maior villa Tomassy«, 1278: Csáky oklvt. 12. l. »Kys-tomasi«, 1292: Csáky oklvt. 21. l. Fejér: CD. VI. 1. 222. 1393: Csáky oklvt. 23. l.

¹⁸⁹ Wenzel: AUO. XI. 139. l. A dátumot Szentpétery javította 1216-ról 1217-re. Krit. jegyzék. 103. (315.) l.

¹⁹⁰ Hóman: Magyar történel, I. 48. l.

¹⁹¹ Bruckner: A szállásintézménye a Szepességen. Békefi Emlékkönyv. 113–114. l.

¹⁹² Pajdussák fellelése szerint természetesen Tamási is szláv eredetű, (Közl. XIV. 6. l.) Másik közleménye szerint az Iglóából kisért származott Ludman, Lada és fiai Jurk, Mátyás és Micselét telepített

A két azonos nevű falu megkülönböztetésére alkalmazott jelzőkre azonban nem sokáig volt szükség, mert az egyik község a közös eredettől elszakadva teljesen különálló fejlődésnek indult. *Kistamási* község 1265-ig¹⁹³ tíz ekealj után adózott a királynak, ekkor azonban IV. Béla király Detrik szepesi ispán jelentése alapján, minthogy a vizsgálat a hospesek földjét csak 8 ekényi terjedelműnek találta, felmenti őket a két ekealj utáni fizetés alól.¹⁹⁴

Kistamási eredeti jellege a fejlődés folyamán erősen megváltozott. A magyar alapítású községben magyar neve után ítélve, magyar lakosság volt, azonban a község lakói 1278-ban már részben szlávok,¹⁹⁵ részben pedig németek voltak, akik lassú beszivárgás folytán annyira túlsúlyba jutottak, hogy IV. László király az 1265. évi oklevél 1282-ben történt megerősítésekor a község lakosságát a szász jog részeseivé teszi. A község nevében a kiváltság megerősítését kérő Lada fiai Mikus és Mika nevei ugyan még nem mutatnak szász eredetre.¹⁹⁶

A további fejlődés folyamán Kistamási területe folyton apróbb részekre tagozódott. 1278-ban IV. László a Kistamásiból való Arnold fia Arnoldot, Péter fia Arnoldot és többi testvéreit a faluban birt több mint két ekényi földjükkel együtt a szepesi nemesek sorába emeli.¹⁹⁷ Ezzel az adománnyal megindul Kistamási királyi birtoknak magánkezekbe való jutása. A község területéből 1292-ben Bald szepesi comes is elszakít egy darabot, amikor a Pál csütörtökhelyi polgárnál talált két ekényi földet aranyfizetés kötelezettsége mellett nála hagyja.¹⁹⁸ Szepesszombati Meinhardt fia Gerlach és ennek fiai ütnek újabb részt a birtok területén, amikor két ekényi aranyadó földjüket eladják a csütörtökhelyieknek.¹⁹⁹ Ez a terület minden bizonnyal a csütörtökhelyi Pálnál hagyott földdel együtt Csütörtökhely

meg három községet: Mátyásfalvát, Meesedelfalvát és Porbajt. Közl. XIV. 6–7. l. Ebből a regényes elbeszélésből a történeti mag legfeljebb annyi, hogy amikor IV. László király Kistamási 1265. évi privilégiumát átírja, a kérelmezők Lada fiai, Mikus és Mika voltak. Ez a Lada pedig inkább kortársa, semmint atyja lehetne az 1255-be szereplő Micseltnak. A Lada fiául megtett Mátyás pedig az 1229-ben adományt nyert Mátyással, Rugas fiával vehető azonosnak.

¹⁹³ Szentpétery megállapítása. Krit. jegyzék. 437. (1436.) l.

¹⁹⁴ Dl. 1031, 1087. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. 8.

¹⁹⁵ Csáky oklvt. 12. l.

¹⁹⁶ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. 8. Dl. 1031., 1087.

¹⁹⁷ Csáky oklvt. 12. Fejér: CD. V. 2. 434. Bárdossy: Suppl. 122. HO. VI. 230. l.

¹⁹⁸ Fejér: CD. VI. 2. 222. Csáky oklvt. 21. l.

¹⁹⁹ Schmauk: Suppl. 46. Fejér: CD. VIII. 2. 95. Csáky oklvt. 39. l.

határába tolódott át birtokosai révén. Kistamási birtokosai között legelőkelőbbek voltak a nemesek közé bejutott Arnold fia Arnold és társai. A falu egyrészét már az 1317-ben Csütörtökhelynek eladott terület határlevele terra magni Arnoldi néven jelöli meg, 1340-ben pedig a régi név mellett fellép a falu új neve Kyslamasi alio nomine *Arnolffalua* alakban,²⁰⁰ kétségtelenül az 1278-ban nemessegre emelt Arnold alyja, nagy vagyis idősebb Arnold után. Amikor a birtok 1366-ban a menedékkövek kezébe kerül, már csak új neve, az Arnolffalva szerepel,²⁰¹ mely ettől kezdve állandósul is.²⁰² A község temploma, mely Szent Ilona tiszteletére volt szentelve, első alkalommal 1410-ben tűnik fel.²⁰³

Kéttamási királyi birtok egységén az első csorba akkor esik, amikor 1229-ben Kálmán herceg a község területéből négy ekényit eladományoz Rugas fiainak Donnak és Mátyásnak.²⁰⁴ A községbeliek azonban nem nyugodtak bele olyan könnyen területük megcsorbitásába, hanem pert indítottak a birtokrész visszaszerzése érdekében. A per azonban 1246-ban²⁰⁵ az adományosok győzelmével végződött, amikor újból bevezették őket a birtokba, amely a határjárólevél szerint Sümegtől nyugatra a Domunuk folyó (a mai Tomsdorferbach) és a tamási út mellett feküdt.²⁰⁶ A Sóvári Soós család is jóideig igényt tartott Kéttamásihoz, azonban jogigényét sohasem sikerült neki véglegesen érvényesíteni.²⁰⁷ A területre az adományos Mátyás fiai Miklós és Márk 1280-ban megerősítést nyertek a határok leírása mellett, mely szerint birtokuk Tamási alatt, Sümegtől nyugatra feküdt.²⁰⁸ Ezt a fekvést megerősíti Sümegnek IV. Béla korára visszamenő határlevele is, mely szerint Má-

²⁰⁰ Anjoukori okml. IV. 36., 556 l. 1360: DL. 1517, 36411.

²⁰¹ DL. 36411.

²⁰² 1397: Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 8. N. Muz. Kézirattár. Fol. Lat. 2199. f. 89.

²⁰³ Schmauk: Suppl. 178. l. Hogy a Sváby család kezén 1414-ben feltűnő és 1435-ben »Kysdomau alias Arnolffalva« nevű a középkor végéig Kisdomán néven szereplő birtok valóban Arnófalva egy része-e, közelebbi adatok hiányában nem dönthető el. DL. 10178. Szepesi kpt. Intr. Szep. 5. 3. 25. Iványi id. m. 81. l.

²⁰⁴ Wenzel: AUO. VI. 477. Fejér: CD. VI. 2. 317. Schmauk: Suppl. 7. l. Szepesi kpt. Prot. 1691. f. 268.

²⁰⁵ Karácsonyi: A hamis oklevelek jegyzéke 128 (222) l.

²⁰⁶ Fejér: CD. VI. 2. 317. l. Szepesi kpt. Prot. 1691. f. 268.

²⁰⁷ HO. VIII. 81. l. N. Muz. Soós lvt. 1318–1320. Fejér: CD. VIII. 2. 261. l. N. Muz. Soós lvt. 1322. Anjoukori okml. II. 452. IV. 443. II.

²⁰⁸ Szepesi kpt. Prot. 1691. f. 268.

tyás határa Sümegtől nyugatra, a Hernád mellett terült el.²⁰⁹ A terület neve teljesen kialakult formájában mint *Mátyásfalva*, csak az adomány után több mint 80 év múlva, 1314-ben jelentkezik.²¹⁰ A helység nevét, minthogy az adományos Mátyás utódai között hasonló nevű nem fordul elő, kétségtelenül az adományos neve után vette fel. A falu csak a XIV. század közepéig szerepel,²¹¹ amikor a Mátyásfalvi család eltűnik és vele együtt a falu neve is.

Ganajnok. Első birtokosa 1279-ben Rubertus fia István volt,²¹² aki azonban 1294-ben eladja birtokát Sztoján Miklósnak. Ekkor tűnik ki, hogy István birtokjoga IV. Béla adományán nyugszik és a terület birtokába Istvánt szabályszerűen bevezette a szepesi királyi földek rendezésére kiküldött Aba comes.²¹³ Ganajnoknak Tamási területtől történt kiszakadását kétségtelenné teszi az, hogy 1318-ban Sztoján Miklós földjét az oklevél Tamásinak nevezi,²¹⁴ továbbá, hogy amikor a Sóvári Soós családot 1319-ben be akarta iktatni a szepesi káptalan Kéltamási birtokába, a Soósok Ganajnok területét is Kéltamási területéhez akarták csatolni.²¹⁵ Az 1324-ben utoljára szereplő helység²¹⁶ fekvésének a meghatározására több adatunk van: 1279-ben Mika földé, a későbbi Urbánfalva felé fekvőnek tünteti fel az oklevél,²¹⁷ 1294-ben pedig a Mátyásfalvaiak vannak szomszédaiul említve.²¹⁸ A helység tehát Mátyásfalvától keletre, Urbánfalva alatt feküdt.

Gyurkháza. A Mátyásfalvától keletre eső, Sümeggel szomszédos területen 1314-ben egy új birtok tűnik fel, amelynek területén, mint Barnabás nevű nemesről vett névtelen birtokon a Mátyásfalvi család és a Micseltfalva birtokában 1255-ben megerősített Gyurk fia Gyurk osztoznak.²¹⁹ Még ugyanebben az évben idősebbik Gyurk leshármazottai, mivel a család az ősi birtokain még nem osztozott meg, az egyik ágat egy *Porbaj* nevű birtok felével elégitik ki. Minthogy az oklevél szerint ez a birtok

²⁰⁹ Fejér: CD. VI. 1. 245. Csáky oklvt. 22. l. Dl. 1368, 1369.

²¹⁰ N. Muz. T. a.

²¹¹ 1336: Csáky oklvt. 56. Fejér: CD. VIII. 5. 186. Schmauk 74. l. 1385: Fejér: CD. IX. 2. 712. l.

²¹² N. Muz. Rhédey lvt. HO. VII. 250. Fejér: CD. VII. 2. 75. l.

²¹³ HO. VI. 413. Wenzel: AUO. X. 167. Fejér: CD. VII. 2. 179. l. Dl. 1404.

²¹⁴ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 4. 19.

²¹⁵ N. Muz. Soós lvt.

²¹⁶ Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 1.

²¹⁷ HO. VI. 413. l. Dl. 1404.

²¹⁸ Fejér: CD. VII. 2. 75. HO. VII. 250. l. N. Muz. Rhédey lvt.

²¹⁹ Csáky oklvt. 38. l. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 2.

nem ősijogon, hanem vételjogán illeti őket, fekvése pedig az előbbi birtokkal megegyezik, Porbajnak és a Barnabás által eladott területnek azonossága megállapítható.²²⁰ A területen 1329-ben még szerepel mindkét család, Gyurk utódai, mint Édestornya birtok szomszédai.²²¹ A két család mellett azonban még ebben az évben feltűnik egy harmadik birtokos is, a menedékkövi karthauziak, akik mindkét családtól megvásárolnak egy-egy birtokrészt.²²² A terület neve az oklevelek átírásaiban és 1358-ban, amikor a Mátyásfalviak megmaradt részüket is eladják a menedékkövieknek, már mint *Gyurkháza* szerepel,²²³ kétségtelenül a Micselalfalvi két Gyurk valamelyikéről elnevezve. A birtok ezzel úgy látszik, teljes egészében a menedékköviak háborítatlan birtokába került, mert többet nem szerepel. Az elpusztult falu területe az újkorban Tamásfalva határain belül szerepel.²²⁴ A területnek Tamásfalvából történt kiszakadása az oklevelekből nem állapítható meg, Tamásfalvához való egykori tartozását azonban a község fekvése valószínűvé teszi.

Édestornya.

A birtok területét 1329-ben adományozta el Károly király a szepesi Jemniken is birtokos Péter szepesi és lubló alvárnagynak.²²⁵ akitől azt 1364-ben Stepkfalvi Jakab nádori jegyző, a későbbi országbíró királyi hozzájárulással megvette.²²⁶ A birtok azonban ismét csakhamar gazdát cserél, mert 1366-ban Lajos király azt a szepesi szászoknak adja és cserében más birtokkal kárpótolja Jakabot Palocsa vidékén.²²⁷ A csere azonban nem fejeződött be, mert a birtokot *Tornalya* néven Jakab országbíró kezén találjuk továbbra is, aki azt 1374-ben eladja Illésfalvának.²²⁸ A birtok 1384-ben *Torn* néven szerepel, amikor

²²⁰ Határjelei keletről Somogy, délről a Hernád, nyugatról a Lesnica torkolata a Hernádba, északról a Harasztos esúcs, Mátyásfalva és Tamási. N. Muz. T. a. Csáky oklvt. 38. l.

²²¹ Fejér: CD. VIII. 5. 186. Csáky oklvt. 56. l.

²²² DL. 382., 1851.

²²³ Fejér: CD. IX. 2. 712. l.

²²⁴ O. L. Kamarai lvt. Acta Jes. Coll. Leutschov. I. 7.

²²⁵ Csáky oklvt. 56. Fejér: CD. VIII. 5. 186. Schmauk: Suppl. 74. l. DL. 8287.

²²⁶ Fejér: CD. IX. 3. 423. Csáky oklvt. 119. l. DL. 5292.

²²⁷ Schmauk: Suppl. 129. Fejér: CD. IX. 3. 621. l.

²²⁸ Csáky oklvt. 135. l. (tévesen Jakab illésfalvi bírót ír). Pajdussák szerint ekkor a birtok neve Turnik (Közl. XIV. 11.), ami Pajdussák többi igazolatlan állításai közé tartozik.

Jemniki Miklós fia László özvegye megkapja belőle özvegyi járandóságát. Hogy a név különböző változatai ellenére is ugyanarról a birtokról van szó, mutatják az ekkor átirat 1329., 1364. és 1374. évi oklevelek.²²⁹ A birtok 1399-ben és 1416-ban ismét Tornalya néven szerepel, amikor területének fele vétel folytán Igló birtokába jut.²³⁰ Neve 1458-ban *Turn* változatban is előfordul.²³¹

Szomszédaiként első feltűnésekor 1329-ben Sümeg, Gyurkháza, Mátyásfalva, Urbánfalva és Káposztafalva szerepelnek; az akkor leírt határjelek segítségével azonban még pontosabban meghatározható a birtok egykori fekvése. Ezek szerint a birtok a Lesnica és Béla patakok közé eső terület volt, a Hernádtól a Gölncig.²³²

A birtok névének magyar eredete arra enged következtetni, hogy valamikor magyar telepítés lehetett. Az Édes név, mely a latin Egidiusnak Edus, Édes magyar változata és a torony szó összetétele kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a birtok valamely pontján, mindenesetre a Hernád mellett, valamikor erősséggéle lehetett, melynek sorsa, minthogy az egész XIII. században nincs nyoma, egészen 1329-ig, az elhagyott Marcelváréhoz hasonló lehetett. Egykori, az első szepességi gypüvonal korában játszott jelentős szerepére mutat az 1329. évi határleírásban említett Kapu határjel is, amely nem lehetetlen, hogy magával, az akkor már elpusztult Édestornyával azonos.²³³

Sümeg.

A község első említése 1246-ban, a későbbi Mátyásfalva határlevelében fordul elő.²³⁴ Feltűnési idejében a szepesi várbirtokokhoz tartozó terület volt, amelyen királyi pecérek laktak. A falu jellege azonban a tatárjárás utáni bevándorlások folyamán erősen megszorodott szászoknak a pecérek közé történt betelepődése folytán megváltozott, amikor a szászok a pecérek földjének egy részét megvásárolták. A vételt 1254-ben IV. Béla király is jóváhagyta azzal a feltétellel, hogy a vásárlók a pecérek

²²⁹ N. Muz. Kézirattár. Fol. Lat. 2199. f. 83.

²³⁰ Dl. 8420., 10494.

²³¹ Csáky oklvt. 416. l.

²³² Fejér: CD. VIII. 5. 186. Csáky oklvt. 56. Schmauk: Suppl. 74. l. Dl. 8287, 10194.

²³³ Pajdussák szerint Édestornya a tatárjáráskor menedékhely lehetett. Közl. XIV. 1–2. II. Arra azonban, hogy a Bethlenfalván lakó Édes család birtoka lett volna, mint Pajdussák állítja, semmi adatunk nincs.

²³⁴ Fejér: CD. VI. 2. 317. l. Karácsonyi: Hamis stb. oklevelek jegyzéke. 128. (226) l.

szolgálatait kötelesek teljesíteni.²³⁵ A hozzájárulási feltételnek ez a pontja a pecéri intézmény fentartását célozza ugyan, az oklevélnek egy másik pontja azonban teljesen más irányba terelte a fejlődést azáltal, hogy a pecérek közé telepedett szászoknak megengedte a szász-jog szerint való élést. Ez a pont tehát Sümeg lakosságának szász részét a szászok bírása alá rendelte, ami a birtok területének a szepesi várispánság hatalma alól való részleges elszakadását jelentette, mivel ezentúl a szepesi várispán hatásköre csak a nem szász eredetű lakosságra korlátozódott.

A III. András király által 1293-ban Sümegnek adományozott kiváltságlevél még inkább mutatja azt a nagy eltolódást, amellyel a szászok betelepődését követő 40 éves fejlődés létrehozott. A királyi pecérek a várnak, amelynek népeiből tartoztak, és általa a királynak vadászebeket tenyésztő és nevelő népei voltak, szolgáltatásuk tehát természetbeni volt, épp úgy mint a királyi halászké, madarászké és vadászké. A pecérek közé telepedő szászok magukra vállalták ugyan a királyi pecérséggel járó terhek, illetve szolgáltatások viselését, azonban, mint egyéb természetbeni szolgáltatásaik alól, ez alól is szabadulni igyekeztek, ami 1293-ban sikerült is nekik. Az 1293. évi oklevél, noha Sümeg lakóit továbbra is pecéreknek, helyi szóval *wesnukus-* vagy *besunkus-*nak nevezi, természetbeni szolgáltatásaikról azonban már nem tud semmit, ellenben határozottan előírja a terrágiumszerű évi hat márká fizetését, ami három határnapon, Szent Mártonkor, a nagybőjt közepén és Szent Jánoskor történik. Ugy a pénzfizetésben, mint a határnapokban lehetetlen a szászok évi terrágiumát és a szokásos fizetési napokat fel nem ismerni.²³⁶ Az eltolódás az 1254. év előtti állapottal szemben abban jelentkezik, hogy a királyi pecérek közé telepedett szászok, ha a helyzet adta kényszerűségből korábban magukra is vállalták a királyi pecérek szolgálatait, annak teljesítése alól évi adó vállalásával mentesültek, ami a szászság természetének és szokásainak sokkal jobban megfelelt. A szászoknak a régebbi lakossággal szemben történt túlsúlyra jutását legjobban bizonyítja az, hogy míg 1254-ben csak a betelepült szászok lettek a szepesi szász-jog részeseivé, 1293-ban már az egész községet kiveszi a király a szepesi várispán hatásköre alól, kivéve azokat az eszleket, melyeket a szászok 1271. évi szabadságlevelé-

²³⁵ Wagner: *Analecta*. I. 188. Bárdossy: *Suppl.* 61. Fejér: *CD.* IV. 2. 211. l.

²³⁶ A szászok 1317. évi privilégiumában is ugyanezen napokon, három részben történik a fizetés. Fejér: *VIII.* 2. 57. l.

ben is a várispán birói hatóságának tartott fenn.²³⁷ Az exempció következtében, ha az oklevél nem is rendelkezik határozottan, a község az önkormányzattal rendelkező szepesi szászok testületébe jutott be.²³⁸

A község neve és annak változatai²³⁹ azt bizonyítják, hogy e helynév azonos eredetű Somogy helyneveinkkel és a község neve a magyar som szóból származik.²⁴⁰ Ezen az alapon fel kell tételeznünk azt, hogy Sümeg eredeti magyar telepítés volt, amelyet a várispánság később lefoglalt a várnépek számára és oda az alacsonyabb kategóriájú várnépeket, a pecéreket telepítette le. Magyar telepítés mellett szól az is, hogy a község neve semmi összefüggésben nincs lakói foglalkozásával, ami pedig a Szepességben a várnépek többi osztályánál mindig kifejezésre jut. Így a darócok által lakott falut Darócnak, a királyi futárok faluját azok a behuni neve után Beharócnak nevezték.²⁴¹ A pecéreket, minthogy a szepesi magyarság a várszervezetben is a harcos elemet képviselte, nemigen tarthatjuk magyaroknak, hanem valószínűleg szlávok voltak. Ezt bizonyítja a pecérek szláv neve, a besunkus, wesnukus is,²⁴² továbbá az 1293. évi határlevélben szereplő, IV. Béla korára visszanyúló részben szláv határnevek is.

Mindamellett, hogy Sümeg az 1293. évi oklevél erejénél fogva bejutott a szász helységek közé, mégsem szerepel a szászok 1317. évi szabadságlevelében felsorolt helységek között, ami abban leli magyarázatát, hogy a község korán magán földesuri hatalom alá jutott. Első birtokosai a Drugeth család ősei voltak,²⁴³ majd pedig az óbudai apácák birtokába jutott a község.²⁴⁴

²³⁷ Fejér: V. 2. 132. l.

²³⁸ Csáky oklvt. 22. Bárdossy: Suppl. 359. Fejér: CD. VI. 1. 245. l. Dl. 1368–1369.

²³⁹ Sumugh, 1251: Fejér: CD. IV. 2. 221. l. Simigium: 1282. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. 8. Simigy: 1289. Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 18. Sumugy: 1293. Csáky oklvt. 22. l. 1303; Petróczy reg. 13. (22).

²⁴⁰ Magyar Nyelv. XXV. 38. l.

²⁴¹ L. ott.

²⁴² Sváby szerint a somogyi pecérek besancus neve a tót bezim, futók szóból származik. A Lengyelországnak elzálogosított 13 város története. 17. l. Pajdussák szerint a lengyel bezonci, hajtó szóból ered. Közl. XIV. 3. l.

²⁴³ Anjoukori okmt. VI. 482. l. Dl. 4622.

²⁴⁴ Fejér: CD. IX. 3. 227. l. Dl. 5102, 6905.

Igló.

A város történetéről szóló munkájában Münnich Sándor messze a történel előtti korba vezeli vissza a város eredetét. Elbeszélése szerint — szándékosan használjuk ezt a kifejezést — a későbbi Igló alapját Páris, Brusznik, Szloján és Swanis nevű kelta, oláh, ló és ősgermán lakosok keveréke által lakott falvak alkották. Az elsorolt falvak szomszédságában Münnich szerint a magyar őrcsapatok is alapítottak két falut, Kozmát és Ságót. A tatárjárás után bevándorolt németek azután rátelepedtek ezekre az apró községekre és azok területét egységes várossá olvasztották össze. A város alapját képező falvak Münnich szerint, aki ezekre vonatkozó adatait az iglói jegyzőkönyvekből és régi feljegyzésekből, valamint a Máriássy család levéltárából meríti, még sokáig szerepelnek egységesítésük után is.²⁴⁵

Ha elfogadhatnánk Münnich elbeszélését, Igló területét a legrégebben lakott szepesi helynek kellene tartanunk, azonban ha sorra vesszük adatait, amelyekre elbeszélése indokolásánál hivatkozik, az Igló keletkezéséről mondottakat nem tarthatjuk egyébnek jámbor mesénél. A Máriássy levéltár nem tartalmaz olyan adatokat,²⁴⁶ amelyek a fenti községek egykori létezésére a legkisebb támpontot is szolgáltatnák, kivéve Párist, amely 1348-ban tűnik fel a gömöri határszáron, mint a Máriássy család birtoka.²⁴⁷ Igló levéltárában nem folytattunk kutatásokat, minthogy a város levéltárában található oklevelek Illésy által közölt jegyzékéből²⁴⁸ meggyőződünk, hogy a város oklevelei részben kiadásokból, részben pedig egyebünne kivétel nélkül ismereteseek. A városnak eddig még sehol sem közölt jegyzőkönyvei nem tartalmazhatnak olyan adatokat, amelyek ezeknek a Münnich által ismert apró falvaknak történel előtti kialakulását megvilágíthatnák. Különben is szinte lehetetlen, hogy a szepességi oklevélkiadványok szerkesztőinek a figyelmét, amely főleg a városok története felé irányult, kikerülték volna ezek a fontos feljegyzések, különösen amikor nemcsak okleveleket, hanem krónikákat és feljegyzéseket is közölnek.

Az elsoroltakon kívül vannak egyéb körülmények is,

²⁴⁵ Igló története. 4–5., 41–43. ll.

²⁴⁶ A Máriássy család levéltárának egyes darabjait bő kivonatokban közli Iványi Béla: A Máriássy család levéltára. A család által a Nemzeti Múzeumban letétbe helyezett idegen anyag mellett lévő, a múlt század elején készült elenchus is nagyon jól használható.

²⁴⁷ Iványi: id. m. 30. l.

²⁴⁸ Illésy: Igló levéltára.

amelyek Münnich előadását a mese színvonalára süllyeszti le. Sehol egyetlen oklevélben, még a határjárások alkalmával sem fordulnak elő ezek a Münnich által kitalált és a szepesi történetírók által egykor létezőnek elfogadott szepesi falvak.²⁴⁹ Sümeg határa szorosan érintkezik az iglói határral, azonban a helységnek 1293. évi határlevelében, amelynek határjelei IV. Béla egy ismeretlen határlevelére mennek vissza,²⁵⁰ sem a Münnich által felfedezett ősfalvak valamelyike, sem maga Igló nem szerepel, érthető okokból, mert az oklevél keletkezésének idejében sem Igló, sem az ösközségek nem léteztek, holott ugyanez az oklevél nyugatról felemlíti a Sümeggel határos Tamásit és Mátyásfalvát. Ezt a megállapítást még inkább megerősíti az a körülmény, hogy IV. Béla korában sem maga Igló, sem polgárai közül mint békebíró, vagy soltész nem szerepelt senki.²⁵¹

Igló első alkalommal a német városi plébánosok székpénzességében, 1268-ban Nova Villa, majd pedig Arnoldfalva 1282. évi határlevelében *Helyaszaza* néven tűnik fel.²⁵² Ez utóbbi névalak több Igló kialakulásával kapcsolatos körülmények megadja a kulcsát.

Elsősorban is vegyük vizsgálat alá a helynév második tagját alkotó »zaza« szót. A »zaza« szóval alkotott összetételek a középkori magyar oklevelekben többször előfordulnak Poprád-,²⁵³ Luprecht-,²⁵⁴ Mikezaza²⁵⁵ stb. összetételekben. Ezeket az összetételeket már régebben magyaráztak és a »zaza« szót a szász (Sachsen) szóval egyértelműnek véve megállapították, hogy ezeknél a »zaza« szóval összetett helységeknek speciális szász településeket kell feltételeznünk.²⁵⁶ A végső megállapítást, minthogy az az ilyen összetétellel alkotott helynevek kétségtelenül német telepítést takarnak, helyesnek kell tartanunk, ha a »zaza« szónak a szász szóval való kellőképp meg nem indokolt azonosítását nem is fogadhatjuk el.

A »zaza« szóval összetett szavak úgy elő-, mint utó-

²⁴⁹ Igló története. 34—43. l. Pajdussák: Márkusfalva. Közl. XIII. 112. l. Schmögen, Sperndorf und Sans-souci. Közl. XIV. 5. l.

²⁵⁰ Csáky oklvt. 22. l.

²⁵¹ Schmauk: Suppl. 223. l.

²⁵² Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. 8. Dl. 1087.

²⁵³ 1324: Szepesi kpt. Prol. 1643. f. 30. 1346: Anjoukori okmt. IV. 571. l.

²⁵⁴ 1247: Endlicher: Mon. Arp. 471. l.

²⁵⁵ 1268: Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 528. l. Csánki: Magyarország történelmi földrajza. V. 865. l.

²⁵⁶ Lumzer—Melich: Deutsche Ortsnamen. 53—54. ll.

lagja kétségtelenül magyar, éppen azért a »zaza« szó nem lehet azonos jelentésű a szász (Sachsen) szóval, mert nem egy szál szász alkotta, Éliás-, Poprád-, Luprechtzaza községeket. A »zaza« szónak, ha ezeket a községeket keletkezésükkor pár család lakta volna is, többesszámba kellene lenni és szászainak hangzani, illetve szászai alakban kellett volna írni is.

A »zaza« szónak eredeti jelentését a Szepességen 1307-ben feltűnő Zazteluke (Szásztelek) völgy magyar neve adja meg.²⁵⁷ Minthogy a »zaza« szó ugyanazon alakban fordul elő, mint fordított összetételeiben és a magyar Szászteleknek a később feltűnő Hundertmark falu felel meg,²⁵⁸ a Zazteluke—Hundertmark azonosság folytán megkapjuk a »zaz«, »zaza« szó helyes jelentését, mely csak a magyar száz lőszámmal lehet azonos.

A száza, száz szó közelebbi jelentésének meghatározásához a Szepességen szokásos telepítési feltételek ismerete visz közelebb bennünket. A szepesi irtatlan erdőségek soltészszágba adásakor, vagy általában egy terület benépesítésére adott szabadalomlevelek legtöbbször előírják, hogy mekkora területet kell a soltésznek és népeinek művelhetővé tenni. A terület nagyságát mansiókban, illetve, minthogy legtöbbször német soltészszégről van szó, németül Lan-okban szabják meg, ami megfelel a magyar telek szónak.²⁵⁹ Az Éliásszáza, Illésszáza elnevezés tehát Illés száz telkét, vagyis az általa alapított falunak művelésre alkalmassá tett területét jelenti. Az irtásnak ez a megszabott számú telkekre való tervezése és végrehajtása a magyarság előtt ismeretlen volt és emiatt annyira jellegzetesnek tűnt fel neki, hogy ezeket a száz telekre terjedő telepítéseket a telepítő neve és az általa hozott telepések által művelhetővé tett száz telek után Illés-, Luprecht-, Mikeszázának nevezte el. A megszabott számú telkek szerint való irtásnak a szokását csak a telepések idegen hazájában kereshetjük és meg is találjuk a germán összervezet sokáig fennmaradt alakjában, a Hundertschaftban.²⁶⁰

Egy falunak száz mansióra, telekre való tervezése az akkori viszonyok mellett mindenesetre egy nagyobb méretű falunak az alapítását célozza. Az azonban, hogy egy telepítendő falu irtott területén tényleg megvalósult-e a

²⁵⁷ Fejér: CD. VIII. 5. 31. Schmauk: Suppl. 25. 1.

²⁵⁸ L. ott.

²⁵⁹ Bruckner: A soltészszág intézménye a Szepességen. Békési Emlékkönyv. 115—116. II.

²⁶⁰ Mayer, Ernst: Die Hundertschaft. Zeitschrift der Savignestiftung. XLVI. 290—296. II.

megszabott számú telkekre tervezett település, természetesen mindig a későbbi körülményektől függött. Igló későbbi fejlődése amellett bizonyít, hogy a terv valósággá is vált, mert már az első feltünéstől számított évtizedekben az előkelőbb szepesi városok között szerepel.

Amikor német módra száz mansió művelhetővé tétel volt a telepéseknek a feladata, az csak egyszerre, egy tömegben, addig lakatlan területen való letelepedéssel valósulhatott meg. Ezt igazolja Igló kialakulása is, mely egyszerre mint jelentékeny hely tűnik fel azon a területen, amelyen előbb sem községet, sem ismertebb határjelet nem sorol fel a határjáró oklevél. A tipikus német telepítési forma, mely előírta a mansiók egyenlő nagyságát és egymáshoz való szoros felcsatlakozását, kizárja azt, hogy Igló területén a város kialakulása előtt elszórt apró falvak lettek volna, mert ezek útjában állottak volna az egyes mansiók kialakulásánál előírt feltételeknek. Igló történetírójának az az állítása, melyet azután a szepesi irodalom is átvett, hogy a lassanként beszivárgott szászok az őslakosságtól vásárolták volna meg apránként a város területét, teljesen megdőlt, mert a telepítésnek a feltételek szerint egy tömegben, egyszerre kellett végbemenni. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a közelben ne lakhattak volna magyarok és szlávok, amint hogy ottlétüket a Sümeg határában található magyar és szláv határjelek igazolják is.

Ha a város alapításának lefolyását és alapítójának a nevét nem is jegyezték fel az oklevelek, vannak adataink, melyeknek segítségével az alapító személyét meg tudjuk határozni. Amint Luprechtszáza és Mikeszáza nevek első tagjában az alapító nevét kell keresnünk, úgy az Eliásszáza nevében foglalt Illést kell Igló megalapítójának tekintenünk. Ennek az Illés személyének és családi hovatartozásának a kérdésére a Szepesség telepítőinek meghatározása adja meg a feleletet. A Szepességen legnagyobb, általuk megtelepített terület a Berzeviczy, Görgey és a Máriássy családok kezén volt, akiket így a Szepesség legnagyobb telepítőjének kell tartanunk. A felsorolt családok közül azonban csak a Görgey család vett részt a Szepesség királyi kézen lévő részeinek a benépesítésében is, mert a király a Szepesség benépesítése által szerzett érdemek közül csak a Görgey családot ismeri el és jutalmazza.²⁶¹ Minthogy Igló feltünése idejében a Szepességben más szerepet játszó Illést nem ismerünk, mint az 1260-ban már birtokadományban részesült, a királyi területre is telepítő Görgey

²⁶¹ Fejér: CD. IV. 2. 380. l.

Illést,²⁶² csak erre az Illésre gondolhatunk, mint Igló megalapítójára. Ezt a feltevést támogatja az a körülmény, hogy Illés utódai továbbra is fenntartották a kapcsolatot Iglóval és Illés fia, István szász comes 1312-ben adományba kapja a királytól az iglói bányajövedelem egy negyedét.²⁶³ Az adomány csupán István személyére szól, ami szokatlan a Görgeyeknél, akiknek korán szétvált ágai jó sokáig együtt szereznek és birtokolnak. Istvánnak egyedüli adományos volta is azt mutatja, hogy a gyorsan elágazó Görgey család tagjai közül csak Illésnek, Igló megalapítójának és fiának voltak kapcsolatai a várossal.

Igló megalapítása, amint ez Sümegnek csupán említésben fennmaradt, Iglót még nem ismerő, valószínűleg a tatárjárás után kelt határleveléből megállapítható, IV. Béla király uralkodása végén történt. Emellett szól az is, hogy a város neve csak későn alakult ki mai formájában, 1295 és 1297-ben még mindig mint Iglószáza szerepel²⁶⁴ és csak 1312-ben tűnik fel a mai Igló néven.²⁶⁵

Az Igló név eredetét Münnich a szláv ihla = tű, tülevelű fenyves szóból magyarázza azon az alapon, hogy a Szepesség ezen részét tülevelű fák, fenyvesek borították.²⁶⁶ Münnich magyarázatának ellene szól az, hogy a névnek szláv alakja nem Igló, hanem a német Neudorf-nak fordítása, a Nova Ves. Mások szerint, akik felteszik, hogy a város lakói a morva Iglau-ból vándoroltak be, a németek magukkal hozták ősi városuknak a nevét.²⁶⁷ Ennek a tisztán csak a név hasonlósága alapján kelt elméletnek a helyességét kizárja az, hogy eddig Iglau és Igló között semmi kapcsolatot nem mutattak ki, de kizárja a városnak korán kialakult, de sokáig a latin Villa Nova alak által takart német, *Neudorf* neve is.²⁶⁸ Az Igló név eredetével komoly nyelvészek eddig nem foglalkoztak. A nyelvtudomány feladata eldönteni, hogy a város nevének Héliásszáza, Illésszáza, Iglószáza és Igló alakjai között áll-e fenn esetleges nyelvtörténeti kapcsolat.

A város fejlődése megerősödése után nagy lépésekben halad előre. Plébánosa 1268-ban részt vesz a szepesi német plébánosok székpénz egyezségében,²⁶⁹ 1298-ban pedig

²⁶² HO. V. 103. 1.

²⁶³ Fejér: CD. VIII. 5. 79. 1. N. Múz. Görgey lvt.

²⁶⁴ Iványi: id. m. 19. Fejér: CD. VI. 2. 73. 1.

²⁶⁵ Fejér: CD. VIII. 5. 79. 1.

²⁶⁶ Igló története. 36. 1.

²⁶⁷ Magyar Nyelv. 1921. 179. 1.

²⁶⁸ 1399. Newendorf: DI. 8420.

²⁶⁹ Schmauk: Suppl. 223. 1. Az oklevél 1278. évi kelte feltétlenül téves, mert az oklevelet kibocsájtó Fülöp esztergomi érsek még 1272-

a német városok plébánosainak egyesületében is.²⁷⁰ 1295-ben ugyan még falunak számították, mert biráját villicusnak nevezik,²⁷¹ de 1312-ben már mint városnak jelentékeny bányaiparáról tudunk.²⁷²

Pálmafalva.

A helység eredete valószínűleg visszanyúlik még a tatárjárás előtti korra, mert amikor 1268-ban a szepesi német városi plébánosok székpénzjegyzségében villa Baldmar alakban feltűnik a község neve, már az egyházzal rendelkező tekintélyesebb helységek közé tartozik.²⁷³ A helynév személynévi eredete a különféle apró változatok mellett is kétségtelen.²⁷⁴ A névadó Baldmar ismeretlen, a XIII. század második felének okleveleiben nem szerepel, ami ismét a helység tatárjárás előtti keletkezésére utal. A község, neve után ítélve, német eredetű. Nevének magyar és szláv alakja, a Pálmafalva és Harikóc, a középkorban nem fordulnak elő.

Dénestfalva.

A falu neve először az 1317. évi szász privilégiumban felsorolt helységek között tűnik fel, mint Odorin tartozéka villa Dionisii alakban.²⁷⁵ Annak ellenére, hogy a község a szász közösség tagja, neve nemzeti nyelven először magyarul tűnik fel 1333-ban Danusfalvai Lada fia Mikus fia Lack fia Mikus személyével kapcsolatban.²⁷⁶ Abból a körülményből, hogy a falu Odorinnak csak tartozéka, majorsága és Mikus is később már a szomszédos Lagina

ben meghalt, az érsek kora tehát egy évtizeddel előbbre utal. Ennek alapján valószínű, hogy az oklevélben szereplő septuagesimo az átíráskor vagy közléskor történt elírás következménye a helyes sexagesimo helyett, így az oklevél keltét helyesen 1268-ra kell tennünk. V. ö. Knauz: Mon. Strig. I. 465—469., II. 82—83. II.

²⁷⁰ Fejér: CD. VI. 2. 167. I.

²⁷¹ Fejér: CD. VIII. 5. 49. I.

²⁷² N. Múz. Görgey lvt.

²⁷³ Schmauk: Suppl. 223. I.

²⁷⁴ Baldmarii, 1307: Fejér: CD. VIII. 1. 246. I. Baldinazi (?), 1313: Anjoukori okmt. I. 293. I. Boldmarii, 1320: Anjoukori okmt. I. 542. Baldinarii, 1317: Fejér: CD. VIII. 2. 57. I. 1323: DI. 2184. Baldomar, 1336. Csáky oklvt. 72. I. Baldemarii, 1336: Iványi: A Máriássy család levéltára. 27. I. Baldemar—Paldamar—Palma. Stark: Die Kosenamen der Germanen. Sitzungsberichte der wissenschaftlichen Akademie zu Wien. 53. k. 442. I.

²⁷⁵ Fejér: CD. VIII. 2. 57. I.

²⁷⁶ U. ott. VIII. 7. 240. I. V. ö.: Petróczy reg. 13. (22.) 23. (41.)

részbirtokosa,²⁷⁷ azt kell következtetnünk, hogy a községet nem sokkal 1317 előtt szerezték meg az odorini polgárok. Dánusfalva keletkezése, minthogy névadóját nem ismerjük és az Mikus felmenői között sem szerepel, közvetlen a tatárjárás utáni időben keresendő. Alapítóit, tekintve a korábbi birtokosok magyaros keresztneveit és a csepánfalvai lándzsásnemesekkel való rokonságát,²⁷⁸ magyaroknak kell tartanunk.

Dománfalva.

A régebben kialakult szepesi falvak egyike, sem kialakulásának körülményeit, sem pedig korábbi birtokosát, akitől a helység nevét vette, nem ismerjük. A régebbi magyar telepítések közé tartozik, mert a magyaroknál a Domán gyakran használatos keresztnév volt.²⁷⁹ A község Göbölfalva határjárásában 1258-ban tűnik fel először.²⁸⁰ A falu feltűnésétől kezdve mindvégig várbirtok maradt. IV. László ugyan eladományozta a Berzeviczy család őseinek, de 1278-ban visszacserélte tőlük.²⁸¹

Vinyec.

Mint birtokot emlegetik a XIV. század első felében több ízben is az oklevelek.²⁸² Minthogy mindig Jemnik határlevelében fordul elő, ez a körülmény megadja a korán eltűnt birtok fekvését is, mely szerint Vinyec, Dománfalva és Jemnik határai közös szögben találkoztak. Sem birtokosait, sem további sorsát nem ismerjük, valószínűleg valamelyik szomszédos birtokkal közös tulajdont képezett és annak nagyobb határába olvadt, legalább is kevés szereplése és korai eltűnése e mellett bizonyítanak.

Márkusfalva környéke.

A vidék legnagyobb birtokosa, a Máriássy család a Szepesség legrégibb családjai közé tartozik. A család első kétségtelen ősei, leszámítva a rájuk vonatkozó hamis okleveleket,²⁸³ a lándzsásfalvak területén 1273-ban szereplő

²⁷⁷ O. L. Thöke lvt. DL 13479. 13480.

²⁷⁸ Fejér: CD. VII. 5. 396., VIII. 7. 40. II.

²⁷⁹ Magyar Etimológiai Szótár, I. 1384. I.

²⁸⁰ Fejér: CD. IV. 2. 463. I.

²⁸¹ U. ott. V. 2. 468. I. DL 1008.

²⁸² Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. II. Fejér: CD. VIII. 5. 225. X. 1. 699. I.

²⁸³ 1198: Fejér: CD. II. 343. I. Karácsonyi: Hamis oklevelek jegyzéke 10. (65.) I. 1270: Fejér: CD. V. 1. 48. I. Karácsonyi: Hamis oklevelek jegyzéke. 24. (135.) I. Iványi szerint nem hamis az oklevél, legfeljebb csak gyanús. Id. m. 13–16. II.

Gahala fiai Márkus és Márcus voltak.²⁸⁵ Így a Máriássy család eredete nem kereshető sem a délbaranyai Negol,²⁸⁶ sem pedig az Ákos nemzetségben,²⁸⁷ hanem csakis a szepesi határőrök között.

Márkusfalva és az alatta elterülő vidék a Máriássyaknak nem ősi, hanem adománybirtoka volt. Adománylevelet ugyan, kivéve az 1198. évi hamis oklevelet, nem ismerünk, a birtokot még sem minősíthetjük másnak, mert jellege teljesen kimeríti az adománybirtok kritériumait. Az adománylevél hiánya régebbi, az okleveles gyakorlat szepesi elterjedése előtti időre eső adományra mutat. Maga a család is, bizonyára hagyományok alapján, régebbi időről számított a birtokjogát, amikor a Szentmihályúr nevű vár birtokában való megerősítéséről szóló hamis oklevelet a Szepességen oly szokatlan korai időből, 1198-ból keltezett. Az adomány kellének körülbelüleges meghatározására a család első ismert őseinek, Gahalának kora ad némi útbaigazítást. Gahalának 1273-ban szereplő fiai Márkus és Márcus ekkor már idősebb korúak lehettek, mert Márkusnak a fia Batiz comes már 1264-ben szerepelt, amikor adománylevelet kap a Poprád melletti Csetenye nevű erdőre.²⁸⁸ Ezt a Batiz comes, a hadi érdemeit, comesi címét, mint pedig a személyét kitüntető adományt tekintve, 1264-ben teljeskorú férfinak kell tartanunk, akit nagyatyja, Gahala születésétől, — egy emberöltőre a szokásos harminc évvel számítva, — legalább is kilencven év választott el. Akármilyen idős korában is kapta tehát az 1174 körül született Gahala a későbbi Márkusfalva területét, az adomány, tekintve az adománylevél hiányát is, még a tatárjárás előtt kelhetett. Az adományos csak Gahala, esetleg még több fiú gyermekkel nem bíró atyja lehetett, mert a birtokon a későbbi időben Gahala mindkét ismert fiának leszármazottai osztozkodnak.

Márkusfalva. Az adományos területen kialakult falvak aránylag későn, 1280-ban említetnek először Villa Marci és Villa Marcus alakban,²⁸⁹ kétségtelenül Gahala két fiáról, Márkusról és Márcusról elnevezve. A két község, mely a későbbi Márkusfalvával azonos, ha még nem jelentkezik is állandóan kialakult névvel, mely a szepesi helységeknel nem ritka, teljesen kialakultnak és benépesítettnek

²⁸⁵ HO. VIII. 156. I. N. Múz. T. a. 1298. VI. 12.

²⁸⁶ Karácsonyi: A magyar nemzetségek. II. 396. I.

²⁸⁷ Csánki: Magyarország történelmi földrajza. I. 124. Iványi: id. m. VIII. I.

²⁸⁸ Fejér: CD. IV. 3. 185. I.

²⁸⁹ Mon. Strig. I. 653. hibásan villa Marci, Marcus helyett. Fejér: CD. V. 3. 55. VI. 1. 64., VIII. 5. 76. I.

tekintendő, mert ebből az évből már Szent Mihály tiszteletére szentelt temploma is ismeretes. A község nevének alakjai: villa Marci,²⁹⁰ a templom védőszentje után elnevezve *Szentmihályúr*,²⁹¹ *Máriusdorf*,²⁹² *Máriásfalva*²⁹³ és *Márkusfalva*.²⁹⁴ A helységnek Gahala mindkét fia, Márkus és Márius után vett Márkusfalva és Máriásfalva neve sokáig ingadozást mutat, míg végül Márkus neve után a Márkusfalva alak állandósult, a család neve pedig a másik fiu, Máreus, Máriás után a Máriássy alakot vette fel. Márkusfalva lakossága a környező német és szláv falvak ellenére is sokáig megtartotta magyar jellegét, mert 1471-ből névszerint is ismert jobbágylakosának a neve Halász Miklós.²⁹⁵

Leszkovány. A Máriássy család márkusfalvi birtokával kapcsolatban fellépő valamennyi községet a tatárjárás előtt adományozott birtok önállósult részeinek kell tartanunk, mert nincs tudomásunk arról, hogy a család a márkusfalvi törzsbirtok körül újabb adományokat szerzett volna. Leszkovány Márkusfalvával kapcsolatban 1328-ban tűnik fel először, Liskuan alakban.²⁹⁶ Nevét kevés változatokkal megtartja az egész középkor folyamán. Lakói kialakulási korától kezdve szlávok lehettek, mert nevének szláv alakját nem tudták kiszorítani a középkorban egyszer-egyszer feltűnő magyar *Monyorós*²⁹⁷ és *Stokfalva* alakok sem.²⁹⁸

Toplica. A Máriássy család birtokához tartozott a Hernádtól délre fekvő Kísgölnic nevű sűrű erdő is, melynek kiterjedését a területén később kialakult községek határozzák meg. Az erdőt 1290-ben adták soldászságba a Máriássyak ösei.²⁹⁹ A terület, ha a rajta keletkezett falvakról csak késői adataink vannak is, kétségtelenül korán művelés alá került, mert már 1312-ben a Máriássy család bányáiról tudunk, melyek csakis a Kísgölnic erdő területén lehettek.³⁰⁰ A területen több falu alakult ki, amelyek közül a birtok középpontjához, Márkusfalvához Toplica fekszik

²⁹⁰ 1324. Iványi: id. m. 22. l. 1364: Fejér: CD. IX. 4. 683. l.

²⁹¹ 1328: Fejér: CD. VIII. 3. 336., VIII. 5. 181. l. N. Múz. Berzeviczy lvt. 1347, 1352: Iványi: id. m. 32. l.

²⁹² 1345: Iványi: id. m. 27. l.

²⁹³ 1350: Iványi: id. m. 28. Anjoukori okmt. IV. 571. l.

²⁹⁴ 1375, 1381, 1384: Iványi: id. m. 37., 40., 41. ll. 1391: Fejér: CD. X. 1. 683. l.

²⁹⁵ Iványi: id. m. 70. l.

²⁹⁶ Fejér: CD. VIII. 3. 336. VIII. 5. 181. Schmauk: Suppl. 70. l.

²⁹⁷ Petróczy reg. 77. (212.)

²⁹⁸ Iványi: id. m. 61. l.

²⁹⁹ Fejér: CD. VIII. 5. 97. Iványi: id. m. 18. Schmauk: Suppl. 16. l.

³⁰⁰ HO. VII. 368. l.

a legközelebb. Nevének alakja után szláv telepítésű községnek kell tartanunk, épúgy, mint Leszkoványt és az erdő területén alakult községek javarészét. A Kisgölnic erdő területén alakult községekben feltűnő szlávokat nem tarthatjuk őslakosoknak, mert az erdő területén 1290-ben történt soltészságba adásakor még egyetlen község sem ismeretes.

A falu neve először 1328-ban tűnik fel, még pedig a Toplica alakban, melyet megtart az egész középkor folyamán.³⁰¹ Tulajdonosáról elnevezve, 1345-ben feltűnik *Batizfalva* alakban is, amikor plébánosát is említi az oklevél.³⁰² Hivatalos neve *Hernádtapolca* volt.

Wagendrüssel. A Kisgölnic erdőből leghamarabb kialakult község. Az 1290-ben adott húsz évi adómentesség lejártá után 1315-ben már mint kialakult névvel bíró község jelenik meg.³⁰³ Neve csekély változattal mindig megtartja az alakját.

A község előfordulására volna egy korábbi adatunk is, mely szerint IV. László a község lakóit a belőle kiszakadt Stilbach lakóival együtt »in cetum et numerum fidelium exercituantium« emelte.³⁰⁴ Az oklevél hitelessége ellen azonban többféle szempontból gyanú merül fel. Láttuk, hogy a Kisgölnic nevű erdő területét csak IV. László halála évében kezdik művelni, amikor még sűrű erdő volt és területén egyetlen község sem létezett. Az oklevél hitelességének ellene szól annak szokatlan formulája is, mely nem mondja meg határozottan, hogy a nemesek sorába történik-e a rangemelés. Lajos király 1358. évi oklevele szerint Károly király IV. László ismeretlen keltű oklevélét a nemesség összes okleveleinek megvizsgálása idejében megerősítette.³⁰⁵ Ezek szerint a község lakói nemesek lettek volna, azonban a wagendrüsseliek nemességére nincsen semmiféle adatunk; egyetlen egy wagendrüsseli, vagy onnan kiszakadt nemes családot sem ismerünk. A wagendrüsseliek nemességének végkép ellene szól az, hogy a birtokot az egész középkor végéig magánföldesúri hatalom alatt, a Máriássy család kezén találjuk.³⁰⁶ A helység lakóit, a helynév után következtetve, németeknek kell tar-

³⁰¹ Fejér: CD. VIII. 3. 336. VIII. 5. 184. Schmauk: Suppl. 70. I.

³⁰² »villa Thoplicza, que alio nomine villa Batiz appellatur.« Iványi: id. m. 28. I.

³⁰³ Fejér: CD. VIII. 5. 97. Iványi: id. m. 18., 20. Schmauk: Suppl. 16. I.

³⁰⁴ Fejér: CD. V. 3. 509. Wagner: Analecta, I. 209. I.

³⁰⁵ »tempore examinationis universarum litterarum nobilium.« Fejér: CD. IX. 2. 678., X. 4. 119. I. Schmauk: Suppl. 123. I.

³⁰⁶ 1470., 1472.: Iványi: id. m. 69., 71. II.

tanunk, akiket az 1315. évi oklevél szerint egy gölnici soltész telepített le.

A helynév eredelével legkorábban Wertner Mór foglalkozott, aki a Wagendrüssel szó jelentését a sószállító szer-kér talpfájával hozta összefüggésbe. A Wagendrüssel nevet újabban Gréb Gyula magyarázta, aki szerint az összetett helynév első tagja a Vág folyó nevében is meglévő »woge« (hab, hullám) szó, mely régen »bewegtes Wasser, Fluss« jelentésű volt, utótagja pedig a német »drossel, kehle, schlucht« szó. A név jelentése tehát »Zümpfeschlucht, Zümpfige Schlucht.«³⁰⁷ A helynévnek ilyen magyarázata mellett azonban még kérdéses, hogy a község területén ebben a korban volt-e egyáltalán mocsaras terület. A magyarázat helyességét erősen kétségbe kell vonnunk, amikor maga Gréb is ismer egy Wagendrüssel nevű tiroli hegyet és a Szepességen is előfordul Édestornya 1458. évi határlevelében egy Wogendrussel nevű határjel, amely megint nem mocsaras területnek, hanem egy kőnek a neve.³⁰⁸ A község *Merény* neve a múlt század közepén keletkezett hibás etimológia folytán.

Goldbach. A kuffurbachi vámnak Goldbachra való helyezésekor tűnik fel 1345-ben.³⁰⁹ 1467-ben már mint pusztát említik³¹⁰ és ettől kezdve nem is szerepel többet. Egykori fekvésének meghatározására nem nyújtanak az oklevelek semmi útbaigazítást.

Sztranka. A Máriássyak 1345-ben egy határokkal körülrít területet azzal a kötelezettséggel adtak soltészságra, hogy azon a soltész, Milaji Szaniszló tartozik egy *Szentpéterfalva* nevű községet alapítani. A telepítendő falu határát a szerződés Hernádtapolcától keletre, a mai Koritny és Prikopec patakok között határozza meg.³¹¹ Minthogy azonban ilyen nevű falu a Máriássyak család birtokai között sem a leírt határok között, sem máshol nem szerepel, kétségtelen, hogy a szerződésnek a falu nevét illető pontja nem ment teljesedésbe. Szentpéterfalva helyett 1352-ben azonban feltűnik a Máriássyak birtokai között egy addig nem szereplő birtok, Stranka néven,³¹² mely mint a birtokok felsorolási rendjéről kilűnik, csakis ezen a vidéken fekűdhetett. A Milaji Szaniszló által alapított falu tehát Sztrankával azonosítható, annál is inkább, mivel az alapítandó

³⁰⁷ Karpathenland, I. 84. II. 178. II.

³⁰⁸ Csáky oklvt. 416. I.

³⁰⁹ Iványi: id. m. 28. I.

³¹⁰ U. ott. 67. I.

³¹¹ Iványi: id. m. 27. I. Fejér: CD. VIII. 5. 99. I. (lévesen 1315. évszámmal.)

³¹² Iványi: id. m. 32. I.

községnek előre megszabott neve a gyakorlatban nem mindig érvényesült, mint ahogy a Fülöp szepesi comes által alapított Jakabvágása sem a telepítő által megszabott Stefanisau nevet velle fel.³¹³

A magyar tulajdonosai által Szentpéterfalvának tervezett, de szláv telepesei által Sztrankának elnevezett irtás első szereplése után csakhamar eltűnik. Ezen a néven 1357-ben szerepel utoljára a Máriássy család kezén.³¹⁴ Az eltűnt helység helyett azonban 1356-ban feltűnik a Máriássy birtokok között egy addig nem szereplő *Leányfalva* nevű birtok,³¹⁵ mely ettől kezdve többször szerepel.³¹⁶ Minthogy a két birtok az összes Máriássy birtokok felsorolásakor soha sem szerepel együtt és az egyik eltűnése után fellép a másik, a két birtokot azonosnak vehetjük. A község telepesei, amint az első helynév mutatja, szlávok lehettek. A helység magyar neve valószínűleg Márkusfalvához közelfekvő volta és magyar tulajdonosai révén keletkezett.

Szalóba. Mint Szentpéterfalvával szomszédos község kialakult névvel 1345-ben tűnik fel először.³¹⁷ Nevének alakja az egész középkoron át változatlan maradt. A szomszédos községek szláv helyneveit és lakosságát tekintetbe véve, szintén szláv telepítésű községnek kell tartanunk. A ma már eltűnt község egykori fekvése Bindbánya körül keresendő, melytől délkeletre ma is van egy Szalóba nevű hegy.

Zavada. Mint kialakult névvel bíró község, 1352-ben tűnik fel először.³¹⁸ Nevét az egész középkoron át megtartja. A község neve szintén szláv telepítésre mutat. Utolsó hivatalos neve *Görögfalva* volt.

Páris. Ma már szintén az eltűnt szepesi helységek közé tartozik. Egykori fekvése a Szepesség déli részén keresendő, merl feltűnése alkalmával, 1348-ban Stilbach község szomszédjaként szerepel.³¹⁹ A birtokot a XV. század folyamán a gömörmegyei Bebek család kezén találjuk.³²⁰

Rotbach. 1322-ben tűnik fel a Máriássy család birtokai között.³²¹ Sem kialakulását, sem későbbi sorsát, sem pedig fekvését nem ismerjük.

³¹³ L. ott.

³¹⁴ Szepesi kpt. Int. Scep. 2. 1. 11.

³¹⁵ Iványi: id. m. 53–64. II.

³¹⁶ U. ott. 65–66., 69. II.

³¹⁷ Fejér: CD. VIII. 5. 99. Iványi: id. m. 27. I.

³¹⁸ Iványi: id. m. 32. I.

³¹⁹ U. ott. 30. I.

³²⁰ U. ott. 30., 75. II.

³²¹ U. ott. 22. I.

Odorin.

A község megtelepítésének kora ismeretlen, azonban már első feltűnésekor, 1263-ban a fejlettebb, nagyobb népességű helységek közé tartozhatott, mert lakói között a magasabb életfokot jelentő iparágnak, az aranyműves-ségnek is van képviselője.³²³ Kialakulásának körülményeit nem ismerjük ugyan, azonban lakóit kezdettől fogva németeknek kell tartanunk, akik valószínűleg még a tatárjárás előtt megtelepítették a magasabb életformák között feltűnő községet. A község német telepítése mellett bizonyít a falu nevének magyarázata, mely szerint az Odorin szó a német Ulrich keresztnévből ered, ugyanezt igazolják a helység területén feltűnő birtokosok többnyire tiszta német eredetű keresztnévei is.³²³

A község fejlődése feltűnésétől kezdve folytonos haladást mutat, mindenkor a tekintélyesebb német városok között foglal helyet. Ott szerepel a város plébánosa 1268-ban a szepesi német helységek székpénzgyességekor,³²⁴ és tagja 1298-ban a szász városi plébánosok egyesületének is.³²⁵ A szász automiához való tartozást a város nevének a szász helységek 1317. évi névsorában való szereplése bizonyítja.³²⁶ A város az egész középkoron át megtartja Odorin, Odorim nevét. Azonban volt a város nevének magyar alakja is, az 1435-ben feltűnő *Edelény*.³²⁷

A helység kiterjedt határának egy része 1263 körül egy István nevű aranyműves birtokában volt. Ez a terület azonban a község feltűnése után csakhamar apró részekre tagozódott. Az István kezén lévő birtok felaprozódása akkor indult meg, amikor a birtok nyugatra eső felét egy Eberhard nevű ember még 1263 előtt kiperelte Istvántól.³²⁸ A másik részt a birtok egységén maga István üttötte 1263-ban, amikor a birtoknak nyugatra, a Lőcse patak mellett fekvő harmadát eladta Odorin egyik polgárának, Brumnak.³²⁹ Az István birtokában maradt résznek is csakhamar új tulajdonosa akadt, Istvánnak még ebben az évben bekövetkezett magtalan halála folytán,

³²³ HO. V. 35. l.

³²³ Melich: Keresztnéveinkről. Magyar Nyelv. X. 251. l.

³²⁴ Schmauk: Suppl. 223. l.

³²⁵ Fejér: CD. VI. 2. 167. l.

³²⁶ U. ott. VIII. 2. 57. l.

³²⁷ Petróczy reg. 57. (159.), O. L. Thöke lvt. Dl. 13467. 1516: U. ott. Dl. 32183.

³²⁸ Petróczy reg. 5. (3.)

³²⁹ U. ott. 5. (1.)

amikor István birtokrészét IV. Béla király Lengvárd fiának, Göbölnek, a szepesi szászok birájának adományozta.³³⁰

Az eredetileg egységes területnek három részre való szakadásával megindult az egyes részek különálló fejlődése és ezzel kapcsolatban három község kialakulása.

Csepánfalva. A pernyertes Eberhardt fiai, akiket IV. László 1278-ban megerősített a per folytán atyjuknak jutott birtokban,³³¹ a területen egy új falut alapítottak és Eberhardt leszármazottai 1337-ben már az új faluról, Csepánfalviaknak írják magukat.³³² A község nevének első feltűnése azonban ennél sokkal régiebb. Már 1307-ben szerepel a község Csepánfalva alakban, amikor azonban birtokosaiul Eberhardt utódaival össze nem kapcsolható, nyolc egymást rokonnak nem nevező, a lándzsásnemes-séghez tartozó³³³ személy tűnik fel.³³⁴ Ezek szerint Csepánfalva két eredőnek, az Odorin területéből Eberhardtnek jutott résznek és a magyar származású lándzsásnemesek által lakott birtoknak egységes faluvá történt összeolvadása folytán keletkezett. A helynév eredete, minthogy az 1307-ben szereplő nemesek közül senki sem viseli az István nevet, talán Eberhardt legidősebb fiának, Istvánnak nevére vezethető vissza.

Az Odorin területén keletkezett többi falu másodfokon már Csepánfalva határában kialakultaknak tekintendő, mert mint látni fogjuk, területüket Csepánfalvához számították.

Gyánfalva. Eberhardt utódainak birtokügyleteiben csakhamar megjelenik még egy helységnek neve 1337-ben, amikor Csepánfalvi Mikus fia Vihard, továbbá ennek fiai, János és Bertalan a Gyánfalván lévő fél kuriájukat eladják az ugyancsak Eberhardtól származó, de már Gyánfalvinak nevezett Mikus fia Lászlónak.³³⁵ Hogy ez a terület tulajdonképpen Csepánfalvából vált ki és annak részét alkotta, a közös törzsből eredő rokonságon kívül mutatja egy 1339. évi oklevél is, amely szerint Eberhardt legidősebb fiának, Csepánfalvi Istvánnak a leánya, Erzsébet Csepánfalván »aut in Jánfalva« lévő birtokrészeit

³³⁰ Szentpétery: Kritikai jegyzék. 419. (1349.) I.

³³¹ Szepesi kpt. Misc. Scep. 3. 5. 6. Csáky, oklvt. 14. I.

³³² Iványi: id. m. 125. I. Csepán = István. Magyar Etimológiai Szótár. I. 941–942. II.

³³³ 1306: O. L. Petróczy lvt. Acta Scep. Elenchus. 80. Iványi: id. m. 132. I. O. L. Thöke lvt. Dl. 32183.

³³⁴ O. L. Thöke lvt. Dl. 14016.

³³⁵ Iványi: id. m. 125. I.

eladja testvérének, Gehánnak.³³⁶ Minthogy a Gahán és Ján nevek a Jánossal azonosak, a birtok Éberhardt második fiától Gántól vehette a nevét.

A falu területének különálló fejlődése a későbbi időben mindinkább erősebben jelentkezik. Csepánfalva és Gyánfalva 1351-ben már nem mint azonos, vagy egymáshoz tartozó községek, hanem mint két különálló falú szerepelnek.³³⁷ Gyánfalva véglegesen elszakadva Csepánfalvától, különállását megőrizte az egész középkoron át.³³⁸ A község egykori fekvését egy 1354. évi oklevél adatai határozzák meg. Ezek szerint a Lőcse patak mentén fekvő falu, megkülönböztetésül a többi hasonló nevű községtől, Márkusfalva mellettinek van nevezve.³³⁹ A helység fekvését még közelebbről meghatározza a Máriássyak által 1315-ben alapított, de e néven sohasem szereplő Szentpéterfalva község határjelei között említett villa Gyenk, mert ezen adatok szerint Gyánfalva határa a Hernád partjáig, illetve még azon is túl elhúzódott délfelé.³⁴⁰

A falu első előfordulása tulajdonképpen 1314-ben történik, amikor a csütörtökhelyi Göből fia, Miklós és ennek fia István, a Jánfalván lévő részüket eladják a Hernád-folyón lévő malmukkal együtt.³⁴¹ Az ekkor szereplő Miklós valószínűleg az 1263. évi adományosnak, Göbőlnek fia, ami egyszersmind megoldja a Göbőlnek adományozott birtok sorsát is, vagyis Göből birtokrésze beolvadt Gyánfalva területébe.

Brumfölde az István által Brumnak még 1263-ban eladott területen alakult ki az új birtokos neve után elnevezve. Brum utódai később a birtok egyes részeit apránként áruba bocsátották; legelőbbet eladtak egy Seifrid nevű embernek, aki 1364-ben megvette a birtoknak Brencerb nevű részét,³⁴² majd pedig 1386-ban Brumfölde egyharmadát is.³⁴³ Az új birtokos fia, Péter azonban túladd birtokrészén és 1416-ban már mint odorini polgár szerepel.³⁴⁴ A birtok eredeti hovátartozása a birtokosok változása ellenére még később is kifejezésre jut abban, hogy Brum-

³³⁶ U. ott. 125. l.

³³⁷ Petrőczy reg. 29. (59.)

³³⁸ O. L. Thöke lvt. DL. 19219. Szepesi kpt. Prot. 1501. f. 10. Iványi: id. m. 81. 130. ll.

³³⁹ Szepesi kpt. Misc. 9. 6. 13.

³⁴⁰ Fejér: CD. VIII. 5. 79. l.

³⁴¹ Anjoukori okmt. I. 347. l.

³⁴² Petrőczy reg. 33. (74.)

³⁴³ U. ott. 38. (90.)

³⁴⁴ U. ott. 47. (122.), 49. (127.), 48. (125.)

feldét 1417-ben még nfindig Csepánfalvához számították.³⁴⁵ A birtokrész egykori fekvése az 1417. évi adat szerint a Lőcse patak és Odorin között volt.³⁴⁶ Egy 1435. évi oklevél pedig a birtoknak pontos határjárását adja. A benne szereplő Rubópataka, amint a határjárás alapján megállapítható, a mai Vajerbachhal azonos.³⁴⁷ A község neve ezzel el is tűnik, területe a csepánfalvi nemes és odorini polgár tulajdonosai révén valószínűleg a két helység között oszlódott fel.

Jemnik.

A tatárjárás után keletkezett helységek közé kell soroznunk, minthogy a szomszédos Milaj 1255. évi, a Jemnik területével szorosan érintkező határjárása, noha már ismeri a Jemnik folyó nevét, nem említi sem a falut, sem pedig annak birtokosát.³⁴⁸ Jemniket mint birtokot először Mátéfalva 1277. évi határlevele említi.³⁴⁹ Ezek szerint a falú a hasonló nevű patak partján az 1255–1277. évek között keletkezhetett. Ha Fejér közlésének hihetnénk,³⁵⁰ első birtokosa Batiz comes lett volna, aki Jemnikből két ekealj földet a szepesi káptalannak adott. Az kétségtelen tény, hogy a szepesi káptalan birt két ekealj jemniki területet, amelyért Bald comes előtt pereskedett is a község lakóival.³⁵¹ Batiz comest, minthogy más ilyen nevű comest e korban a Szepességen nem ismerünk, a Máriássyak ősenek kell tartanunk, Batiz azonban nem igen lehetett a birtok tulajdonosa, mert azt más adattal igazolni nem tudjuk. Azonkívül nemigen tudjuk megérteni, hogy Batiz comes hogyan esett volna ki a birtokából; cseréről pedig, amelyet ebben az időben már egyébként is oklevélbe foglaltak volna, nem tudunk. Az ajándékozást Batiz comes mint szepesi várispán királyi területből is eszközölhette volna, azonban ilyen minőségéről nem tudunk. Jemnik a XIII. században állandóan a szepesi várhoz tartozott és a falú népeinek, amikor a két ekealjért perlekednek a káptalannal, a király volt a földesuruk.

³⁴⁵ U. ott. 48. (124–125.)

³⁴⁶ U. ott. 49. (127.)

³⁴⁷ U. ott. 57. (159.) Csepánfalvával kapcsolatban a XIV. század elején feltűnik még egy Komorocz (Kamarouch) nevű birtok és az egész középkoron át szerepel, de hogy községgé fejlődött volna, nem állapítható meg. D. L. Thöke lvt. Dl. 13473., 22564., 32185. Iványi: id. m. 27. l.

³⁴⁸ Hazai oklvt. 29. l.

³⁴⁹ Jemnik: Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 1.

³⁵⁰ Fejér: CD. V. 3. 392. l.

³⁵¹ Mon. Strig. I. 317. Fejér: CD. VI. 1. 279. l.

A falu azonban már a XIV. század elején a többi szepesi várbirtok sorsára jutott. Új birtokosa a lándzsás-nemesek közül való Adolf fia, Kormos volt,³⁵² akinek magtalan halálakor a sienai eredetű Péter aranyműves³⁵³ kapta a községet adományba.³⁵⁴ Abból a körülményből, hogy a Péter beiktatásakor talált határjelek nagyobb részben magyar és csak kisebb részben szláv nyelvi elnevezések, valószínű, hogy a lakosság nemzetisége is ebben az arányban oszlott meg.³⁵⁵ A birtok több ízben gazdát cserélt, míg végül vétel folytán Lőcse kezére jutott. Templomát, mely Szent Bertalan tiszteletére volt szentelve, 1510-ben említik először.³⁵⁶

A község neve az egész középkoron át Jemnik, Jempnik alakban fordul elő az összes oklevelekben, így a Jamnik alak csak az újkorban keletkezhetett. A Jamnik helynevet a szláv Jamnik = gödör, árok szóból származtatják,³⁵⁷ azt azonban, hogy ez a magyarázat megáll-e a Jemnik alaknál is, a nyelvészek feladata eldönteni. Hivatalos magyar neve a fordítás útján keletkezett *Szepesárki* volt.³⁵⁸

Mátéfalva.

A falu területe a Szepességnek a magyarok által történt megszállásakor a határőrvidékhez tartozott, aminek emlékét az 1277. évi határjárásakor feljegyzett régi gyepe (vetus Gepeu) határjel tartotta fenn. Amikor azonban a magyarok feladták a hernádmenti gyepeket és a védelmi vonalat északabbra tolták, szlávok szállották meg az elhagyott vidéket, amelyet IV. László király 1277-ben György fia Máténak, Batiz comes serviensének történt eladományozásakor, Béla nevű erdős területnek nevez. A terület, ha azt eladományozásakor erdő borította is, nem volt ismeretlen, mert egymáshoz szorosan csatlakozó határjelek által van körülvéve, melyeknek csaknem kizárólagos szláv nyelvi elnevezései szétszórt szláv lakosság mellett

³⁵² Fejér: CD. VIII. 2. 221. VIII. 5. 179. I. N. Múz. Máriássy lvt. 57.

³⁵³ Gárdonyi Albert: Károly király nagy pecségei. Turul, 1907. 45. I. Bervaldszky Kálmán: A sienai eredetű Gallicus család.

³⁵⁴ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. 11. Fejér: CD. VIII. 5. 225. I.

³⁵⁵ DL. 14789., 17778.

³⁵⁶ O. L. Thöke lvt. DL. 22574.

³⁵⁷ Melich: Szepesmegye helyneveihez. 15. I. O. L. Irattár.

³⁵⁸ Jemnik lakossága a Szepességnek általános elszlávosodása mellett magyar jellegét annyira megőrizte, hogy egy 1519. évi beiktatásnál tanúként szereplő két jemniki jobbágymindketteje magyar, Király János és Lovász Mihály. DL. 26749.

bizonyítanak, de hogy ezek falut nem alkottak, bizonyítja az oklevélnek »silva seu terra« kitétele.³⁵⁹

Az 1277-ben eladományozott erdős területen két falu is keletkezett. Egy 1326. évi oklevél felső és alsó faluról beszél, azok nevének megjelölése nélkül.³⁶⁰ A községnek az adományos nevére vett neve, a Mátéfalva először 1322-ben tűnik fel latin alakban.³⁶¹ A birtok neve magyarul először 1345-ben szerepel.³⁶² A helységnek magyar eredetű neve, a Mátéfalva mellett azonban továbbra is fennmaradt a szláv neve. Egy 1354. évi oklevél a birtokba ismeretlen címen bejutott Tamást »de inferiori Bela alio nomine Mathefalua«-nak nevezi, továbbá az alsó és felső bélai birtok eladásáról szól.³⁶³ Amikor Küküllei János 1378-ban megszerzi adományba a birtokot, már ismét csak egy falut, Mátéfalvát, másképp *Bélát* említ az oklevél.³⁶⁴ Ettől az időponttól kezdve a birtok neve többnyire Mátéfalva alakban szerepel,³⁶⁵ azonban többször feltűnik még a Béla elnevezés is.³⁶⁶ 1513-ban pedig Mátéfalva és Béla egymás mellett szerepelnek,³⁶⁷ ami azt mutatja, hogy a két különálló falu véglegesen csak az újkorban forrott össze.

Mint ahogy a kétféle elnevezés kezdetben mindig egymással kapcsolatban, vagy egymást változtatva tűnik fel, valószínű, hogy Béla községen nem egy különálló falut kell érteni, hanem a patakmenti hosszanti településű Mátéfalva egyrészét, mely az újkorban elvesztette megkülönböztető Béla nevét. A Mátéfalva alaknak állandósulása feltételezi, hogy a magyar birtokossal valami csekélyszámú magyar jobbágyság is kerülhetett a birtokba.

Milaj.

Amikor IV. Béla király 1255-ben a szepesi dominiumhoz tartozó királyi birtokot a Hernád mindkét partján elterülő, délre a Gölnicig húzódó Feketeerdővel együtt eladományozta, azt csak földterületnek és nem falunak ne-

³⁵⁹ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 1.

³⁶⁰ »villa superior és inferior«. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 6.

³⁶¹ O. L. Petróczy lvt. Acta Scep. Elenchus.

³⁶² N. Múz. Szirmay lvt. 1343.

³⁶³ Fejér: CD. IX. 2. 620. 1.

³⁶⁴ Dl. 6497.

³⁶⁵ 1378: O. L. Thöke lvt. Dl. 13485. 1382, 1386—1388: Petróczy reg. 38. (88.) 39. (93.) 40. (95.) 41. (98.) Dl. 11393, 1405: Iványi: id. m. 41., 43. 1. 1427: Petróczy reg. 54. (147.) 1479, 1494: Dl. 18282., 20176. 1512., 1515: Petróczy reg. 90. (256.) 91. (260.)

³⁶⁶ 1424: Petróczy reg. 52 (138). 1487: Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. 2. 13.

³⁶⁷ Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. 8. 8.

vezi. A birtoknak nem lehetett nagyobb számú lakossága, mert az országos nemességre emelt adományosnak, Jordán comes vejének, Kunc comesnek a király engedélyt ad arra, hogy az adományozott területre népeket gyűjthesse. Az ekkor történt határjárás alkalmával feljegyzett sűrű határjelek azonban azt bizonyítják, hogy a terület irtatlan rengeteg sem volt, hanem gyér lakossága által nagyon is részletesen ismert vidék.³⁶⁸

Milaj eredete éppen a sok kialakult határjelből következtetve, visszanyúlik a határjárás előtti időre, mert a határok kivonulása óta eltelt évtized nem lehetett elegendő idő ennyire részletes határjelek kialakulására. A helynév szláv eredete folytán a községet szláv telepítésnek kell tartanunk, azonban a terület a magyarság előtt sem lehetett ismeretlen, mert az 1255. évi határjáráskor felsorolt határjelek fele magyar, fele pedig szláv. Ezek alapján valószínű, hogy a birtoknak a Hernádtól északra eső részén szélszórni magyar és szláv telepek voltak, németek azonban még ekkor, tulajdonosát kivéve, nem lakhattak a környéken, mert a terület határjelei között egyetlen német elnevezés sem fordul elő. A területnek faluvá alakult része, a ma már elhűnt Milaj község, a körtvélyes-dománfalvi útnak Körtvélyeshez tartozó részén feküdt, amit határjelein kívül a régebbi térképek is igazolnak.

Kunc és leszármazottai, akik magukat anyjuk után Görgeynek is nevezték,³⁶⁹ a birtokra a régi lakosság mellé telepeseket is hoztak és ezzel megkezdődött a terület déli erdős részének a kiirtása. A telepések egyrésze német volt, mert 1332-ben már egy új, az 1255. évi határjáráskor még nem szereplő német nevű patak, a Kuffurbach³⁷⁰ tűnik fel. A művelés alá vett birtokon egy század múlva már több helység állott. A Kuncnak adományozott és utódai által nem gyarapított területen, az 1255. évi határokon belül alakultak ki *Haraszt*, *Kuffurbach* és *Lendernó* birtokok, amelyek 1360-ban tűnnek fel először, amikor Kunc egyetlen dédunokája, a gyermektelen János, ősi birtokai felett rendelkezik.³⁷¹

A Kuncnak adományozott területen alapított községekből *Haraszt* és *Kuffurbach* (Ötösbánya) ma is fennállanak, *Lendernó* azonban még a középkorban elpusztult és fekvésének a meghatározására sincs semmi közelebbi támpontunk, ha csak a birtokoknak János által történt felsorolásából a folyton délre való haladást nem vesszük

³⁶⁸ Hazai oklvt. 29. l. Iványi id. m. 12. l.

³⁶⁹ 1332: Iványi id. 23. l.

³⁷⁰ Fejér: CD. VIII. 7. 235. Csáky oklvt. 65. l.

³⁷¹ Dl. 5179–5180. Iványi id. m. 35. l.

annak. Ezek szerint Lendernó Kuffurbach alatt volna keresendő, vagy talán méginkább a mai hosszan elnyúlt falu déli részében.

Haraszt nevének magyar alakját megtartja az egész középkoron át.³⁷² A magyarság Milajon is sokáig megőrizte nemzetiségét, mert a középkor végén feltűnő két milaji jobbágyság közül az egyik magyar, Lovász György, a másik pedig, Sutka Lukács, tót.³⁷³ Az 1519-ben feltűnő milaji jobbágyság nevek: Lovász Mihály, Szakál Gergely és Gróf András³⁷⁴ szintén emeltet bizonyítanak.

Körtvélyes.

A legkorábban kialakult szepesi helységek egyike. Első említése 1253-ban történik, amikor IV. Béla király a Körtvélyeshez közel fekvő, a Hernád két partján elterülő erdőt eladományozza.³⁷⁵ A község egy része nemes családok kezén volt, amennyiben Milaj 1255. évi határa a körtvélyesi nemesek földjével érintkezett.³⁷⁶ A nemesek által birt rész azonban nem tette ki a község egész területét, mert Körtvélyes a feltűnését követő időben, 1279-ben, mint az Erzsébet anyakirályné által birtokolt szepesi királyi dominiumhoz tartozó helység szerepel, amelynek lakói földbérrel tartoztak a királynénak. Erzsébet királyné a szepesi királyi dominium népeinek kötelezettségeit számon tartotta és Domokos királynéi tárnokmester által a körtvélyesi népek földjét is felmérlette. Ez alkalommal kitűnt, hogy a körtvélyesi népek 20 olyan ekealj földet használtak, amely után semmi serviciumot nem nyújtottak.

A körtvélyesi népektől elvett 20 ekealjnyi földből 1279-ben Erzsébet királyné egyet a szepesi jobbágyságnak, illetve a nemesek szabadságával hívének, Benedek fia Fülöp sásvári íjjásznak adományozott.³⁷⁷ Ennek az egy ekealjnyi földnek a nevét az oklevelek különböző alakban jegyezték fel. Az eredeti oklevél³⁷⁸ és 1313. évi átirata³⁷⁹ szerint a Fülöpnek adományozott határrész neve *Zedlyska*, Fülöpnek a föld birtokában András király által 1290-ben történt megerősítéskor kelt eredetiben fennmaradt oklevél pedig a

³⁷² N. Múz. Görgy lvt. 1411: Iványi id. m. 44, 56. l. Dl. 18277. Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. 3. 17.

³⁷³ O. L. Thöke lvt. Dl. 32175.

³⁷⁴ U. ott. Dl. 32086.

³⁷⁵ HO. VI. 272. l.

³⁷⁶ »meta nobilium de Kurtuelus:« Hazai oklvt. 29. l.

³⁷⁷ N. Múz. Máriássy lvt. O. L. Thöke lvt. Dl. 26734. Fejér: CD. V. 2. 583.. Levéltári Közl. V. 256. l.

³⁷⁸ N. Múz. Máriássy lvt.

³⁷⁹ O. L. Thöke lvt. Dl. 26734.

terület nevét *Scellyske* (Szöllöske) alakban őrizte meg.³⁸⁰ A határrész neve a középkorban még előfordul az előbbiektől nagyon eltérő *Szedleczfalva* alakban is, így annak eredeti alakját teljes biztonsággal megállapítani nem tudjuk. A terület neve egy 1780-ban készült térkép szerint *Szedlicska* volt.³⁸¹ Ez a térkép egyúttal megadja az eltűnt birtok fekvését is, mely szerint a terület közvetlen Körtvélyes felett, Dománfalva felől terült el. Ez volt az első ismert adomány, mely a nagy kiterjedésű királyi, illetve ekkor királynéi birtok egységét nemcsak hogy megbontotta, hanem ezzel, leszámítva az 1255-ben említett nemesek által birt. részt, megkezdődött Körtvélyes területének magánkezekbe való jutása, amelyet követtek a többi adományok.

A Fülöpnek juttatott adomány nemességre emelte a birtok tulajdonosát, aki ugyanabba a társadalmi osztályba jutott, mint amelyben a község többi nemes lakói voltak. A község területének lakossága addig is két osztályra, a nemesekre és jobbágyokra oszlott. A terület elaprózódását követi a falu lakóinak még jobban tagozódó társadalmi megoszlása, amikor 1282-ben a falu egyrészét, az oklevél szerint ugyan magát Körtvélyest, Detre fia Arnold adományba kapta aranyadói joggal.³⁸² Az Arnold által adományba kapott terület aranyadói jellegét megőrizte egészen az újkorig, sőt Körtvélyes egyrésze még az újkorban is mint aranyadó birtok szerepel.³⁸³ A község nagy kiterjedésű határa még jobban megosztódik, amikor a király eladományozza a Körtvélyes területéből kiszakadt Kastrosinfőt.

Az 1255-ben említett körtvélyesi nemesek közé tartoztak Munkács, akinek a Lagina folyón lévő malma 1253-ban említették,³⁸⁴ mint határjel és László vagy Raszló fiai, akiknek határa Milaj 1255. évi határlevelében szerepel. Amikor a nemeseket, illetve leszármazottaikat Szalókot, Vitket és Lászlót Erzsébet királyné 1280-ban a jobbágyfiúk kötelezettsége mellett megerősíti a Körtvélyestől nyugatra elterülő négy ekényi föld birtokában, mint szomszédok János, Tóbiás és Szeme szerepelnek.³⁸⁵ A nemesek és szomszédaik kezén lévő területet nem nevezi ugyan az oklevél Körtvélyesnek, azonban birtokuknak

³⁸⁰ Petróczy reg. 8. (10).

³⁸¹ 1498. Sedleczfalva: Petróczy reg. 88. (247.) O. L. Táblai o. 4—5459.

³⁸² Levéltári Közl. V. 252. l.

³⁸³ Szepesi kpt. Misc. div. cott. 8. l. 12.

³⁸⁴ HO. VI. 272. l.

³⁸⁵ O. L. Thöke lvt. Dl. 14018.

Körtvélyeshez való tartozását kétségtelenné teszi több oklevél. Vitk 1282-ben Körtvélyes területéből ad el egy darab földet,³⁸⁶ László leánya Kata 1317-ben szintén Körtvélyes területén ad el egy ckealj földet.³⁸⁷ A Vitkfalvi család 1343-ban ugyancsak körtvélyesi öröklött birtokából ad el egy részt.³⁸⁸ Vitk testvérének Illésnek az unokája, Bereng fia Mátyás jobbágy neje Körtvélyesből követeli anyja leányrészét, noha az 1287. évi oklevél, amelyre hivatkozás történik, a hely megnevezése nélkül csak Vitktől vett birtokról szól.³⁸⁹

Körtvélyes szabad birtokosait, akiket már az 1255. évi oklevél nemeseknek nevez, Erzsébet királyné 1280-ban a jobbágyfiúk kötelezettségével erősít meg birtokaikban. Az elnevezésben nagy, visszaeső ingadozás mutatkozik, épúgy mint Fülöp esetében is, akit Domokos tárnokmester jobbágyfiúi kötelezettséggel vezetett be birtokába, a királyné oklevele mégis a nemesek szabadságáról és kötelezettségéről beszél. A körtvélyesi szabadbirtokosok társadalmi hovatartozását a későbbi, már határozott terminológiát mutató oklevelek fejtik meg, melyek a körtvélyesi nemeseknek a lándzsás székhez való tartozását igazolják.³⁹⁰ A falu, neve után következőlve, magyar eredetű, ezt a megállapítást még inkább megerősíti nemes birtokosainak a lándzsás székhez való tartozása. A birtok, illetve annak művelt része lándzsás eredetű, ami a helységnek korai feltűnését és kialakultságát is tekintetbe véve, a tatárjárás előtti korra utal.

A helység neve 1368-ig állandóan Körtvélyes alakban szerepel és csak eztán tűnik fel szláv neve *Grussov* alakban. Ekkor azonban még úgy látszik két, egy magyar és egy szláv községrész volt, mert a Körtvélyesi család tagjai Körtvélyes és Grussov birtokok miatt perlekednek.³⁹¹ A község szláv neve ettől kezdve nem szerepel és csak 1495-ben tűnik fel újból.³⁹² Jobbágyai között még 1516-ban is akad magyar. Ekkor Sármány András, Kercec Lőrinc és Szakál Antal körtvélyesi jobbágyok neveit ismerjük.³⁹³ A község

³⁸⁶ U. ott. Dl. 14013.

³⁸⁷ U. ott. Dl. 26738.

³⁸⁸ Petróczy reg. 26. (48).

³⁸⁹ O. L. Thöke lvt. Dl. 14012.

³⁹⁰ 1391: Petróczy reg. 12. (103–104). 1427: U. ott. 54. (148). 1431: U. ott. 75. (204). stb.

³⁹¹ O. L. Thöke lvt. Dl. 26704.

³⁹² Petróczy reg. 87. (243–245). 88. (247–249). 91. (258–259).

³⁹³ O. L. Thöke lvt. Dl. 32182.

temploma, mely Szent Katalin tiszteletére volt szentelve, 1346-ban tűnik fel először.³⁹⁴

Tóbiásfalva. A szepességi Jánosfalvák között 1332-ben feltűnik még egy Jánosfalva,³⁹⁵ melynek birtokosai ekkor a Kastrosinfől 1282-ben adományba nyert László fia Tóbiás leszármazottai.³⁹⁶ A falu nevének változatai, amint az összeállított genealógiák alapján a sok Jánosfalva közül kiválasztható és megállapítható, *Ivánusfalva*,³⁹⁷ *Jánkfalva*³⁹⁸ és *Jánosfalva*.³⁹⁹ Egy 1515. évi oklevél egykorú, hátlapi feljegyzése szerint Jánosfalva azonos Tóbiásfalvával,⁴⁰⁰ amely néven az újkorban sokáig szerepel egy Körtvélyes melletti birtok.⁴⁰¹ A község Tóbiásfalva neve először 1407-ben tűnik fel.⁴⁰² Jánosfalva nevének eredete talán az 1341-ben említett Jánosra vezethető vissza. A Tóbiásfalva név eredete, tekintettel, hogy a családban többen szerepelnek ezen a néven, szintén nem állapítható meg teljes biztonsággal, azonban tekintve azt, hogy az 1341-ben feltűnő Tóbiás nevét utódai családnévként is felvették, valószínűleg a Tóbiásfalva név is tőle származik.

Tóbiásfalva eredete ismeretlen, az a körülmény azonban, hogy a község lándzsásbirtok volt,⁴⁰³ korábbi időre mutat. Fekvését egy 1357. évi adat határozza meg, mely szerint Tóbiásfalva a ma már szintén eltűnt Lagina és Körtvélyes között feküdt.⁴⁰⁴ Tekintettel arra, hogy a szomszédos Körtvélyesre és a vele határos községekre vonatkozó korábbi határlevelek sohasem említik Tóbiásfalvát, illetve korábbi nevén Ivánusfalvát, a helységet nem tarthatjuk önálló községnek. Minthogy a környéken csak egy lándzsásfalva van, Körtvélyes egy része, amellyel kapcsolatban állandóan feltűnik, Tóbiásfalvát szintén Körtvélyeshez tartozó és belőle kiszakadt községnek kell tartanunk.

³⁹⁴ Szepesi kpt. Intr. Seep. 8. 8. 44. 1510: O. L. Thöke lvt. DI. 22574.

³⁹⁵ N. Muz. Máriássy lvt. 120. Fejér: CD. IX. 4. 196. 1.

³⁹⁶ N. Muz. Szirmay lvt. 1383.

³⁹⁷ 1341—1343. Petróczy reg. 22. (40). 23. (41). 25. (41). 1345: N. Muz. Szirmay lvt. 1383.

³⁹⁸ 1357: O. L. Thöke lvt. DI. 13479. 1421: U. ott. DI. 13505.

³⁹⁹ 1411: O. L. Thöke lvt. DI. 13499. 1421: U. ott. DI. 13505.

⁴⁰⁰ O. L. Thöke lvt. DI. 32178.

⁴⁰¹ O. L. Táblai o. 4—5479.

⁴⁰² 1407: DI. 1029. 1410: N. Muz. Rhédey lvt.

⁴⁰³ O. L. Táblai o. 4—5479.

⁴⁰⁴ DI. 13479—13480.

A birtok elnéptelenedése még a középkorban bekövetkezett, 1516-ban már mint pusztát említik.⁴⁰⁵

Kasztrosinŷő határa épp úgy, mint a szomszédos Milaj és Mátéfalva birtokok területe, eladományozása idejében egy darab művelt földből és a hozzácsatolt, dél felé a Gölnicig elnyúló, addig királyi tulajdont képező nagy erdőből állott. A Hernád mindkét oldalán fekvő, a Gölnic folyóig húzódó királyi erdőt, a hozzátartozó 70 hold szántóval együtt Radislaus fia Tóbiás kapta adományba 1282-ben.⁴⁰⁶ Az adományos szepesi ember volt, aki 1277-ben a mátéfalvai beiktatásnál már mint királyi ember szerepelt.⁴⁰⁷ Nemzetsége azonban még mélyebbre nyúlik bele a szepesi talajba, mert Raszlo atyját is ismerjük, Munkácsot, akinek még egy másik fia is volt, Vitk, a róla elnevezett szomszédos Vitkfalva adományos birtokosa.⁴⁰⁸ A két szomszédos birtokot tehát egy egymással legközelebbi rokonságban lévő család tagjai szerezték meg. A területet az adománylevél Körtvélyessel csak szomszédosnak mondja, Bald comes azonban a szepesi birtokjogok fölülvizsgálásakor, 1293-ban már Körtvélyesből kiszakított területnek nevezi,⁴⁰⁹ amelynek alapján Kasztrosinŷőt is a Körtvélyesből kiszakított birtokok közé kell sorolni.

A ma már eltűnt birtoknak fekvése az 1282. évi eladományozásakor felsorolt határjelek alapján teljesen meghatározható. Ezek szerint Kasztrosinŷő területe Milaj és Vitkfalva között folyton szélesedő csikban húzódott lefelé a Gölnic folyóig.

A Hernádtól délre, a Gölnicig lenyúló erdő nagy terjedelménél fogva alkalmas volt arra, hogy területén erdőirtás révén új községeket alapítsanak. Az irtás azonban lassan haladt, mert még 1343-ban is csak Kasztrosinŷő más néven *Rikolffalva* van említve.⁴¹⁰ A Kasztrosinŷő területén alakult új falvak csak 1382-ben tűnnek fel, amikor a fiúutód nélkül elhalt Tóbiás birtokaiba beiktatják az új birtokost, Küküllei János főesperest. A beiktatás ekkor már Kasztrosinŷő, másnéven Rikolffalva és a határai között talált *Vereshegy* és *Zlop* falvak birtokába és a Lendernő birtokhoz közel eső Szent Bertalan tiszteletere emelt

⁴⁰⁵ 1524: Szepesi kpt. Prot. 1522. f. 15. 1525: O. L. Thöke DL. 32192.

⁴⁰⁶ N. Muz. Szirmay lvt. 1383.

⁴⁰⁷ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. l. 1.

⁴⁰⁸ O. L. Thöke lvt. DL. 14012.

⁴⁰⁹ »terram Costrosynfew vocatam a terra populorum de Kwrtwelus separatam«. N. Muz. Szirmay lvt. 1383.

⁴¹⁰ DL. 6859.

lakápolna birtokába történik.⁴¹¹ Az első adománytól a másodikig eltelt kerek száz év alatt nagyot haladt az irtás, mert a terület irtott részét ekkor már a száz év előtti hetven hold szántóval szemben 90 márka értékben tíz eke-aljra becsülte a beiktatást végző egri káptalan.

A birtoknak 1343-ban feltűnő Rikolffalva neve tovább szerepel az egész középkoron át.⁴¹² A helységnek nevet adó Rikolfft nem ismerjük; a birtok korábbi tulajdonosai közül senki sem viseli ezt a nevet, még a leányági leszármazottak közül sem.

A Szent György tiszteletére szentelt templomával 1382-ben feltűnő Vereshegy sokáig megtartotta a magyar nevet.⁴¹³ 1474-ben azonban feltűnik a község mai neve, a *Porács* is.⁴¹⁴ Majd pedig 1471-ben a magyar név fordításából keletkezett *Rotenberg* alak is.⁴¹⁵ A sokáig egyedül szereplő magyar név amellett bizonyít, hogy a község első telepesei magyarok, valószínűleg Körtvélyesből származó családok lehettek.

Zlop ma szintén az eltűnt falvak közé tartozik, egykori fekvését pontosan meghatározni nem tudjuk, csak annyit, hogy Kasztrosinfő nevű terület határain belül volt és minden bizonnyal a Hernádtól délre. Fekvésének közelebbi meghatározásához egy 1521-ik évi oklevél szolgáltat adatot, amelyben Vitkfalva szomszédjaként szerepel.⁴¹⁶

A Kasztrosin folyó, amint az Kasztrosinfő és Milaj határjárásából megállapítható, Haraszt és Vitkfalva községek között a déli parton a Hernádba ömlő Zlatnypatak-kal azonos.

Vitkfalva.

Körtvélyes területi kialakulásával szorosan összefügg a tőle délre elterülő Vitkfalva története is. Körtvélyes már kialakult és állandó névvel bíró község, amikor IV. Béla király a községhez közel fekvő, a Hernád két partján elterülő névtelen és lakatlan erdőt 1253-ban Vitknek, a Kört-

⁴¹¹ N. Muz. Szirmay lvt. 1383.

⁴¹² 1393. 1405: Iványi id. m. 41. 43. l. 1494: DL. 20176. 1513: Iványi id. m. 88–89. II.

⁴¹³ 1382: N. Muz. Szirmay lvt. 1383. 1393. 1405. 1426: Iványi id. m. 41. 43. 56. l. 1491: DL. 20176. 1513: Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. 8. 8.

⁴¹⁴ »Weresheg alio nomine Palocz«. DL. 17602.

⁴¹⁵ »Verezheg alias Rotenberg« 1471: Iványi id. m. 71. l. 1474: Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. l. 31. 1476: DL. 17795.

⁴¹⁶ O. L. Thöke lvt. DL. 32190.

végyesen birtokos Munkács fiának adja.⁴¹⁷ Ezen az akkor még névtelen területen keletkezett Vitkfalva, mely nevét első tulajdonosától és megtelepítőjétől kapta. Az adománylevelben előforduló határjelek a magyar lakosságú és telepítésű Körtvélyessel szemben azt bizonyítják, hogy a környéken szlávok laktak.⁴¹⁸ A területet az oklevél lakatlannak és sűrű erdőnek nevezi, ennek ellenére sem szabad azonban azt ismeretlennek és lakatlannak tartani, mert sűrű és egymáshoz csatlakozó határjelei vannak, amelyek közül Körtvélyes felől ott szerepel Vitk atyjának, Munkácsnak a malma is.

Vitk magyarsága és a vele rokon többi körtvélyesi családok magyar származása mellett atyjának nevén, a Munkácson kívül a vitkfalvi templomnak a XIII. századból származó Szent László legendájából vett falfestmények bizonyítanak. Szent Fülöp és Jakab tiszteletére szentelt templomát 1298-ban említik először az oklevelek.⁴¹⁹ Az egyház azonban korábbi eredetű, mert már IV. László is a szepességi Szent Fülöp és Jakab egyházából kellezi egyik adománylevelét.⁴²⁰

Lagina.

A birtok neve először csak 1344-ben fordul elő,⁴²¹ birtokos családjának eredete azonban visszamegy a XIV. század elején említett Beukuerch-ig.⁴²² A család tagjai 1341-ben tiltakoznak bizonyos ivánusfalvi beiktatás ellen.⁴²³ Ez az oklevél és egy 1357. évi adat⁴²⁴ meghatározzák az 1507-ben már praediumként szereplő⁴²⁵ és az újkorban eltűnt helység fekvését, mely szerint az a Körtvélyesen keresztül folyó Lagina patak mellett, a Körtvélyes melletti Jánosfalva, másképp Tóbiásfalva felett feküdt.

Eulenbach.

Mint kialakult névvel bíró község tűnik fel 1275-ben, amikor a szomszédos Hencfalva birtokosaival a köztük

⁴¹⁷ 1282: N. Muz. Szirmay lvt. 1383: O. L. Thöke lvt. Dl. 14012, 13470.

⁴¹⁸ HO. VI. 272. Fejér: CD. 2. 211. V. 2. 403. V. 3. 147. II.

⁴¹⁹ Fejér: CD. VI. 2. 175. I. A falfestmények korára I. Divald: Szepesvármegye művészeti emlékei II. 13. I.

⁴²⁰ N. Muz. Berzeviczy lvt. (Év nélkül.)

⁴²¹ O. L. Táblai o. Jászhai konvent prot. VV. Scrin. B. app. 2. N. 24.

⁴²² Petróczy reg. 13. (22).

⁴²³ U. ott. 22. (40–41).

⁴²⁴ Dl. 13479–13490.

⁴²⁵ O. L. Thöke lvt. Dl. 32171.

határos Plava nevű földért perel, amelyet végül egyezség folytán négy márkáért meg is szerez.⁴²⁶ A község keletkezési kora ismeretlen; tekintettel német lakosságára és a szász közösségben való részvételére,⁴²⁷ valamint Olaszi szomszédságára, nem lehetetlen, hogy Olaszival egyidőben megtelepített német község. Ez a feltevés annál valószínűbbnek látszik, mivel területén más nemzetiségű, korábbi lakosokat kimutatni nem lehet. Neve az újkorban *Welbach* alakban állandósult, amelyet a történelmi alap nélküli hivatalos magyar neve, az *Ágostháza* váltott fel.

Olaszi.

A város eredete, amint már korábban megállapítottuk, visszanyúlik a XII. századba, a szepesi várispánság kialakulásának kezdetére és lakói a tornai várispánság területéről telepedtek fel a Szepességbe. A helység nevének korai, már első feltűnésekor ismert magyar alakja, az Olaszi, mely a község latin *Villa Latina* neve mellett állandóan szerepel,⁴²⁸ környékén a XIII. században egykori magyar telepek létezését tételezi fel. A város neve a középkoron át többnyire csak magyar és latin alakjában szerepel.⁴²⁹ Német neve, a *Wallendorf* aránylag későn, csak 1404-ben tűnik fel, amikor említik már a XIII. században fennálló templomának védőszentjét, keresztelő Szent Jánost is.⁴³⁰ A város területén nagy kiterjedésénél fogva több község is keletkezett.

Detrefalva. Kialakulását nem ismerjük, de abból a körülményből, hogy 1317-ben Szepesolaszi határai között lévő helységgént tűnik fel,⁴³¹ arra lehet következtetni, hogy Olaszi területén, a város lakói által alapított falu. A birtok keletkezése nem igen lehet régibb első feltűnésénél, mert a falut megalapító Detre kora körülbelül csak a század elejeig nyúlik vissza.⁴³² A középkorban feltűnése után ál-

⁴²⁶ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 13.

⁴²⁷ Fejér: CD. VIII. 2. 57. Schmauk: Suppl. 223. 1.

⁴²⁸ Fejér: CD. IV. 1. 298. Bárdossy: Suppl. 31. 1. 1265: Fejér: CD. VI. 1. 330. IV. 3. 312. 1. 1258: U. ott. IV. 2. 463. 1. 1280: N. Múz. Görgy lvt. 1311.

⁴²⁹ 1273: Fejér: CD. V. 2. 127. 1278: Petróczy reg. 6. (6.) 1302: U. ott. 11. (17.)

⁴³⁰ Fejér: CD. X. 4. 287. Schmauk: Suppl. 146. 1.

⁴³¹ Fejér: CD. VIII. 2. 57. 1.

⁴³² 1346-ban már Alcnói Detre fiainak özvegyei szerepelnek. Anjoukori okmt. IV. 556. 1.

landóan az *Alcnó* néven szerepel,⁴³³ ami valószínűleg szláv eredetű. A birtok nem maradt sokáig tagja a szász közösségnek, mert 1438-ban már mint nemesi birtok tűnik fel.⁴³⁴ Templomát, mely Szűz Mária tiszteletére volt szentelve, 1399-ben említik először.⁴³⁵

Jánkfalva. Eredete ismeretlen. Az a körülmény azonban, hogy a birtok teljesen körül volt fogva a Zsigrai család birtokai által, arra mutat, hogy a község már a Zsigrai birtokok területének eladományozása, vagyis a tatárjárás előtt kialakult, mert máskülönben érthetetlen volna ez az egyedülálló kis sziget a Zsigrai család nagy kiterjedésű birtokai közepén. Első alkalommal, 1311-ben fordul elő a Zsigrai birtokok határlevelében, terra Janchonis alakban.⁴³⁶ A szászok szabadságlevelében, 1317-ben mint Olaszi határain belül lévő község szerepel,⁴³⁷ így nem lehetetlen, hogy a korán kialakult Szepesolaszi lakói által megtelepített terület volt. A falu névadója Ján, Gyánk, a XIII. század fordulóján élhetett, mert Gyánk fia Eugén, aki a Görgey családba való benősülése révén megszerezte Kriget⁴³⁸ is, 1337-ben említetik birtokával, Gyánkfalvával kapcsolatban.⁴³⁹ Minthogy a falu a szász privilégium részese volt, nem tekinthető nemesi birtoknak, noha egyének birták és nem a közösség. A birtok sokáig nem szerepel, 1358-ban tűnik fel ismét, amikor Perényi Miklós, a Zsigraiak leányági leszármazottja, a birtokainak egységét megcsonkító Gyánkfalvát meg akarta venni.⁴⁴⁰ A Perényieknek ez a törekvése sikerült is, mert a községet 1460-ban *Risovec* néven a richnói vár tartozékai között találjuk.⁴⁴¹

Kollnfalva.

A szászok 1317. évi szabadságlevelében szereplő helységek között tűnik fel először latin néven.⁴⁴² Keletkezését és Kollnt, aki vagy birtokosa, vagy megtelepítője lehetett,

⁴³³ 1343: DL 6859. 1395: O.L. Thöke lvt. DL 13488. 1403: Szepesi kpt. Misc. 9. 10. 9.

⁴³⁴ Szepesi kpt. Misc. cott. Scep. 8. 2. 10.

⁴³⁵ Schmauk: Suppl. 139. I.

⁴³⁶ N. Múz. T. a. 1331: V. 7. Fejér: CD. VIII. 1. 384. VIII. 5. 72. I.

⁴³⁷ Fejér: CD. VIII. 2. 57. I.

⁴³⁸ N. Múz. Görgey lvt. 1319. T. a. 1321. IV. 12. 1322. VI. 10. Anjoukori okmt. VII. 366. I.

⁴³⁹ N. Múz. T. a. 1357. VI. 27.

⁴⁴⁰ Anjoukori okmt. VII. 474. I.

⁴⁴¹ DL 15524.

⁴⁴² Fejér: CD. VIII. 2. 57. I.

nem ismerjük. A Kolin keresztnév elég gyakran használatos a Szepességen, sőt az Urbánfalvi család vezetéknévül is felvette,⁴⁴³ ezeknek a kapcsolata Kolinfalvával azonban nem mutatható ki. Minthogy a község mind a három nemzetiség által lakott területen fekszik, neve három nyelven is: Kolinfalva, *Kollendorf* és *Kolinovicz* alakokban ismerős.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Petróczy reg. 63. (165.) 68. (177.) 71. (190.) 72. (192.)

⁴⁴⁴ Kollendorf alias Kolinfalva. 1494: Wagner: *Analecta*, I. 281. l. Kholinowitz. 1452: Dl. 14576.

GÖLNICBÁNYA VIDÉKE.

Gölnicbánya.

A terület kialakulása és fejlődése tulajdonképpen független a Szepesség kialakulásától, mert közigazgatásilag a XIII. században nem tartozott a Szepességhez. Gölnicbánya környéke épp úgy, mint a felette elterülő Olaszi, amint nyelvjárása is mutatja, a tornai várispánság területéről telepítődött,¹ közigazgatásilag pedig a szomszédos többi bányavárosokkal együtt a kamaragróf hatósága alatt állott.²

A vidék őslakossága, amint a nyelvészek megállapították, szláv volt.³ A szlávok száma azonban nem lehetett nagy, mert a mai Szepesség egész délkeleti részét betöltő város területén egyetlen települést vagy községet sem tudtak alkotni. Magának a városnak a magva azonban, mint a név mutatja, szláv telep volt.

Az a nyelvészeti megállapítás, hogy a Gölnic = Gnilec változatnak még a XII. században végbe kellett menni,⁴ arra utal, hogy a város eredete visszanyúlik a XII. századba. A város korai kialakulása, helyesebben mondva a németeknek a kezdetleges szláv falura való rátelepedés utáni várossá való fejlődése mellett történeti adatok is bizonyítanak. Elsősorban a városnak IV. Béla által adományozott, csak említésben Tenmmaradt kiváltságlevele,⁵ mely azt bizonyítja, hogy Gölnicbánya már IV. Béla korában jelentékeny hely volt. Ilyen jelentékeny helyé váló fejlődéséhez a tatárjárás előtti német telepítések kisebb tömegei mellett évtizedek kelthettek. Ahhoz pedig még több

¹ L. a Gömör-őrök és a Szepes-erdő című fejezetet.

² Wenzel: Magyarország bányászatának kritikai története. 79. l. Hóman: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. 211—214. ll.

³ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 374. l.

⁴ U. ott.

⁵ Fejér: CD. V. 2. 345. l.

időre volt szükség, hogy a város lakossága annyira megsza-
porodjék, hogy magából újabb és újabb rajokat tudjon ki-
bocsájtani, amelyek a lakatlan környéken mind több és
több új falut alkottak, függőségüket az anyaváros iránt
mindig megtartva. Az az óriási határ, amelyet a városból
kiszakadt polgárok által megtelepített községek betöltenek,
nagy terjedelménél fogva nem hihető, hogy kezdettől fogva
a városhoz tartozott volna. A határ csakis az új rajoknak
a királyi, szabad területre való kitelepedésével látult oly
hatalmassá.

Nemesak a város korai kialakulása mellett, hanem ko-
rai terjeszkedése mellett bizonyít az is, hogy egyik okleve-
lünk szerint Krompach is Gölnicbányához tartozó terüle-
ten létesült.⁶ Minthogy Krompach határa 1245-ben már
beletartozik az ekkor feltűnő, a Hernád északi partján
fekvő Zsigrai birtokok közé, a község kialakulása még a
tatárjárás előtti időre tehető. Viszont Gölnicbánya kiala-
kulásának és oly fokú megerősödésének, hogy magából új
rajokat tudjon kibocsájtani, ezek szerint sokkal előbb meg-
kellett történni.

Gölnicbánya a XIII. század folyamán mindinkább
emelkedett a királyi városok sorában, az 1276. évi királyi
privilegium már városnak, civitasnak nevezi,⁷ amikor a
szepesi szászok főhelye, Lőcse még 1278-ban is csak falu,
villa⁸ volt. A városnak ebben az időben már tekintélyes
arany- és ezüstmányái lehettek, melynek jövedelme több
ezer márkára rugdalott, minthogy IV. László király 1280-
ban a város ezüstmányájának a jövedelméből száz már-
kát rendelt a Fülöp fermói püspök által létesítendő men-
hely részére.⁹ Virágzó bányái folytán kereskedelmi for-
galma folyton emelkedett és 1278-ban már tekintélyes vám-
hely volt.¹⁰

A város lakóinak a környező királyi területre való ki-
rajzása korán megkezdődött, mert az 1276. évi szabadság-
levele már több, a város területén keletkezett, névszerint
meg nem nevezett faluról tud.¹¹ Egy 1368. évi oklevél sze-
rint a város területén alakultak ki Krompach, Abucuk,
Zakárfalva, Jekelfalva, Folkmár, Szentmargita, Kojfalva,
Prakfalva, Kuncfalva és Svedlér helységek.¹²

⁶ DL. 5647. Fejér: CD. IX. 4. 114. l.

⁷ Fejér: CD. V. 2. 345. l.

⁸ villa Lywche, 1263: Fejér: CD. IV. 3. 137. l.

⁹ Bárdossy: Suppl. 209. l.

¹⁰ Wenzel: AUO. IX. 204. l.

¹¹ »in villis intra metas dicte civitatis constitutis«. Wenzel:
AUO. IX. 204. l.

¹² Fejér: CD. IX. 4. 114. l. DL. 5647.

A város nem volt ismeretlen a magyarság előtt sem, mert magyar neve, a Gölniczánya még a XIII. században kialakult.¹³

A Gölniczányától nyugatra elterülő erdő 1284-ben, amikor IV. László Hekkul gölniczányai polgárnak, a Jekelfalussy család ősnének adta, épp úgy, mint a keleti rész, lakatlan és névtelen volt.¹⁴ A terület azonban nemcsak lakatlan, de ismeretlen is volt, minthogy határa csak nagy vonásokban van megadva. Az oklevél határjelei alapján csupán annyi állapítható meg, hogy a Hekkulnak irtásra adott terület Remete táján keresendő. A terület felső határa azonban, melyet az oklevél szerint a régi jászai út alkotott, meghatározható.¹⁵ A Gölnic folyóig terjedő Milaj 1255. évi határlevelében a terület déli részén már szerepel a jászó—remetei út.¹⁶ Mátéfalva 1272. évi határlevele is említi a jászai utat, sőt a birtoknak nyugati, a Hernádhoz visszatérő határjeleiben a régi jászai út is szerepel.¹⁷ A jászai út tehát a mai Remetétől a Gölnic mentén vonult Svedlér felé és a községen túl északi irányban a Hernád felé tartott. Az kétségtelen, amint a határjelekből is megállapítható, hogy Milaj, Mátéfalva és Kasztrosinfő¹⁸ határa délre elhúzódtott a Gölnic folyóig, a mai Svedlér tájáig. A terület déli határát, a Kochenseifen patakot még nagyjából sem tudjuk meghatározni.¹⁹

A Hekkulnak adott területen az egyes falvaknak a telepítés megkezdése után aránylag nagyon gyorsan ki kellett alakulniuk, mert amikor a falvak először feltűnnek, a Jekelfalussyak soltészágának már semmi nyomát sem talál-

¹³ Gölniczania: Fejér: CD. V. 2. 345. 1. Gylnychbana, 1280: Bárdossy: Suppl. 209. 1. Gulnychbana, 1282: Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 11. Gwlnechbana; 1284: Dl. 26704. stb. Egy 1289. évi adat, mely »montana nove civitatis Gilnichbanya«-t említ, érthetetlen, mert ekkor már kevés joggal nevezhették új városnak. Az új szó legfeljebb csak a civitasra vonatkozhatik és nem egyszersmind Gölniczányára, amelynek IV. Béla király adott városi kiváltságot. Fejér: V. 3. 476. Bárdossy: Suppl. 303. 1.

¹⁴ »silvam nostram desertam et habitatoribus destitutam, in qua quondam heremite morabantur«.

¹⁵ »a rivo, qui teutonice Cochensife dicitur, usque ad quandam antiquam viam, que transit de Jazo in Scepus«, O. L. Jekelfalussy lvt. Dl. 26704. Fejér: CD. V. 3. 246. Wagner: Analecta, I. 442. 1.

¹⁶ Hazai oklvt. 29. 1.

¹⁷ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 1.

¹⁸ N. Múz. Szirmay lvt. 1282/1383.

¹⁹ A területet Bárdossy és Wagner összetévesztik a mai Jekelfalva környékével, és a Cochenseifét a Kajsó patakkal azonosítják. Fejér: V. 3. 247. Wagner: Analecta, I. 442. Bárdossy: Suppl. 230. 1.

juk. Ezen az alapon feltenni azt, hogy nem a Jekelfalussy család telepítette be a területet, nem lehet, mert másnak a soltésztségéről nem tudunk semmit. Másrészt pedig a Jekelfalussy családnak ettől a területtől nyugatra, a Solyomkő, a mai Havrana Skala vidékén a XIV. század elején még mindig voltak érdekeltségei.²⁰

A Jekelfalussyak által irtott terület főhelyéül *Szomolnokbánya* várost tarthatjuk, mely aránylag későn jelentkezik ugyan, de feltűnésének a körülményei, nevezetesen az, hogy első feltűnésekor, 1327-ben Károly király, mint erős bányavárost, Selmechbánya kiváltságával adományozza meg,²¹ amellett bizonyítanak, hogy ekkor már a hosszabb múltra visszatekintő bányavárosok közé tartozott.

A vidék és a folyó, melynek partján a város épült, a terület benépesítése előtt sem volt ismeretlen a magyarság előtt. Az Ákos nembeliek 1243. évi, Berzétére és környékére vonatkozó adománylevele már ismeri a Szomolnok folyót és forrását.²² A Szomolnokfőt említi a jászai konvent 1255. évi oklevele is,²³ Gölnichbánya határa pedig 1290-ben lenyúlik a Szomolnok forrásáig.²⁴

Éppen ez a körülmény, ha még nem is bizonyítja, hogy a Szomolnokfőn felül eső Szomolnokbánya ekkor már létezett, de mindenesetre igazolja azt, hogy Szomolnokbánya Gölnichbánya területén alakult ki. Ezt a pozitív adatot csak még jobban alátámasztja az a körülmény, hogy a terület megtelepítői maguk is gölnichbányai polgárok voltak és valószínűleg a lakosság magvát is gölniciek alkották.

Gölnichbánya területének alsó részét egészen a Szomolnok torkolatáig eredetileg a Bebek család ősei kapták adományba 1243-ban.²⁵ A területet azonban nem tudták benépesíteni és a korábbi benépesítés alapján épp úgy, mint a magyarok a lengyelekkel szemben, Gölnichbánya győzött. A Bebekeknek az erdőirtást célzó vállalkozásaik nemigen sikerültek. 1326-ban a mai Dobsina területét adják soltésztségbe,²⁶ de már 1334-ben azon panaszkodnak, hogy soltészuk megszökött anélkül, hogy a terület kiirtását illető kötelezettségének eleget tett volna.²⁷

A két város, Gölnic- és Szomolnokbánya a határaik megnövelését kimondó privilégiumaik megszerzésében ál-

²⁰ DI. 382. Fejér: CD. VIII. 3. 555. Csáky, oklvt. 63. I. .

²¹ Anjoukori okmt. II. 284. I.

²² Fejér: CD. IV. 1. 287. I.

²³ Fejér: CD. IV. 2. 299. I.

²⁴ U. ott. V. 3. 490. I.

²⁵ U. ott. IV. 1. 287. I.

²⁶ U. ott. VIII. 3. 130. I.

²⁷ Anjoukori okmt. III. 98. I.

landó érdekközösségben állottak egymással.²⁸ Mindamellett, hogy Szomolnokbánya Gölnicbánya területén alakult ki, egy pillanatig sem tűnik fel annak leányközségeként, hanem mint gyorsan fejlődő és szintén privilégiummal felruházott város, mindig mint egyenrangú város szerepel anyavárosával, Gölnicbányával együtt.

Kialakulása után Szomolnokbánya tovább terjeszkedett a várost környező területen Gömör és Abaúj vármegyék területe felé. Ezt a terjeszkedést 1333-ban Károly király is szentesíti, amikor a város körül két mérföldnyi körzetben az egész területet a városnak adja, bárkié is volt az addig.²⁹ Majd pedig a király 1338-ban az oklevél megerősítésekor Szomolnok- és Gölnicbányának adja még a három *Svedlér* és *Remete* nevű birtokokat is, amelyeket a városok — kétségtelenül az 1333-ban kiterjesztett — határain belül lévőknek mond az oklevél.³⁰ Hogy a két városnak adományozott három *Svedlér* és *Remete* területe eredetileg nem tartozott a városok területéhez, bizonyítja az is, hogy Szomolnok 1333-ban olyan területet is kapott, melyek magánföldesúri hatalom alatt voltak.³¹ Az 1338. évi adománylevél meg is nevezi a három *Svedlér* és *Remete* előbbi tulajdonosait, akiknek elvett birtokaikért kárpótlást ígért a király. A három *Svedlér* birtokosai Konrád fiai Miklós és György, Ferenc fia Tamás fiai és Miklós fia Lőrinc voltak, *Remetéjé* pedig az előbbieik közül Konrád fiai és Miklós fia Lőrinc.

A birtokosok családi hovátartozását nem nevezi meg ugyan az oklevél, azonban a Szepességre vonatkozó többi adataink segítségével a tulajdonosok családi neveit és elvett birtokaik hovátartozását is meghatározhatjuk. Amikor a határjárások alapján tudjuk, hogy a Görgey Jordán vejének Kuncnak 1255-ben adományozott Milaj határai lenyúltak a Gölnicig,³² akkor a *Svedlér* és *Remete* birto-

²⁸ Wenzel: Magyarország bányászatának kritikai története. 336. l. Csáky oklvt. 79. l.

²⁹ Csáky oklvt. 65. Fejér: CD. VIII. 3. 577. 644. 682. VIII. 5. 206. VIII. 7. 235. II. DI. 3125.

³⁰ »intra metas civitatum nostrarum Smulnichbanya et Gelnechbanya vocatarum existentes«. Csáky oklvt. 79. Fejér: CD. VIII. 4. 299. II. DI. 3125.

³¹ »qui vero aliquid iuris intra huiusmodi territorium dicte civitatis nostre se habere allegaverit, eos ad edocendum nostram maiestatem de iuribus ipsorum certum terminum eisdem assignando transmittat, ut ipsis in partibus aliis possessiones vel terras meliores vel pares ipsorum possessionum — per modum concambii pro suis possessionibus — conferamus«. Csáky oklvt. 66–67. II.

³² Hazai oklvt. 29. l.

kosaiként szereplő Konrád fia Miklós és György személyében nem nehéz Milaji, vagy felesége után Görgey Kunc fia Konrád fiait felismerni, akiknek leszármazását több oklevél igazolja.³³ Hasonló az eset Lőrinc fia Miklós személyének a meghatározásánál is. A Jemnikkel szomszédos Kasztrosinfő területét 1282-ben adományozta el László király László fia Tóbiásnak.³⁴ A terület határa, amint a határjáró levele bizonyítja, szintén lenyúlt a Gölnic folyóig. Minthogy Tóbiásnak fia nem volt, birtokát leánya Erzsébet örökölte, akinek a férje a Svedlér és Remete tulajdonosaként is szereplő Miklós fia Lőrinc volt.³⁵

Minthogy Milaj és Kasztrosinfő adományosainak utódai a terület déli határát, illetve az azon kialakult Svedlér és Remete birtokokat közösen bírták, ezeket a birtokokat a felsorolt birtokosok területén kialakultaknak kell tekintenünk, Gölnicbányának azzal az állításával szemben is, mely szerint ezek a birtokok a város területén keletkeztek.³⁶ Gölnicbánya jogigénye valószínűleg onnan származik, hogy a birtokok betelepítése gölnicbányai polgárok által történhetett.

A harmadik birtokosra, Ferenc fia Tamásra, minthogy a középkori Szepesség minden egyes birtokos családjának a leszármazását összeállítottuk, szintén nem nehéz ráismerni az egykori szepesi várnagynak, Tamásnak, a Semsey család őseinek a személyében, aki ezen a területen a szomszédos *Kuncfalvát* alapította 1326-ban, amikor egy gölnic-melléki műveletlen területen sőtésszá tette Szalóki Kuncmannt azzal a kötelezettséggel, hogy ott a nevéről elnevezett Kuncfalvát tartozik megalapítani.³⁷ Tamás itteni birtokjogának eredetét nem ismerjük, a Szepességnek a Hernádtól délre eső részén máshol nem volt birtokos, házassága révén is csak a Szepesség északi részén birtokos Berzeviczy családdal volt rokonságban.³⁸ Minthogy Tamás Kuncfalvát alapította és 1338-ban mégis a három Svedlér birtokosai közt szerepel, a három Svedlér közül egyet Kuncfalvával azonosnak kell tartanunk. A másik Svedlér a ma is létező bányaváros, a harmadik azonban adataink alapján nem határozható meg. Kuncfalva, melynek nevét a késői, rossz átírásokban fennmaradt oklevelek Villa

³³ Iványi: A Máriássy család levéltára. 23. N. Múz. Görgey lvt. 1341. O. I. Thöke lvt. Dl. 13474.

³⁴ N. Múz. Szirmay lvt. 1282—1383.

³⁵ U. ott.

³⁶ Fejér: CD. IX. 4. 114. 561. I. Dl. 5647.

³⁷ Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. 7. 18. Fejér: CD. VIII. 3. 140. I.

³⁸ Wertner: Az első Dunajecziek. Turul, 1911. 137. I.

Heuchand,³⁹ Hencmann⁴⁰ alakban tartották fenn, Gölncibánya állítása szerint szintén a város területén alakult ki.⁴¹

Remete keletkezése mélyen visszanyúlik a XIII. századba. Eredete nevénck megfelelőleg remetetelep volt, amelyet 1243-tól állandóan emlegetnek a határlevelek.⁴² Mint falu először 1332-ben tűnik fel.⁴³ Gölncibánya állítása szerint szintén a város területén kialakult község.⁴⁴

Prakfalva. Első alkalommal 1368-ban tűnik fel. A környékbeli többi helységekkel együtt Gölncibánya területén alakult ki és vált különálló községgé, amit két oklevelünk is megerősít.⁴⁵ Nevét az oklevelekben fennmaradt alakja, a villa Prakonis szerint személynévről vette.⁴⁶

Szlovinka. 1460-ban két Szlovinka is feltűnik,⁴⁷ de többet nem szerepel. Csánki szerint azonos a Gölncibánya területén keletkezett, 1368-ban feltűnő *Abucikkal*.⁴⁸

Jekelfalva. A Gölncibányától a Hernádig és onnan a mai sárosi határig egy nagy pusztta és lakatlan erdő terült el, melyet IV. László király 1282-ben Jakul comesnek adományozott nemesi joggal, kivéve a területet és lakóit Gölncibánya joghatósága alól.⁴⁹

Az oklevél nem mondja ugyan meg világosan, hogy a terület Gölncibányához tartozott és annak a területéből szakítódott ki, azonban több körülmény van, mely a területnek Gölncibányához való addigi tartozását megerősíti. Egyik körülmény magának az adományosnak, Jakul comesnek a személye, akiről tudjuk, hogy gölncibányai polgár volt.⁵⁰ A másik körülmény, mely a Gölncibányá-

³⁹ Fejér: CD. IX. 4. 114. l.

⁴⁰ DL. 5647. Fejér: CD. IX. 4. 564. l.

⁴¹ Fejér: CD. IX. 4. 114., 564. l. DL. 5647.

⁴² Fejér: CD. IV. 1. 287. 1255: Hazai oklvt. 29. l. 1284: Fejér: CD. V. 3. 246. l. O. L. Jekelfalussy lvt. DL. 26704. 1290: Fejér: CD. V. 3. 490. l.

⁴³ »Villa, que dicitur ad Heremitam«. Csáky oklvt. 65. Fejér: CD. VIII. 7. 235. l. DL. 3125.

⁴⁴ Fejér: CD. IX. 4. 114. 564. l. DL. 5647.

⁴⁵ U. ott.

⁴⁶ Melich: Szepesmegye helyneveihez. 3. l.

⁴⁷ DL. 15520.

⁴⁸ Fejér: CD. IX. 4. 114. l. DL. 5647.

⁴⁹ »silvam nostram desertam et inhabitabilem a Gulychbana incipiens usque campum Hasmezeu vocatum et deinde usque viam, per quam itur ad Karumpah et ad Zepus a parte orientis, a parte meridionali usque ad Balapatak et hinc directe usque ad argenti fodinam Seyler vocatam iurisdictione et potestate civium de Gulnychbana penitus eximendo«. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. l. 11.

⁵⁰ O. L. Jekelfalussy lvt. DL. 26704.

hoz való tartozás mellett bizonyít az, hogy a király kivetesi a területet és lakóit Gölnicbánya joghatósága alól, amelyhez két jelleg, a telepítőnek gölnici polgárjoga és a város által gyakorolt joghatóság kapcsolta.

A néptelen területnek a benépesítését már korábban megkezdhetette Jekul comes polgárjoggal. E korábbi telepítés mellett szól az, hogy az adományozott területnek ismeretes határjelei vannak és hogy a területre, ha nincs is rajta az eladományozás korában falu megnevezve, az oklevél szavai szerint már korábban is gyűjtöttek embereket.⁵¹ Az a körülmény, hogy a területnek vannak már lakói, de még nincs rajta kialakult, névvel bíró falu, az éppen akkor folyó telepítést rögzíti meg. A telepítés tehát gölnicbányai területen történt gölnicbányai polgár által, azonban a telepések még sem kerülhettek ki valamilyen módon a német város polgárai közül, mert ennek ellene mondanak az eladományozott terület határjelei, melyek mind magyarok és a területen keletkezett falvak nevének magyar nyelvi alakban történő első feltűnése.

Ezenkívül van egy másik körülmény, mely a terület új telepeseinek német volta ellen bizonyít. Az adományos Jekul comes, mint láttuk, kapott egy másik területet is 1284-ben, azonban nem nemesi joggal, hanem csak megtelepítésre.⁵² Ezen a területen a király tulajdonában maradt bányavárosok alakultak ki, amelyekben legfeljebb csak a birói jog és a velejáró jövedelem illette meg a telepítő Jekkelt. Az 1284-ben kapott adomány jellege egészen más, a terület lakói is németek voltak, akik az anyavárossal való kapcsolatukat továbbra is megtartották, mint a gölnicbányai polgárokkal egy nemzetiségű és ugyanazon jogközösségben élő emberek.

A Gölnicbányától a Hernádig terjedő területet magába foglaló adományt azonban Jekul comes nem sőtézi, hanem országos nemesi joggal, örökbirtokul kapta, amire nem kis mértékben hatással volt az adományozott terület lakossága, amelynek magyar nemzetiségét a tiszta magyar határjelek eléggé bizonyítják. A magyarságot, mivel a német jog előtte ismeretlen volt, nem lehetett saját akarata ellenére nagyobb tömegben német jog alá vonni, éppen azért kellett a területnek Gölnicbánya joghatóságától elszakadni, ami csak a területnek országos nemesi joggal történő eladományozása mellett valósulhatott meg.

A magyar határnevek kialakultsága és a területen keletkező első két falu magyar neve azt bizonyítják, hogy a vidéket a korábbi időben magyarok lakták, akik még

⁵¹ homines ad ipsam terram congregati et congregandi.

⁵² O. L. Jekulfalussy lvt. Dl. 26701.

a hernádmenti Krompach környékén is kimutathatók. Ezeket, tekintetbe véve, hogy a Szepességen a magyarság a tatárjárás utáni időben már nem igen terjeszkedik, sőt lassanként elveszti nemzetiségét, a hernádmenti határ-örök jobbágyságba süllyedt maradékának kell tartanunk.

Az 1282-ben eladományozott területen alakult első falvak, a tulajdonos után elnevezett *Jekelfalva* és *Margitfalva* először az adománylevél kelte után tiz évvel, 1292-ben tűnnek fel.⁵³ Az első község neve egy ideig ingadozik, majd pedig a váltakozó alakok közül az 1373-ban feltűnő *Jekelfalva* a régibb alakokat kiszorítva, lassan állandósul.⁵⁴

A területen alakult másik község neve, mely kétségtelenül a falu temploma védőszentjének a nevéből ered, a XIV. század közepén felveszi az állandó Szentmargita alakot,⁵⁵ melyet az egész középkoron át megtart.⁵⁶ Annak ellenére, hogy a falu lassanként elszlávosodott, amit bizonyít az 1477-ben feltűnő Swybe nevű határjel,⁵⁷ a magyarság is sokáig tartotta még magát; 1475-ben még mindig van magyar nevű határjel, a Feketepatak nevű völgy.⁵⁸

Az 1368-ban első ízben feltűnő *Kojsfalvát* Gölniczánya a saját területén kialakult községnek mondja.⁵⁹ Gölniczányának ez az állítása helyes ugyan, azonban, mivel a birtok tulajdonosa állandóan a Jekelfalussy család volt, csak oly értelemben, hogy a község a Jekelfalussyaknak Gölniczánya határából adott területen alakult ki.⁶⁰ A család 1477-ben is Jekelfalva területén lévőnek mondja *Kojsfalvát*.⁶¹ A falu neve a középkorban *Kojsfalva* és *Kojs*

⁵³ 1344: villa Jekel, Fejér: CD. IX. 1. 239. l. 1344: N. Múz. Máriássy lvt. 106. Jekulfalva: 1359. Fejér: CD. IX. 3. 130. l. N. Múz. Máriássy lvt. 140. Jekulfalua: 1364: U. ott. 109.

⁵⁴ N. Múz. Máriássy lvt. 208. 1376: U. ott. 222. 1377: Fejér: CD. IX. 5. 210. 212. II. N. Múz. Máriássy lvt. 231.

⁵⁵ Zenthmargytaazzunfolua, 1353: Szepesi kpt. Met. Seep. 3. 2. 13. Szentmargita, U. ott. Prot. 1656. f. 91. Zentmargita, 1374: Fejér: CD. IX. 4. 114. l. Dl. 5647.

⁵⁶ Zent Margita 1377: Fejér: CD. IX. 5. 210. l. 1381: N. Múz. Máriássy lvt. 253. Fejér: CD. IX. 5. 500. l. N. Múz. Máriássy lvt. 248. 1388: N. Múz. Máriássy lvt. 295. 1396: Fejér: CD. X. 2. 405. l. stb.

⁵⁷ Szepesi kpt. Capsa Q. 1. 4. Ez az egyetlen szepességi határjel, mely Moór Elemérnek a Szepesség nevének eredetéről vallott felfogását támogathatná, ha nem volna oly késői és jelentéktelen.

⁵⁸ Szepesi kpt. Capsa Q. 3. 28.

⁵⁹ Fejér: CD. IX. 4. 114. l. Dl. 5647.

⁶⁰ 1375: Fejér: CD. IX. 5. 80. l. N. Múz. Máriássy lvt. 218. 1377: Fejér: CD. IX. 5. 212. l. N. Múz. Máriássy lvt. 231.

⁶¹ O. L. Jekelfalussy lvt. Dl. 26716.

alakokban szerepel.⁶² A név keletkezése a német eredetű Kojis személynévre vezethető vissza.⁶³ Ez a Kojis a falut megtelepítő szoltész lehetett. Német neve megadja a község első telepeseinek nemzetiségét is.

A Jekelfalva és Kojisfalva területe által közbezárt, az abauji határ mentén fekvő *Folkmár* első előfordulására aránylag késői adatunk van. Korábbi tulajdonosát és kialakulásának körülményeit nem ismerjük, azonban vannak adataink, amelyeknek a segítségével birtokosait megállapíthatjuk. A két birtok, Jekelfalva és Kojisfalva, melyeknek határai és az abauji határ *Folkmárt* szorosan körülzárják, a Jekelfalussyak tulajdona volt. Minthogy a király 1379-ben a Jekelfalussyaknak négy birtokról tud,⁶⁴ melyek közül csak Jekel-, Margit- és Kojisfalvát ismerjük, a negyedik birtoknak feltétlenül a Jekelfalussyak egyéb birtokai által körülzárt *Folkmárnak* kell lenni. A község első említése 1368-ban történik, amikor Gölniczánya a maga területén kialakult községnek mondja.⁶⁵ Ez az állítás helyes annyiban, hogy a birtokot a Jekelfalussy családnak 1282-ben adományozott terület határain belül találjuk. A Gölniczánya határából történt kiszakadása még inkább igazolja, hogy a Jekelfalussy család 1477-ben *Folkmárt* Jekelfalva területén belül fekvő birtoknak mondja.⁶⁶ Ezek alapján *Folkmárt* is a Jekelfalva területéből levált helységek közé kell sorolnunk. A község neve német telepítésre mutat. Az új korban ketté szakadva a *Nagy-* és *Kissolymár* hivatalos nevet kapta.

Gölniczánya a saját területén kialakult községnek mondja az 1368-ban feltűnő *Zakárfalvát* is.⁶⁷ A Jekelfalussyak birtokai között ugyan korábban nem szerepel, azonban 1477-ben a család Jekelfalva határán belül levőnek mondja.⁶⁸ A község tehát szintén a Jekelfalussyaknak 1282-ben adott területen és így közvetve Gölniczánya határain belül keletkezett. A falu neve személynévi eredetű, amelyet, minthogy a Jekelfalussy család tagjai ezt

⁶² Kojisfalva, 1375: Fejér: CD. IX. 5. 80. N. Múz. Máriássy lvt. 1377: Fejér: CD. IX. 5. 212. I. N. Múz. Máriássy lvt. 231. 1388: N. Múz. Máriássy lvt. 304. 1391: Fejér: CD. X. 1. 723. I. Kolys, 1437: N. Múz. Máriássy lvt. 1377: O. L. Jekelfalussy lvt. DL. 26716.

⁶³ Lumtzer—Melich: Deutsche Ortsnamen. 25. 1.

⁶⁴ Fejér: CD. IX. 5. 317. 1.

⁶⁵ DL. 5647. Fejér: CD. IX. 1. 114. 1.

⁶⁶ „intra metas possessionis Jekelfalwa“, O. L. Jekelfalussy lvt. DL. 26716.

⁶⁷ Fejér: CD. IX. 4. 114. 1. DL. 5647.

⁶⁸ O. L. Jekelfalussy lvt. DL. 26716.

a nevet nem viselték, valószínűleg telepítő soltész neve után vett fel.

Lassupatak.

A község kialakulásának körülményei ismeretlenek, az bizonyos, hogy nem Gölnichánya területén keletkezett, mert első feltűnésekor, 1344-ben, Szomolnokbányával szemben a Bebek család és az esztergomi érsek is jogot formálnak hozzá.⁶⁹ A birtokot, melyet az oklevél »nova montana seu aurifodina in vulgari Lassyupatak, in Teutonico nomine *Stilbach*«-nak nevez, minthogy beleesett a Károly király által a Szomolnoknak 1333-ban adományozott két mérföldes határba, a tárnokmester Szomolnokbányának ítélte oda.⁷⁰

A bányatelep eredete nem nyúlhat vissza mélyre, legalább is 1333. évi eladományozásakor még nem volt jelentős, mert a határlevél nem említi. Megtelepítőit, tekintettel a helység német nevére és lakóinak foglalkozására, németeknek kell tartanunk. A község nem szívesen vette a Szomolnokhoz való csatolást és a város határjárásakor, 1346-ban ellent is mondott annak.⁷¹

A község eredete egy IV. László neve alatt kelt oklevél szerint visszanyúlik az árpádkorba és Wagendrüssel területéből vált ki.⁷² Azonban úgy IV. László, mint Lajos királynak ezt megerősítő oklevelét,⁷³ melyek a falu lakóinak a nemesség közé való felvételéről szólnak, hamisaknak kell tartanunk, mert úgy Wagendrüssel, mint Lassupatak az egész középkoron át földesúri hatalom alatt állottak és nemesi kiváltságaikról a gyakorlatban semmit sem tudunk.

⁶⁹ Mon. Strig. III. 548. Csáky oklvt. 93. Fejér: CD. IX. 1. 257. I.

⁷⁰ Wenzel: Magyarország bányászatának kritikai története. 336. I. Wagner: *Analecta*, I. 204. I. Csáky oklvt. 93. I.

⁷¹ Anjoukori okmt. IV. 568. I.

⁷² Fejér: CD. V. 3. 509. I.

⁷³ Schmauk: Suppl. 123. Fejér: CD. IX. 2. 678. II.

A SZEPESI VÁR KÖRNYÉKE.

Szepesvára.

A szepességi második gyepűvonal kialakulása után függetlenné vált szepesi várispánság védelmi szempontból a legalkalmasabb vidéket, a mai várhelyet választotta székhelyül, azt a vidéket, ahol a második gyepűvonal körülbelül végetért és a határvonal kialakulása folytán rövidebbé vált lengyelországi út lekanyarodott az ország belseje felé. Éppen ez a fontos fekvés és védelmi szerep határozzák meg a vár keletkezésének az időpontját, mely a második gyepűvonal kialakulását követő időre, vagyis a XIII. század elejére esik.

Régebbi íróink a vár keletkezésének korát, minthogy azt csak 1249-ben említi az első oklevél, régészeti oldalról kísérelték meg megvilágítani. A romokat építészeti szempontból vizsgálva egyesek arra a megállapításra jutottak, hogy a felső vár falainak egy része még a tatárjárás előtti időben épült. A vár keletkezésének időpontjául, noha ezeknek a falrészeknek tatárjárás előtti korát többen kétségbe is vonják,¹ a Tentick alapján mégis a XIII. század elejét kell elfogadnunk. Az bizonyos, hogy a vár magva, mely a tatárjáráskor erősen megrongálódhatott, sőt talán teljesen el is pusztult, nem nagy területet foglalt magában. A vár legrégibb részének, az úgynevezett felsővárnak teljes kiépülése a tatárjárás után indult meg. 1249-ben IV. Béla király Mátyás szepesi prépostnak a várban egy torony és egy palota építésére megfelelő helyet adott.² A másik tornyot pedig Ura fia Fiók építtette fel a saját költségén.³

A vár IV. László zavaros uralma alatt és az azt követő

¹ Bal Jeromos: Szepesvára története. Évk. XIII. 13—14. II.

² Fejér: CD. IX. 2. 45. I.

³ Anjoukori okm. V. 64. Fejér: CD. V. 1. 95. I.

időben védelmi szempontból fontos szerepet töltött be, ami kétségtelenül arra mutat, hogy a felsővár már ebben az időben teljesen kiépült és védelemre alkalmas állapotban volt. A vár többi részeinek kiépülése a későbbi időkben, sőt részben az újkorban történt.⁵

Zsiga.

A XIII. században nemcsak a ma is ismert falut nevezték Zsigrának, hanem a szepesi vártól közvetlen keletre fekvő egész környéket is, mert amikor III. András 1297-ben eladományozza a mai Korotnok területét, azt a várhoz tartozó Felsőzsigurában lévőnek mondja.⁶

A helység, amelyre első adatunk 1245-ből van,⁷ környékével együtt a legrégebben kialakult területek közé tartozik. Emellett bizonyít az ottani birtokos családok birtokjogainak régisége. A község nemes birtokosainak egyrésze a tizlándzsás nemesek közé tartozott, akik minden valószínűség szerint a hernádmenti gyepük kitolása-kor szállották meg a területet. Birtokjuknak eredete nem mutatható ki, ami egymagában véve is elegendő bizonyíték a területnek régi, a szepesi várispánság felállítása korára eső kialakulása mellett. Az egymást rokonoknak nem nevező, sőt a rokonságot tagadó⁸ tizlándzsás családok geneológiailag össze nem fogható XIV. század eleji kiterjedettsége is a régi megtelepedés mellett bizonyít. A XIV. század elején korábbi ismert kapcsolataik figyelembe vétele mellett is, öt különböző, rokonilag össze nem kapcsolható népes családot tudunk kimutatni.⁹

Zsiga kiterjedt területének korai kialakulása mellett bizonyítanak a lándzsásnemesek közé nem sorozható családok birtokjogi viszonyai is. Egy 1284. évi vallomás alapján Zsigrai Péter fiai, Mihály és András családjának birtokjoga emberemlékezetlen túli időkre nyúlik vissza,¹⁰ amí a legkisebb időközt véve is alapul, jóval a tatárjárás előtti időre utal vissza. Zsiga másik birtokos családjának az 1245-ben feltűnő János-ágon kívül, amint az egy 1300. évi osztálylevélből kitűnik, volt még egy másik, ugyanazon törzsből szakadt, Zádortól eredő ága is.¹¹ A két ág-

⁴ Bal: id. mű. Évk. XIII. 31–36. II.

⁵ L. id. mű többi fejezeteit.

⁶ „in superiori villa castri nostri Sygura“. Fejér: CD. VI. 2. 75. Bárdossy: Suppl. 419. Petrőczy reg. 9–10. (13–14.) II.

⁷ Szepesi kpt. Misc. div. coll. 8. I. 1. Fejér: CD. IV. f. 398. I.

⁸ Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 15.

⁹ Semsey lvt. F. 1. No. 15.

¹⁰ Petrőczy reg. 6. (7.)

¹¹ H.O. VI. 456. I.

nak a különválása még a tatárjárás előtt végbement. A család birtokjogának eredete ismeretlen, ami az okleveles gyakorlat szepesi elterjedése előtti korra mutat. Ezeket a Zsigraiakat, noha adománylevelüket, kivéve az 1246. évi hamisított oklevelet,¹² nem is ismerjük, mégis adományos nemeseknek kell tekintenünk, mert a Szepességen más foglalásbirtokot, mint a lándzsásnemesek eredeti birtokait nem igen lételezhetünk fel. A lándzsások birtokai pedig apró kis részek voltak és nem oly nagy kiterjedésűek, mint a Zsigrai családé.

A szóban forgó terület első lakóival kétségtelenül a foglalo magyarságot kell tekintenünk, amely a szomszédos Szék lakosságával együtt a határőrség legkeletebbre tolt szárnyát alkotta. Ennek ellenére azonban már első adatunk, a Zsigra községtől a Hernádig lenyúló határleírását tartalmazó 1245. évi oklevél tiszta szláv határjeleket sorol fel.¹³ A szláv határjeleknek ez a sűrített előfordulása mindenesetre az őslakosság szláv nemzetisége mellett bizonyítana, ha volna még egyetlen történelmi adatunk, amely a fenti valószínűséget támoogatná. Az a körülmény azonban, hogy a szepesi vártól keletre eső területen a régészeti tudomány egyetlen komoly leletet sem tud felmutatni, amely a vidéknek a magyar uralom előtti lakott voltát bizonyítaná, az itteni szlávok őslakossága ellen szól. A Zsigrától délkeletre eső terület szláv lakosságát tehát a birtokbavétel utáni bevándorlóknak kell tartanunk. A szlávok betelepülése azonban még sem lehet egyidős a tatárjárás után tömeges német és szláv bevándorlással, mert az 1245-ig eltelt egy-két év állandó határjelek kialakulására nem lehetett elegendő. A vidék szláv lakosságát tehát korábbi bevándorlóknak kell tekintenünk és minthogy megállapításaink szerint a Szepesség benépesítése alulról, a tornai várispánság területéről történt, Zsigra környékének szláv lakosságát is a Szepesség alatt elterülő vidékről felszármazott szlávoknak kell tartanunk annál is inkább, mivel Torna vármegyének őslakossága szláv volt és a Lengyelországból való bevándorlás, tekintve a közbeneső helyek lakatlanságát, nem igen látszik valószínűnek.

A mai Zsigra falunak a szepesi vár felé eső része, amelynek javarészét a lándzsásnemesség birta, a délkeletre eső vidék szláv határjeleivel szemben már teljesen magyar nyelvi eredetű határjelekkel van megjelölve, amelyek a III. András által 1293-ban Pirin mesternek adomá-

¹² Szentpétery: Krit. jegyzék. 250. (832.) l.

¹³ Szepesi kpt. Misc. div. coll. 8. 1. 1. 1409. évi átirat.

nyozott, a mai Zsigra, Petróc és Váralja között fekvő terület határában fordulnak elő.¹⁴

Zsigra területének szétdarabolása és egyes részeinek különálló fejlődése még a XIII. században megkezdődött, amelyeknek folyamán Harakóc, Petróc és Grancs községek alakultak ki.

Harakóc. A község megtelepítése akkor indult meg, amikor V. István Zsigra területéből 60 holdat szepesi Rikolffnak adományozott, akit 1272-ben IV. László is megerősített a birtokban.¹⁵ A területhez azonban Zsigrai Péter fiai, Mihály és András is igényt tartottak és perrel támadták meg az adományos Rikolffot. A per, miután beigazolódott, hogy a területet Péter fiai emberemlékezeten túli idő óta birják, Péter fiainak győzelmével végződött. A pereskedés azonban már nem Zsigra területének egy részéért, hanem Rudna nevű birtokért folyik, amely a határában elterülő Rudna, ma Rudnik nevű hegytől vehette a nevét. A terület Rikolffnak történt eladományozása idejében még nem volt benépesítve, mert amikor azt 1284-ben a békebírák régi tulajdonosainak ítélték vissza, Rikolffnak a terület benépesítésére és megművelésére fordított költségei fejében húsz ezüstmárka kártérítést ítélték meg.¹⁶ A terület 1293-ban is még mint birtok, possessio van említve.¹⁷ Rudna régebbi hovátartozásának emléke kifejezésre jut még 1311-ben is, amikor a zsigrai területből kiszakított Rudna nevű birtok miatt folyik egy per.¹⁸ A különálló fejlődésnek indult terület Rudna néven szerepel egészen 1350-ig, azonban Zsigra 1324. évi határjárásakor feltűnik az új neve Harakóc alakban.¹⁹ A területet ettől kezdve többször Harakócnak nevezik s e név XIV. század közepétől állandósul is.²⁰

A birtok lakosai, akiket Rikolf telepített be, amint a birtok régibb és újabb neve egyaránt bizonyítja, szlávok voltak. Az 1284. évi határlevélben előforduló Tompahegy-

¹⁴ Dl. 1360. 1364: Fejér: CD. VI. 1. 247. l.

¹⁵ Petróczy-reg. 6. (5.)

¹⁶ »pro expensis, quas pro locanda et melioranda distribuit« Petróczy reg. 6. (7.) Fejér: CD. VII. 5. 462, 465. ll.

¹⁷ Petróczy reg. 8. (12.)

¹⁸ »super quadam possessionis particula, excisa de possessione Sagra, que alio nomine Rudno nuncupatur«. Schmauk: Suppl. 35. l. 1344: Petróczy reg. 21. (35.) Fejér: CD. VIII. 5. 220. l. 1337: Petróczy reg. 21. (36–37.) 1349: U. ott. 28. (55–56.) 1351: U. ott. 29. (60.)

¹⁹ Herkouich: Petróczy reg. 16. (30.) Fejér: CD. VIII. 5. 116. l.

²⁰ Herkoch, Herkovycz, Herkowych, Herkouch, Horkoch, Herekolch, Herekoch, Harakolch, Harakovcze, Arakowcze: Petróczy reg. 26, 29, 33, 41, 45, 50, 53, 55, 69. stb. ll.

nek a szomszédos magyarság adott nevet. A községnek Szent Mihály tiszteletére épült temploma 1342-ben tűnik fel először.²¹

Grancs szintén Zsigra területéből szakadt ki, de csak lassan alakult önálló községgé. Ez az oka, hogy noha már 1344-ben feltűnik,²² csak a XV. századtól van rá összefüggő adatunk.²³ Neve szláv telepítésre mutat.

Petróc. Zsigra területének legrégibb, a lándzsásnemes-ség által megszállt része. Hogy kiszakadása Zsigra területéből történt, mutatja a község legrégibb Petróczsigra elnevezése.²⁴ A község neve 1359-ben jelenik meg először Petróc alakban,²⁵ azonban ez csak a század végére tudja kiszorítani a régi alakot. A Petróc helynév, amint első előfordulási alakjai mutatják, személynévi eredetű és Zsigrai Péternek a nevével függ össze, amellyel kapcsolatban az első két alkalommal megjelenik.

A szláv eredetű helységnév, ha a község kialakulásának körülményeit és lakóinak társadalmi osztályát nem ismernénk, kétségtelenül szláv lakosságra és telepítésre utalna. Az a körülmény azonban, hogy a lándzsásnemesek a Szepesség legrégibb lakosainak, a határőröknek a leszármazottai és hogy a Zsigrából kiszakadt Petrócon is ilyen lándzsásnemesesség lakott, a falunak nemcsak magyar települését bizonyítja, hanem azt is, hogy a környék legrégibb lakosainak a petróci lándzsásnemeseket kell tartanunk. A község nemeseinek a lándzsásokhoz való tartozását bizonyítja az itteni lándzsásnemeseket először említő 1326. évi oklevélen²⁶ kívül több adat is.²⁷

Annak, hogy a község neve, a magyar eredetű, de a nemzetaliségi nyelvvel szemben semmi ellentállást ki nem fejtő őslakossága ellenére is szláv alakban fejlődött ki, könnyen magyarázatát adják a Petrócot körülvevő Hot-

²¹ Petróczy reg. 25. (46.) Fejér: CD. IX. 1. 77. l.

²² Petróczy reg. 26. (49.)

²³ N. Múz. Máriássy lvt. 371, 372, 406. Petróczy reg. 43. és kk. l.

²⁴ Petrouchsegra, 1292. Fejér: CD. VII. 5. l. Petrouichsygra, 1293: Petróczy reg. 19. (31.) Petreuch Sygreie, 1345: Dl. 3780. Fejér: CD. IX. 1. 309. l. (lévesen Petreuch Szigetel)

²⁵ Petróczy reg. 32. (68.) 1371-ben: »Petreuchsygre« és utána »in eadem Petreuch.« U. ott. 34. (79.)

²⁶ »nobilibus sub decem lanceis constitutis de Sygra«. Semsey lvt., 1. 15.

²⁷ 1343: »ad consortium nobilium sub decem lanceis militantium in exercitu regis.« Fejér: CD. IX. 1. 139. l. 1406: »more nobilium decemlanceatorum terre Scepus« jár a hitbér egy petróczi darab földből. 1441: a petróczi nemesek »de numero nobilium decemlanceatorum« levőnek vallják magukat. Petróczy reg. 66. (171.)

kóc, Harakóc és Beharóc szláv telepítésű és nemzetiségű községek.

Petrócnak, mint magyar szigetnek a szláv gyűrűben való egyedülállása feltűnő volna, ha nem ismernénk részletesen a szepesi vár környékének és az ott keletkezett egyes községeknek kialakulását. A vártól nyugatra eső területen magyar telepítésű helyek voltak Körtvélyes, Nádasd, Aranyas, Gellértfalva, a Váralja körül elhúzó Szék területe, Almás, Réti stb. Petróc határa, ha egyik oldalról szláv községek veszik is körül, nyugaton szorosan csatlakozott ezeknek a magyar telepeknek a területéhez. Ennek a magyarok által lakott területnek kezdetben összefüggő egységét csak a magyarság kipusztulása, a várbirtokoknak az eladományozása és a tatárjárás után ismét erősen meginduló új települések szaggatták meg. A XIII. század második felének telepítései új magyar kirajzásokat nem igen hoznak többé létre és a területet a nagy emberfelesleggel rendelkező szászok és szlávok árasztják el.

Zsigrának és Petrócnak országos nemesi jogú birtokosai is magyarok voltak; a családban sűrűn használatosak a magyar nevek.²⁸ A tulajdonosok magyar volta mellett bizonyítanak a Szent Lőlek tiszteletére 1245-ben emelt templomnak²⁹ Szent László magyar király legendájából vett jeleneteket ábrázoló, még a XIII. századból eredő falfestményei is.³⁰ Szent Lászlónak ez a fokozott tisztelete, mely Zsigrán kívül megtalálható még Csütörtökhelyen, régi nevén Szentlászlón és Vitkfalván is,³¹ az idegenből bevándorolt németektől vagy szlávoktól nem származhatik, hanem csakis a magyaroktól.

*

A Zsigrától délkeletre eső, a sárosi határ és a Hernád között hosszan elnyúló területet az 1245-ben Zsigrai János személyében feltűnő,³² de szepesi gyökerében sokkal mélyebbre visszanyúló Zsigrai család kezén találjuk. A birtokot már nagy terjedelménél fogva is adománybirtoknak kell tartanunk, mely a családnak összes, még 1245. előtt elvált ágait közösen illette. A terület adománybirtok volta történeti adatokkal is igazolható. A birtokokhoz tartozó Krompach Gölnicbányához tartozó területen alakult ki,³³ így a falu korábban királyi tulajdon volt és az okleveles

²⁸ Danus, Zádor, Becse, Pócs, Pető. Petróczy reg. 8. (12.) H.O. VI. 456. l. Petróczy reg. 43. (114.) 50. (132.)

²⁹ Szepesi kpt. Misc. div. cott. 8. 1. 1. Fejér: CD. IV. 1. 398. l.

³⁰ Divald Kornél: Szepesvármegye művészeti emlékei. 6–15. ll.

³¹ Divald id. munkája. 15–17. ll.

³² Fejér: CD. IV. 1. 398. l.

³³ Fejér: IX. 4. 114. l. Dl. 5647.

gyakorlat szepesi elterjedése, a tatárjárás előtt kerülhetett a Zsigrai család kezére. A nagykiterjedésű területre vonatkozólag azonban, kivéve az 1246. évi hamis oklevelet,³⁴ adománylevelet nem ismerünk. Amikor a Zsigrai nemesek adománylevél hiányában a birtokok egy részére, amelyet legősibbnek tartottak, adománylevelet hamisítottak, a birtokok adományjellegét örökítették meg a régi hagyomány alapján. Ugy az adománylevél hiánya, mint a családnak és birtokjogának a tatárjárás előtti időkhöz visszanyúló gyökere az adomány régisége mellett bizonyítanak. A területen több birtok jelentkezik már a XIII. században, a XIV. században pedig az egyes részekben megkezdődik az új községek kialakulása, majd pedig a további fejlődés folyamán az egyes községek területének további széttölgződése.

Olsavka. A község neve már 1245-ben szerepel a zsigrai templomnak adott terület határai között, Olsavica alakban. Már első feltűnésekor kétségtelen szláv helység, amit nevén kívül a határjárásban felsorolt határjelek is bizonyítanak.³⁵ A Zsigrai család tagjai között 1300-ban megejtett osztály alkalmával a birtok neve *Olsova* alakban fordul elő, amelyet az egész középkoron át megőriz.³⁶ A község nevét a szláv *olsva* = egerfa szóból származtatják.³⁷ Hivatalos neve *Kisolsva* volt.

Dubrava. Amikor első ízben 1293-ban feltűnik, mint Rudnával szomszédos birtok,³⁸ szintén a szláv eredetű *Dubra* (tölgyfa) nevet viseli. A helység 1300-ban már a mai Dubrava néven szerepel, amely mellett azonban a község első ízben feltűnő neve továbbra is előfordul.³⁹ Hivatalos neve a fordítás által keletkezett *Szepestölgyes* volt.

Szék. A község neve először, eltekintve az 1246. évi hamis oklevélről, 1300-ban fordul elő Szék alakban, amikor a Zsigrai család egyik ága is onnan nevezi magát.⁴⁰ Ettől kezdve a község állandóan szerepel.⁴¹ A falu maga, mivel a birtoklás háborítatlan volt, a későbbi időben többnyire csak tulajdonosai nevével kapcsolatban fordul elő. A

³⁴ Szentpétery: Krit. jegyzék. 250. (832.) I.

³⁵ Szepesi kpt. Misc. div. coll. 8. 1. 1.

³⁶ HO. VI. 456. 1301: Olsava: HO. V. 88. 1399: Olsva: Schmauk: Suppl. 139.1. 1378: Olsova: N. Múz. Görgey lvt.

³⁷ Melich magyarázata szerint az *olsva* azonos a *töl* *olsa* = egerfa jelentésű szóval. Magyar nyelv. XXII. 1. 1.

³⁸ Petróczy reg. 8. (12.)

³⁹ DL. 38879.

⁴⁰ HO. VI. 456. 1.

⁴¹ 1311: O. L. Thöke lvt. DL. 26737. 1321: Fejér: CD. VIII. 5. 116. 1. 1333: N. Múz. T. a. 1331. II. 20. 1336: Közl. IV. 16. 1. stb.

középkori Szék helység azonos az 1525-ben feltűnő *Szlatvin*⁴² községgel, amit a birtokoknak 1300 évi, földrajzi fekvésük szerinti felsorolása is bizonyít. Hogy a Szék helynév összefüggésben van-e a többi Szék nevű telepekkel, vagy pedig ez az elnevezés csupán a Zsigrai család egyik ágának lakóhelyét jelöli, nem állapítható meg. A birtok a Zsigrai család kezén szerepel egészen a család kihaltáig,⁴³ amikor a király a szepesi várhoz csatolja a család többi birtokaival együtt,⁴⁴ amelyek azután magvát képezik a szepesi vár korábban csaknem teljesen eladományozott, ekkor újra alakuló dominiumának. Minthogy a község neve a környező szláv gyűrű ellenére a középkor végéig csak magyar alakban fordul elő, magyar telepítési helységnak kell tartanunk.

Vojkfalva. A község neve kétségtelenül személynévi eredetű. A névadó Vojk azonban, minthogy a birtok tulajdonosai, a Zsigrai család tagjai ezt a nevet nem viselték, a falunak csak megtelepítője lehetett. Vojkfalva a Zsigrai birtokok területén legkorábban kialakult községek közé tartozik, mert amikor 1300-ban feltűnik, már kialakult magyar névvel bíró község.⁴⁵ A falu nevének magyar alakját egészen a középkor végéig megtartotta.⁴⁶ Vojkfalva lakosságának többségét a többi községekéhez hasonlóan, szlávnak kell tartani, mert az 1311-ben említett határjelei szlávok.⁴⁷ Magyar nevét valószínűleg nagyon csekély számú magyar lakosságának és magyar tulajdonosainak köszönheti.

Kalyava. Szintén a Zsigrai család 1300. évi osztálylevelében fordul elő először Kaloua néven,⁴⁸ amelyet apró változatokkal állandóan megtart.⁴⁹ Neve után szláv telepítési falunak tartható. Magyar nevét, a *Károlyfalvát* a legújabb időben kapta.

Ludvigfalva. A Zsigrai birtokok között 1316-ban még

⁴² O. L. Thöke lvt. Dl. 32190.

⁴³ Dl. 38879. Zichy okmt. IX. 298., XII. 232. l.

⁴⁴ Csánky: Magyarország történeti földrajza. I. 249–250. II.

⁴⁵ HO. VI. 456. l., ahol a helység neve kétségtelenül sajtóhibából Wykfolua alakban van közölve.

⁴⁶ N. Múz. T. a. 1304. XI. 30. Közl. IV. 16. l. Dl. 4716, 8377. N. Múz. Máriássy lvt. 585, 610. Vajko, 1325: O. L. Thöke lvt. Dl. 3210.

⁴⁷ N. Múz. T. a. 1331. V. 7. Fejér: CD. VIII. 1. 384. VIII. 5. 72. l.

⁴⁸ HO. VI. 456. l.

⁴⁹ Kalyawa, 1300. Caloy, 1311. N. Múz. T. a. 1331. V. 7. Kalew, Szepesi kpt. Capsa L. 8. 22. Kalwa, 1350. Szepesi kpt. Prot. 1729. f. 26.

egy új birtok tűnik fel Ludvigfalva néven.⁵⁰ A község ma már az eltűnt szepesi birtokok közé tartozik. Egykori fekvését egy 1358. évi határjárás⁵¹ alapján Kalyava és Gyánkfalva között kereshetjük. A község névadója, Ludwig ismeretlen, a helynév talán az alapító soldész nevét őrizte meg, mert birtokosai között Lajos nevűt nem ismerünk. A község első lakóit a Ludwig név után németeknek kell tartanunk.

Krompach. Neve után német telepítésű községnek kell tartanunk, annál is inkább, mert a hagyomány is a Gölnicbánya területén kialakult községek közé sorolta.⁵² A község 1300-ban a Zsigrai birtokokkal együtt szerepel,⁵³ azonban keletkezése korábbi időben keresendő, mert a Jekelfalussy család őisének 1282-ben adományozott birtok határában már szerepel a krompachi út.⁵⁴ Egyháza, mely Szent János evangélista tiszteletére épült, 1358-ban tűnik fel először.⁵⁵ Hivatalos neve az 1282-ben előforduló *Korompa* volt.

A községhez tartozott az 1350-ben és 1358-ban a Zsigrai család leányági birtokai között említett *Urbánföldre* nevű birtok is,⁵⁶ mely amint az oklevelekben felsorolt határjelekből megállapítható, Krompach felett, a Hernád két partján terült el. A birtok területe ma Krompachhoz tartozik. Nevét valószínűleg leányági birtokosától, Perényi Urbántól nyerte.⁵⁷ Az oklevelekben, amelyek mindig csak birtokként említik, nincs arra nyom, hogy önálló községgé alakult volna. Ennek ellenére azonban Urbánföldét mégis falunak kell tartanunk, mert azonosnak látszik a többi Zsigrai birtokokkal együtt 1316-ban feltűnő *Ujkrompachal*,⁵⁸ mely ekkor osztály folytán a leányági birtokosok kezére került. Minthogy Ujkrompach a később is szereplő többi birtokok sorából eltűnik és helyette egy új birtok, Urbánföldre tűnik fel, mint szintén leányági birtok, az azonosság valószínűnek látszik.

⁵⁰ villa Ludwigk, Szepesi kpt. Capsa L. 8. 22. 1336, Ludvigfalva: Közl. IV. 16. l. Dl. 4716; Anjoukori okmt. VII. 438. l.

⁵¹ Anjoukori okmt. II. 438. l.

⁵² Fejér: CD. IX. 4. 114. l. Dl. 5647.

⁵³ Crumpach, HO. VII. 456. l. Chrompach, N. Múz. T. a. 1304. XI. 30. Korumpach, Korumpak N. Múz. T. a. 1331. V. 7. Krompah, O. L. Thöke lvt. Dl. 26737. Corumpach, 1316: Szepesi kpt. Capsa L. 8. 22.

⁵⁴ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 11.

⁵⁵ Anjoukori okmt. VII. 438. l.

⁵⁶ Szepesi kpt. Prot. 1729. f. 26. 1744. f. 75. Anjoukori okmt. VII. 438. l.

⁵⁷ Anjoukori okmt. III. 301. l. Szepesi kpt. Cista alba 2. 14.

⁵⁸ Szepesi kpt. Capsa L. 8. 22.

A Zsigrai leányági birtokok között 1316-ban feltűnik egy *Udvarhely* nevű birtok is,⁵⁹ mely azonban ilyen néven többé nem szerepel. A későbbi osztálylevelekben és perekben találunk azonban 1347-ben egy sessio Eugen nevű birtokot,⁶⁰ amelyet a névjelentések azonossága folytán Udvarhelygel egynek vehetünk. A terület határa, amint az oklevelekben feljegyzett határjelekből megállapítható, Krompach alatt, a folyó mellett kezdődött és elhúzódott Olaszi felé. A birtok latin alakban feltűnő nevét valószínűleg a leányági birtokosok ősétől, a XIV. század elején élt Zsigrai Eugéntől vette.

Krompachnak és egyéb részeinek, valamint Ludvigfalvának magyar neve, továbbá a határjárásban található sok magyar határjel részben magyar birtokos családjai, részben pedig a szomszédos Jekelfalva területén is feltűnő, jobbágysorba süllyedt magyar lakosság révén alakult ki. A község elszaporodott nemes családjai az újkorban külön községrészben, a magyar elnevezésű *Nemessoron* laktak.⁶¹

Richnó. Első említése 1300-ban történik a Zsigraiak osztálylevelében.⁶² A határjelek alapján szláv telepítésű falunak kell tartanunk, noha a helység nevét a német nyelvből is magyarázzák.⁶³ Egyháza, melyet 1314-ben emlitenek először, Szent Katalin üszteletére volt szentelve.⁶⁴ A huszita időkben sokat szereplő vára csak a XV. században tűnik fel.⁶⁵

Kluknó. Richnóból kialakult község. Közvetlen adataink a község kialakulására nincsenek, mert Richnó XIII. századi határát nem ismerjük, abból a körülményből azonban, hogy az 1300. évi osztálylevelél még Kluknót nem ismeri és a Hernádmentén legkívül eső birtokul Richnót említi,⁶⁶ arra kell következtetnünk, hogy a falu még ekkor Richnó határain belül esik. A birtoknak azonban már meg kellett lenni, mert azt a négy évet, mely 1300-tól a községnek 1304-ben *Plichnow* alakban történt első feltűnéseig⁶⁷ eltelt, nem tarthatjuk elegendőnek egy helységnév kialakulására. A község nevének a középkorban különféle

⁵⁹ U. ott.

⁶⁰ 1347: DL. 4716. 1358: Anjoukori okmt. VII. 438. l.

⁶¹ O. L. Táblai o. 5—2004.

⁶² Rychnow. HO. VI. 456. l. Rechnow, 1316: Szepesi kpt. Capsa L. 8. 22. Rychnou, 1347., 1358: DL. 4716. Rechnou: N. Múz. T. a. 1370. XII. 30. Rynou, 1391: N. Múz. Máriássy lvt. Rychno: Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. 11. 26. Richno, 1460. DL. 15524.

⁶³ Melich: Szepesmegye helyneveihez. 6. l. O. L. Irattár. V. 7/1903.

⁶⁴ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. l. 11. DL. 26700.

⁶⁵ Csánki: Magyarország történelmi földrajza. I. 249. l.

⁶⁶ HO. VI. 456. l.

⁶⁷ N. Múz. T. a. 1304. XI. 30.

változatai vannak.⁶⁸ A Kluknó alak csak az újkorban állandósult. A név eredetét a korábbi alakok ismerete nélkül a szláv kluknó = horog, kampó szóból magyarázzák.⁶⁹ Első telepesei szlávok lehettek.

Podprócs. A leánynegyedbe jutott Zsigrai birtokokkal Richnó, Krompach, Kluknó és Vojkfalva községekkel együtt tűnik fel 1304-ben.⁷⁰ A birtoknak, mely még a XIV. század közepén eltűnik, egykori pontos fekvése nem állapítható meg. Amint a határjárásokból kitűnik, Richnó vagy Kluknó területének egy részét alkotta, mert a leányági birtokok 1358. évi határjárásakor már nem említik.⁷¹ 1376-ban szerepel utoljára, mint Richnóval szomszédos birtok.⁷² A helynév alapján a birtok megtelepítőit szlávoknak kell tartanunk.

Hotkóc.

A község kialakulása valószínűleg a szepesi várföldeknek Bald comes által történt rendezésével függ össze, mert ez időtájban, 1293-ban jelentkezik először, mint a Rudnát és Dubravát elválasztó határjelek között fekvő, várjobbágyok által lakott falu.⁷³ Eredete nem nyúlhat vissza mélyebbre, mert Rudna korábbi, 1284-ből való határlevele még nem említi,⁷⁴ sem pedig a határával feltétlenül érintkező Aranyosnak 1262. évi határlevele.⁷⁵ A község feltűnése idején kétségtelenül szláv, amit a község szláv néven kívül a községi birónak Vavrik neve is bizonyít.

Beharóc.

Amikor III. András 1297-ben a Korolnik nevű elhagyott földet és erdőt Márk szepesi kanonoknak és testvérének adományozza, azt a szepesi vár *Felsőzsígra* nevű falujában fekvőnek mondja.⁷⁶ Ezek szerint a Szepességen egy-

⁶⁸ Fluchnow, 1316: Szepesi kpt. Capsa L. 8.22. Fylyknou, 1347: DL. 4716. Fliknou, 1358: Anjoukori okmt. VII. 438. 1. Plicno, 1408: Szepesi kpt. Intr. Scep. 5. 11. 26. Kluknow, 1336: Közl. IV. 166. 1. Klikno, 1391: Szepesi kpt. Cista Alba 2. 14.

⁶⁹ Melich: Szepesmegye helyneveihez. 2. 1.

⁷⁰ Powtproch: N. Múz. T. a. 1304. XI. 30.

⁷¹ Anjoukori okmt. VII. 438. 1.

⁷² N. Múz. Máriássy lvt. 56. Fejér: CD. IX. 5. 130. 1.

⁷³ Villa Hodcouch (Hodkouch) jobagionum castri. Petróczy reg. 8. (12.)

⁷⁴ Petróczy reg. 6. (7.)

⁷⁵ Wenzel: AUO. VIII. 26. Bárdossy: Suppl. 91. 1.

⁷⁶ Fejér: CD. VI. 2. 75. Bárdossy: Suppl. 419. Petróczy reg. 9–11. 11.

máshoz közel két Zsiga is volt. Ezzel a Felsőzsigrával szemben Alsózsigrán, noha okleveleink soha sem nevezik annak, a mai Zsiga községet kell értenünk, amelynek a szepesi vár felől eső része, amint az 1293-ban Pirin comesnek adott adományból kitűnik, szintén királyi birtok volt.⁷⁷

A Felsőzsiga nevű várföld fekvését maga Korotnok 1297. évi határjárása adja meg. A határjárás összevetése alapján megállapítható, hogy a Felsőzsiga nevű várbirtok *Beharóccal* azonos. Az azonosságot a határjeleken kívül Korotnok és Harakóc 1338. évi határlevele is igazolja,⁷⁸ mely a Beharócra menő utat említi. Az a körülmény, hogy Korotnok 1341. évi határlevele⁷⁹ már ismét nem említi Beharócot, abban leli magyarázatát, hogy a benne foglalt határjelek nem új határjárás eredményei, hanem az 1297. évi oklevél határjárást tartalmazó részének átvétele. Amikor Felsőzsiga két részre, Beharócra és Korotnokra tagozódva nevét elveszti, ugyanaz a folyamat megy végbe, mint Rudna névváltoztatása esetében, amelyről tudjuk, hogy Alsózsiga területén kialakult új telepítés volt.

A Beharóc nevet a szláv behuni = futár szóból magyarázzák.⁸⁰ A község lakói, amint az oklevelek nevezik, várnépek voltak, arra azonban, hogy mi volt a foglalkozásuk, semmiféle adataink nincsenek. A község nevét lehetne a szláv Behár személynévből is származtatni, minthogy Petróc is egyik tulajdonosa, Péter után vette a nevét.

Korotnok. A Felsőzsigrából 1297-ben kiszakított és III. András király által Márk szepesi kanonoknak adományozott Korotnok eredete,⁸¹ amint az oklevél szavai bizonyítják, régebbi időbe nyúlik vissza, azonban telepesci, úgy látszik, megszöktek és ezáltal ismét lakatlanná vált az erdős terület. A falu területének művelés alá való vétele azonban még sem nyúlhat vissza nagyon messze, mert a korábban kialakult Harakóc, régebbi nevén Ruda 1284. évi határlevele még nem ismeri. Amint a falu neve és a határlevelekben előforduló szláv nyelvi határjelek⁸² bizonyítják, a község a szepesi várat nyugatról körülvevő szláv gyűrű egyik hajtása volt. A birtokos családja által viselt Lengyel vezetéknév talán a család eredetét jelöli meg.⁸³

⁷⁷ DL. 1360. Fejér: CD. VI. 1. 247. 1.

⁷⁸ Petróczy reg. 22. (38.) Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 4. 11.

⁷⁹ Petróczy reg. 23. (43.)

⁸⁰ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 231. és 363–364. ll.

⁸¹ Fejér: CD. VI. 2. 75. 1. Petróczy reg. 9–11. ll.

⁸² Petróczy reg. 22. (38.) 23. (43.) Fejér: CD. VIII. 5. 278. 1.

⁸³ Petróczy reg. U. ott.

Polyánka.

Míg a Szepesség legtöbb, főleg az irtások révén keletkezett helységeire összefüggő okleveles adatunk van, addig Polyánkára vonatkozólag be kell érünk egy pár szétszórta adattal. A királyi tulajdont képező birtok először 1270-ben tűnik fel, amikor azt V. István Ura fia Fiókkal elcsereéli egy szepesi vártoronyért.⁸⁴ A birtok első tulajdonosául feltűnő Fiók származását nem ismerjük, azonban valószínű, hogy az ország belsejéből származott át a Szepeségre, mert felesége sem szepesi, hanem rimamelléki leány volt, aki egy nyolcragú, később felszabadított magyar jobbágycsaládot hozott magával.⁸⁵

A birtokban később egy másik, szintén magyar eredetű családot⁸⁶ találunk, melynek Fióktól való leszármazása azonban nem állapítható meg. Ez a család a polyánkai birtokrészen kívül bírja még a Réti területéről leszakadt Polyánföldet is,⁸⁷ ami nemcsak azt teszi valószínűvé, hogy az 1262-ben feltűnő Polyánföldre névadójának Péter fia Polyánnak a leszármazottai,⁸⁸ hanem azt is, hogy ez a Polyán volt Polyánka névadója is. Így tehát V. István nem adományozhatta el az egész birtokot, hanem annak csak királyi kézen fekvő részét, mert a birtok első tulajdonosául a névadó Polyánt kell tekintenünk.

A falunak Polyánka neve mellett 1321-ben egy másik neve, *Bábaréle* is feltűnik, amelynek Polyánkkal való azonoságát több oklevél igazolja.⁸⁹ A Bábaréle név eredete ismeretlen. Személynévi eredete kétségtelen.

A Fiók részére szóló 1270. évi adománylevél még csak Ragyolc és Polyánka községeket ismeri, bizonyára mint egymással határos falvakat. Polyánkának nagy kiterjedésű határa azonban a további fejlődés folyamán megosztódik és az egyes részekén új helységek keletkeznek.

A Polyánkával szomszédos *Pongrácfalva* aránylag későn, csak 1360-ban tűnik fel először, amikor a falu név-

⁸⁴ Fejér: CD. V. 1. 95. Anjoukori okmt. V. 64. 1.

⁸⁵ Penteke, Tuzuk, Monyoroka stb. O. L. Thőke lvt. Dl. 25735.

⁸⁶ A magyar eredetét bizonyítja az egyik tag által viselt Nyilfaragó melléknév is. N. Múz. Görgey lvt. 1349.

⁸⁷ N. Múz. T. a. 1293. Dl. 1173. 1362: Hazai oklvt. 101. 1.

⁸⁸ N. Múz. T. a. 1284/1293. Szepesi kpt. Misc. 3. 4. 16. O. L. Thőke lvt. Fasc. Tm. I. Nr. 4.

⁸⁹ Anjoukori okmt. I. 601. 1. Dl. 2033. 1352: Polyank alio nomine Babarethy. Anjoukori okmt. V. 622. 1. 1429: Polanka alio nomine Babarethy. Szepesi kpt. Intr. Scép. 5. 9. 17. 1347: Polank alio nomine Babarethy. U. ott. Misc. 9. 3. 17. 1429: Polank aliter Babarethy. Hazai oklvt. 388. 1.

adójának, Fiók fia Pongrácnak unokája, a fiúutód nélkül elhalt Bertalan leánya megkapja az új tulajdonostól az őt illető leánynegyedét.⁹⁰ A XV. század fordulóján élt, a falunak nevet adó Pongrácnak a kora megadja a falu keletkezésének idejét is.⁹¹ A birtokos családnak azonossága kétségtelenné teszi, hogy Pongrácfalva területe Polyánka határából vált ki és fejlődött önálló községgé.

Felsőszalók. A birtok keletkezésének kora ismeretlen. 1347-ben tűnik fel Wzalousk, Owzalousk alakban.⁹² A Polyánkai család ősi birtoka volt.⁹³ Valószínű, hogy szintén Polyánka területén alakult ki és csak később jutott önállóságra, azért nem említik korábban az oklevelek. A község kialakulása régebbi, mint a Sáros vármegyéhez tartozó Alsószalóké, mert a helység már 1347-ben *Őszalóknak* van említve. A községnek mai Felsőszalók jelzős neve csak 1436-ban tűnik fel először,⁹⁴ melyet azután megtart az egész középkoron át.⁹⁵ A község keletkezése mindenestre 1322 előtti, mert ekkor már ismeretes a Semsey család őseinek kezén lévő szomszédos birtok, a sárosi Szalók, melyet leányágon szereztek a Berzeviczyektől,⁹⁶ amikor ezzel a Szalókkal szemben a szepesi Szalók már Őszalóknak számított. A helység lakói, épp úgy, mint Polyánkánál, részben magyarok, amit a község magyar nevén kívül a határában előforduló sok magyar nyelvű határjel is bizonyít.

Becsefalva.

Minthogy először 1258-ban említik az oklevelek, a korán kialakult szepesi helységek közé kell sorolnunk. A falu eredete azonban első feltűnésénél sokkal mélyebbre nyúlik vissza, mert amikor IV. Béla 1258-ban nemes lakóitól elveszi Becseföldét és a szepesi vendégeknek adja, már igen nagy számú, tizenöt tagot számláló, egymást rokonnak nem nevező négy család birja.⁹⁷

Becseföldének eddig ismeretlen fekvését Ragyolc 1260. évi határlevele segítségével állapíthatjuk meg, melyben a

⁹⁰ Petróczy reg. 10. (14.) Fejér: VIII. 5. 116. Anjoukori okmt. V. 622. l.

⁹¹ Anjoukori okmt. V. 622. l. N. Múz. Kapy lvt. 1360.

⁹² Szepesi kpt. Misc. 9. 3. 17.

⁹³ Anjoukori okmt. V. 622. l.

⁹⁴ N. Múz. Máriássy lvt. 605.

⁹⁵ 1471: Felsewzalok, Rew, Bahorhegy, Malnapataka, Kewzeg stb. magyar határjelekkel. Szepesi kpt. Prot. 1500. f. 51. Felsewzalok, 1477: Capsa P. 2. 4. 1501: Intr. Scep. 5. 5. 39.

⁹⁶ Anjoukori okmt. II. 22. l.

⁹⁷ Fejér: CD. IV. 2. 419. 452. 465. Bárdossy: Suppl. 441. l.

terra Beche és terra Omnium Sanctorum kitételek találhatók.⁹⁸ Már ezek alapján is megállapítható annyi, hogy a terület Ragyolccal és Mindszennel volt határos. Becsefalvának még pontosabb fekvését adja egy 1264. évi oklevél, mely szerint Farkas fia Mihály és fiai egy Ragyolc, Mindszent és Kaldbach közti két ekényi területet eladnak.⁹⁹ Az oklevél nem nevezi ugyan meg a helységet, ahova a terület tartozik, azonban a határjelek alapján Becsefalvához való kétségtelen tartozása megállapítható.

A helység területét feltűnése korában kiterjedt, nagyszámú családok lakják. Társadalmi rendjüket az oklevél nem nevezi ugyan meg, azonban kétségtelen, hogy a nemesek közé tartoztak és birtokjoguk gyökere mélyebbre nyúlik, mert amikor a király 1258-ban elveszi földjüket, azt nem minden karpótlás nélkül teszi, hanem Zemplénmegyében ad nekik új birtokot. Az 1258-ban és 1260-ban szereplő családtagok nevei közül az Endre, Szegény, Leu, Farkas és Becse kétségtelenül a birtokosok magyar volta mellett bizonyítanak. A családok kiterjedt volta feltételezi azoknak régebbi szepesi birtoklását és ottani tartózkodását, apró kis birtokaik pedig nagy számuk mellett a gyakori osztzkodást és azt, hogy tulajdonosaik a terjeszkedési lehetőség korában nem vettek nagyobb terület művelés alá, bizonyára más irányú elfoglaltságuk miatt. Ez az elfoglaltság pedig, éppen úgy, mint az összefüggő lándzsásfalvaknál és a Becsefalvához közel fekvő Petróc lakosságánál, akik szintén nem nagy területet, hanem apró földszallagokat birtokoltak, csak a katonáskodás lehetett. Emellett bizonyít a falu lakosságának magyar eredete is. A becsefalvi nemességet, tekintve nagyszámukat és azt, hogy a második gyepűvonal területükön vonult keresztül, a szepesi határőrök leszármazottainak kell tekintenünk, annál is inkább, mert IV. László 1283-ban amikor a királyi kézre jutott birtokot elcseréli, kiemeli, hogy a falut új tulajdonosai ezentúl országos nemesi joggal bírják.¹⁰⁰ Kétségtelen, hogy ez a kiemelés a birtoklás régi módjától való eltérést akarja kifejezésre juttatni.

A falu területe az ottani magyarság nagy száma és a folytonos osztzkodással járó elszegényedése következtében kicsúszott régi birtokosai kezéből és 1283-ban már az egész falut a király kezén találjuk a Mindszent tiszteletére emelt templomával együtt.

Mindszent tiszteletére épült templomot ebben a kor-

⁹⁸ Wenzel: AUO. IX. 376. I. IV. Béla az 1284. évi oklevelében fennmaradt 1260. évi oklevelének keltére v. ö. Anjoukori okmt. V. 61. I.

⁹⁹ Csáky oklvt. 4. I.

¹⁰⁰ HO. V. 66. I.

ban a környéken nem ismerünk másikat, csak a mai *Mindszent* községét. IV. Béla 1260. évi határlevelében szereplő Becsefalva és Mindszent felsorolási sorrendje, mely szerint a két birtok egymással szomszédos volt, azt igazolja, amit a Becsefalva területén és nem rajta kívül lévő Mindszent templom is bizonyít, hogy Mindszent, noha már 1260-ban és 1264-ben külön területként szerepel, ekkor még nem önállósult végleg, hanem Becsefalva egy részét képezi és Becsefalva területéből szakadt ki. Mindszentnek Becsefalvából való kialakulása mellett bizonyít még a községnek az újkorban fellépő, de már a középkorban lapangó tót neve, a Biacovce és a XVI. században ebből alkotott humanista Belhania név. Mindszent nevének magyar alakját az egész középkoron át megtartotta.¹⁰¹

Becsefalvának és Mindszentnek királyi kézre való jutásával a két birtok fejlődése teljesen más irányt vesz. Mindszent fejlődése, mint korábban várbirtokká lett falu, új telepesei révén gyorsan megindult és a magyar lakóitól királyi kézre került anyaközségnek, Becsefalvának területét is magába olvasztotta. A további fejlődés folyamán Mindszent még jobban terjeszkedett és 1329-ben megszerezte a vele szomszédos Jazurmegy egy részét is.¹⁰² A két falu magyar lakossága az idegen telepesek között lassan eltűnt, 1329-ben ugyan a sok német keresztnév között még magyar vezetéknév is akadt, azonban a falu jellege lásanként teljesen megváltozott és 1351-ben lakosságát az idegen telepesekre jellemző hospes néven nevezik.¹⁰³ Amint az 1329-ben feltűnő keresztnevekből megállapítható, a magyarságra rátelepedő lakosság német eredetű volt.

Minthogy Becsefalvának birtokosai között 1258-ban és 1260-ban is viselik a Becse nevet, nem állapítható meg, hogy melyiktől vette a község nevét, vagy pedig még korábbi időben keresendő a helynév kialakulása.

Kaldbach.

A község 1264-ben tűnik fel először a Becsefalvából eladott két ekényi terület határjárásakor.¹⁰⁴ Kaldbach Bárdossy állítása szerint azonos a becsefalvi nemesektől IV. Béla király által 1258-ban elcsereált területtel.¹⁰⁵ Bárdossy-

¹⁰¹ Iványi: A Máriássy család levéltára. 29. Anjoukori okmt. V. 387. Csáky oklv. 74., 274. l. Szepesi kpt. Misc. 9. 8. 7. N. Múz. T. a. 1411. VI. 12. O. L. Jekelfalussy lvt. Dl. 26715.

¹⁰² Dl. 2545–2546. Csáky oklv. 59. l.

¹⁰³ Anjoukori okmt. V. 458. l.

¹⁰⁴ Csáky oklv. 4. l.

¹⁰⁵ Bárdossy: Suppl. 411. l.

nak ez a megjegyzése azonban nem igen állhat meg, mert há az 1258-tól 1264-ig eltelt időt a telepítés akkori gyors méretei között elégségesnek is tartanánk egy falu kialakulására, egy helynév állandósulására azonban akkor, amikor a Szepességen a helynevek végleges kialakulása néha félszázadot is igénybe vesz, a szóban forgó hat évet nem tarthatjuk elegendőnek. Arról lehetne legfeljebb szó, hogy IV. Béla Becsefalvának 1258-ban elvett részét Kaldbachnak adta. Ezt a feltevést az is bizonyítja, hogy IV. Béla a területet a szepesi hospesek számára cserélte el. Hospesek pedig a Becsefalvával határos területen csak Kaldbachon voltak, mert sem a szomszédos magyar lakosságú Mindszenten, sem a magyar telepítésű Margitfalván, sem pedig a részben magyar lakosságú Ragyolcon még ebben az időben nem tudunk idegen telepésekről. Ezek szerint Kaldbach területének csak egy része tartozott eredetileg Becsefalva határához. A község nevének német alakját az egész középkoron át megtartotta.¹⁰⁶ Hivatalos magyar neve a fordítás által keletkezett *Hidegpatak* volt.

Jazurmegy.

A Jazurmegyi család szereplése korábbi a Szepességen, mint birtokának első feltűnése. A család birtokát későbbi vallomás szerint IV. László királytól kapta,¹⁰⁷ akinek koráig a család nyomai tényleg visszanyúlnak.¹⁰⁸ A birtok először 1299-ben tűnik fel.¹⁰⁹ Adataink szerint a ma már eltűnt szepesi helység Ragyolcól keletre, Mindszent felett terült el.¹¹⁰

A község határát kiterjedt, egymással rokoni kapcsolatba nem hozható családok birták, akiknél gyakoriak a magyar nevek.¹¹¹ A község lakossága magyar és szláv lehetett, mert a birtok határjelei részben magyar, részben pedig szláv nyelvi elnevezések. Jazurmegynek a sárosi határig elnyúló területe korán aprózódásnak indult. A déli Mindszent felé eső részét 1329-ben megvette Mindszent község.¹¹² A birtokrész eladása ellen azonban Ragyolc bir-

¹⁰⁶ Kaldbach, 1321: Petróczy reg. 16. (30.) Goldobach, 1284: U. ott. 6. (7.) Kolbach, 1468: DI. 16542. 16649. Kalderbach, 1279: Fejér: CD. V. 2. 560. 603. II.

¹⁰⁷ Fejér: CD. V. 3. 603. I.

¹⁰⁸ Fejér: CD. V. 3. 147. Anjoukori okmt. IV. 191. I.

¹⁰⁹ Fejér: CD. X. 2. 243. VI. 2. 243. II.

¹¹⁰ Fejér: CD. VI. 2. 243. Anjoukori okmt. V. 323. HO. V. 106. Csáky oklvt. 59. I. DI. 2545–2546.

¹¹¹ Aba, Póka, Petenye, Tatár. L. az előbb idézett okleveleket.

¹¹² Csáky oklvt. 59. I. DI. 2545–2546.

tokosai, minthogy arra igényt tartottak, tiltakozást jelentettek be.¹¹³ Igényeikről nem is mondtak le jó sokáig és Jazurmegye területének feléért később már *Velkenye* néven sokáig folyt a per.¹¹⁴

Jazurmegye területének határa messze felhúzódott a sárosi határszélen fekvő Felsőszalókig. A birtok határának felső, a Henningpataka körüli részét a Jazurmegyi család 1340-ben kiadta irtásra Kázmérfalvi Márton fia Mihálynak.¹¹⁵ Az irtás azonban valószínűleg már korábban megkezdődött és 1340-ben csak írásba foglalták a soltész érdekeit biztosító pontokat, mert 1342-ben a család tulajdonában a törzsbirtokon, Jazurmegye területén és Velkenyén, vagy Velkpatakan kívül *Henningpataka*, *Szalókhegye* és *Poncfölde* nevű birtokok tűnnek fel,¹¹⁶ amelyekre 1426-ig, a birtokok eltűnéséig, összefüggő adataink vannak. A birtokok mindegyike megtartja a magyaros képzésű nevét egészen eltűnéséig, csupán Szalókhegye veszi fel már 1349-ben a *Buktahegye* elnevezést.¹¹⁷ Ezeknek a birtokoknak Jazurmegye területén történt kialakulását bizonyítja Kázmérfalvi Márton fia Mihály soltész 1343-i tiltakozása, amikor óvást emel a Jazurmegye és területén alakult soltész-ságok eladása ellen.¹¹⁸ A tiltakozásnak az volt az indító oka, hogy a család az elsorolt birtokokat még 1342-ben eladta Miklós királyi főajtónálló mesternek.¹¹⁹

A birtokok eltűnése alkalmával 1426-ban tűnik fel Jazurmegye másik neve *Mihályfalva* alakban,¹²⁰ kétségtelenül a XIV. század eleji birtokosról, Vak Mihályról elnevezve.¹²¹ Az egyes birtokrészek lassanként idegen családok kezére mennek át és beolvadnak a szomszédos községek területébe. Maga a birtoktest középpontja is lassanként elnéptelenedett, 1476-ban már mint pusztá szerepel az elszlávosodott *Jazor* másképp *Velc* néven.¹²² Ezekben az alakokban a Jazurmegye és Velkenye vagy Velkpataka régi nevét lehet felismerni. A felsorolt birtokok fekvését, ma is

¹¹³ HO. V. 106. l.

¹¹⁴ Anjoukori okmt. IV. 584. Iványi: A Máriássy család levéltára. 29. l. Anjoukori okmt. V. 321. 387. 458. l. N. Múz. Máriássy lvt. 128—129.

¹¹⁵ Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 19.

¹¹⁶ Anjoukori okmt. IV. 191. l.

¹¹⁷ Anjoukori okmt. V. 321. l. Petróczy reg. 42. (105.), itt a Henningpataka helyett Hermanpataka és a Ponchhegy helyett Pincfeld szerepel. Dl. 11867.

¹¹⁸ Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 22.

¹¹⁹ Anjoukori okmt. IV. 191. l.

¹²⁰ Michalfalva alio nomine Jazurmegye. Dl. 11867.

¹²¹ Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 19.

¹²² O. L. Jekelfalussy lvt. Dl. 26715.

ismeretes határjelek hiányában nem lehet meghatározni, annyi azonban valószínű, hogy mint később irtottak, valamennyien Jazurmegye község felett feküdtek.

A Jazurmegye területén kialakult soltészcságok magyar nyelvű elnevezései részben a környező magyar telepek hatása alatt jöttek létre, azonban a kialakulásban nem kis része volt a magyar eredetű Kázmérfalvi családból származó soltésznek, aki valószínűleg a neki részben örökbirtokul adott területre családja birtokáról magyar jobbágyokat is vihetett az irtandó területre.

Gyánkfalva.

Sem a község keletkezésének korát, sem első ismert birtokosának, az 1377-ben szereplő Gyhanfalua-i Albert fia Jakabnak¹²³ közelebbi leszármazását nem ismerjük. A község birtokosai állandóan a lándzsásszék előtt pereskednek,¹²⁴ amiből kétségtelen, hogy lándzsásnemesek voltak. A XIV. század elején Mindszent környékén laktak ugyan lándzsásnemesek,¹²⁵ akiknek birtoka, minthogy többet nem szerepelnek, nem állapítható meg, Gyánkfalvával való azonosságát azonban kizárja az, hogy ennek az ismeretlen nevű falunak a birtokosait már 1313-ban országos nemességre emelte Károly király.¹²⁶ A birtok neve 1438-ban már *Klozdorf* alio nomine *Jankfalua* alakban tűnik fel,¹²⁷ 1524-ben pedig már a német név mellett a szláv *Ghankowsky* néven szerepel, mint pusztá.¹²⁸ A község névváltoztatása a lakosság kicserélődését mutatja. A magyarokra németek telepedtek rá, majd pedig lassan elszlávosodott a község. Már a középkor végére elnéptelenedett falu az említett 1524. évi adat szerint Kaldbach és Ragyole között feküdt, vagyis a régi névnek megfelelő *Hanzovec* pusztával azonos.

Ragyole.

Első feltűnése a szepesi várbirtokok felbomlásával kapcsolatban 1260-ban történik, amikor IV. Béla Ragyolcot a vár hatalma alól kivéve, Mátyás szepesi prépost test-

¹²³ N. Múz. T. a. 1377. III. 6.

¹²⁴ HO. V. 89. I. Szepesi kpt. Misc. 9. II. 24. Csáky oklvt. 379. I.

¹²⁵ Petrőczy reg. 13. (20.) 14. (26.)

¹²⁶ O. L. Petrőczy lvt. Acta Seepus. Elenchus. Nr. 16.

¹²⁷ Csáky oklvt. 379. I.

¹²⁸ Szepesi kpt. Prot. 1522. I. 18. A község neve előfordul még *Gehanfalva*, *Ghanfalva* és *Kánfalva* változatokban is. Petrőczy reg. 76. (208.) 86. (241.) 92. (264.)

vérének, Antaleusnak adományozta.¹²⁹ A birtok azonban csakhamar gazdát cserélt és vétel folytán az Apoc nemzetségből származó,¹³⁰ később Stepkfalvinak nevezett család kezére jutott.¹³¹

Amikor a község első ízben feltűnik, már kialakult névvel bíró falu. A helység nevének nyelvi eredetét nem ismerjük. Annak, hogy szlávnak tartsuk, ellene mond a községnek csak az újkorban feltűnő *Ordzovián* szláv neve. A határában később keletkezett községek magyar nevei és határjelei alapján a nevét az egész középkoron át változatlanul megtartó anyaközséget is magyar telepítésnek kell tartanunk.

A község feltűnése korában már ismert határok között jelentkezik. Határai nyugatfelől Mindszent és Szentmargita. Keleti határai nincsenek felsorolva, északi határául egy nagy erdő van említve.¹³² A község 1428-ban két részre, Alsó- és Felsőragyolcra oszlott.¹³³

IV. Béla király 1260. évi adománylevelében megemlített nagy erdő azonban nem sokáig maradt irtatlan, mert 1319-ben a Ragyolctól északra fekvő területen két új helység, *Szentgyörgy* és *Szentlőrinc* tűnik fel, mint a Zsigrai család Lazinópataka és Olsavica nevű birtokaitól keletre fekvő községek.¹³⁴ A két birtoknak Ragyolc területéből való kiválását az is bizonyítja, hogy feltűnésük idejében és későbbben is Ragyolc birtokosainak, a Stepkfalvi családnak a kezén találjuk őket.

Szentlőrincet feltűnési idejében az oklevél *Bruttócnak* nevezi, ami nagyon gyanússá teszi az oklevelet, minthogy a birtok a középkor végéig csak Szentlőrinc néven szerepel. Tekintettel arra, hogy az oklevelet csak későbbi átírásból ismerjük, valószínű, hogy a Bruttóc alak beszúrása az átíráskor történt. Szentgyörgy neve is csak magyar alakjában ismeretes a középkor végéig.

Minthogy mindkét helység az egész középkor végéig megtartja magyar nevét¹³⁵ és feltűnésük korabeli határjeleik is magyarok, azokat magyar telepítésű birtokoknak

¹²⁹ Anjoukori okml. V. 64. AUO. IX. 214., 376. HO. V. 60. I.

¹³⁰ Karácsonyi: A magyar nemzetségek. I. 124–126. II.

¹³¹ HO. V. 60. I. Wenzel: AUO. IX. 214. 375. II.

¹³² Wenzel: AUO. IX. 376. I.

¹³³ Alsoragyolch, Felseuragyolch: DL. 11961.

¹³⁴ Közl. IV. 14. I.

¹³⁵ Scenthlewrinch, Zenthlorynch, Zenthlorench, Zenthlewrinch, Zenthlorench stb. N. Múz. Máriássy lvt. 126., 365., 463., 569., 650. DL. 16195., 19155. 1494: Bruttocz. DL. 20176. Scengergh, Zentgurg, Zenthgorg, Zenthgewrgh, Zentgergh, Zentgyewrgh, N. Múz. Máriássy lvt. 126., 365., 463., 567. DL. 16195., 19155.

kell tekintenünk, mert különben a nagyrészt idegen környezetben nem tarthatták volna meg magyar nevüket oly hosszú időn keresztül.

Szentgyörgy ma már az eltűnt szepesi helységek közé tartozik. A község egykori fekvését II. Lajosnak egy 1524. évi oklevele határozza meg, mely szerint az akkor pusztá Szentgyörgy azonos a Szentlőrinc-től délkeletre fekvő *Orlóccal*.¹³⁶

Stepkfalva. Az eltűnt szepesi helységek sorába tartozó község első alkalommal 1319-ben tűnik fel birtokosának, a Stepkfalvi családnak a nevében.¹³⁷ A birtokosok nem szepesi eredetűek, hanem a Heves vármegye déli részén birtokos Apoc nemzetségből származnak.¹³⁸ A család korán felszármazott a Szepességre és ott szerzett nagyobb kiterjedésű birtokokat; Ragyolcot még 1278-ban megszerezte¹³⁹ és Csütörtökhely mellett is voltak birtokai.¹⁴⁰ Nagyobb birtokai révén gyorsan emelkedett a család, amelyből nevezetesebb tagok az I. Lajos király idejében állt Szepesi Jakab néven ismert országbíró¹⁴¹ és fia János kalocsai érsek.¹⁴²

A birtok neve legtöbbször csak a család nevével kapcsolatban fordul elő.¹⁴³ Egykori fekvését tekintettel arra, hogy 1465-ben Ragyolc, Szentlőrinc és Szentgyörgy birtokokkal kapcsolatban szerepel,¹⁴⁴ 1478-ban pedig egy, a Stokfalva és Szepesrétké közötti Sárviz, másik közlés szerint Salzviz nevű kaszálóról van szó,¹⁴⁵ Ragyolctól nyugatra tehetjük. Minthogy a család törzsbirtoka Ragyolc volt és Stepkfalva 1465-ben a Ragyolc-ból kiszakadt többi birtokokkal fordul elő,¹⁴⁶ Stepkfalvát szintén a Ragyolc területén keletkezett községek közé sorozhatjuk. Ezt a feltevést annál valószínűbbnek tarthatjuk, minthogy a birtoknak a család által történt megszerzését nem ismerjük.

Stepkfalva eredete egy bizonyos *Hurhy* nevű ismeretlen és meghatározhatatlan területről szóló 1293. évi

¹³⁶ predium Sancti Georgii alias Orlowcz. O. L. Táblai o. 4—5735.

¹³⁷ Közl. IV. 14. l.

¹³⁸ Karácsonyi: A magyar nemzetségek. I. 124—126. ll.

¹³⁹ HO. V. 60. Wenzel: AUO. IX. 214., 375. ll.

¹⁴⁰ Fejér: CD. V. 3. 447. l.

¹⁴¹ O. L. Kincstári o. Liber dign. sacc.

¹⁴² U. ott. Liber dign. eccl.

¹⁴³ Szepesi kpt. Capsa L. 8. 9. Fejér: CD. IX. 1. 458. l. N. Múz. Máriássy lvt. 117., 126., 129. Anjoukori okmt. V. 321. l.

¹⁴⁴ Dl. 16195.

¹⁴⁵ O. L. Táblai o. Jászai konvent. Prot. X. Litt. SSS. 26. Prot. VII. f. 20. Nr. 28.

¹⁴⁶ Dl. 16195.

oklevél hátlapján lévő »super Stepfalwa« feljegyzés alapján korábbi időre nyúlna vissza.¹⁴⁷ A két birtok közötti azonosság azonban nem bizonyítható és lehetséges, hogy a hátlapi feljegyzés Stepkfalvát csak mint szomszédos birtokot jelzi.

A Zsigrai család északi birtokai.

A Zsigrától délkeletre, a Hernádig elnyúló Zsigrai birtokokkal egyidőben tűnik fel Zsaluzsán a vele kapcsolatban fellépő Szentmargita és Olsavica birtokokkal együtt. Arra azonban, hogy ezek a birtokok a Zsigrától délkeletre fekvő többi birtokokkal együtt kerültek-e a Zsigrai család tulajdonába, határozott adataink nincsenek. Ennek valószínűsége mellett szól azonban az, hogy a birtokról adománylevelet, noha sok osztály és pereskedés folyik miatta, sohasem mutatott fel a család. A Zsigraiak birtokjogának a régisége mellett bizonyít az is, hogy ezeket a birtokokat a családnak még a tatárjárás előtti időben szétvált ágai közösen birtokolják.

Zsaluzsán. A Zsigrától északra fekvő birtokok legdélibb tagja volt Zsaluzsán, mely 1300-ban említettik legelőször.¹⁴⁸ A birtok a XIV. század vége felé el is tűnik. Egy 1374. évi oklevél Ragyolccal mondja határosnak.¹⁴⁹ Az eltűnt birtok fekvését még közelebbről meghatározza a belőle kiszakadt *Lazinovpataka* nevű helység, mely 1314-ben tűnik fel, mint Zsaluzsán területén alakult és belőle kiszakadt község.¹⁵⁰ *Lazinovpataka* kialakulása nem nyúlhat vissza régebbi időre, mert egy 1316-i oklevél az erdőben akkor alapított falunak nevezi.¹⁵¹ Ekkor azonban már jelentősebb hely lehetett, mert papja is volt, ami feltételezi azt is, hogy temploma már ebben az időben állott. A birtok új néven, mint *Podprócs* tűnik fel 1350-ben.¹⁵² Ezt a nevet az egész középkoron át megtartja.

Szentmargita. Zsaluzsánnál sokkal korábban tűnik fel. 1260-ban Ragyolc határjárásában,¹⁵³ 1264-ben pedig

¹⁴⁷ HO. VIII. 330. l. O. L. Thöke lvt. Dl. 14014.

¹⁴⁸ HO. VI. 456. l. 1314: N. Múz. Soós lvt. Dl. 38879. Anjoukori okmt. I. 332. l. Jalulaney, 1321: Petróczy reg. 16. (30.)

¹⁴⁹ 1374: N. Múz. Máriássy lvt. 213. l.

¹⁵⁰ »a quadam villa — Jalosouan separata«. N. Múz. Soós lvt. Dl. 18879. »a quadam villa ipsorum Zalusouan nuncupata certis metis distincta«. Anjoukori okmt. I. 332. l.

¹⁵¹ »in silvis de novo locata«. Fejér: CD. VIII. 1. 605. l.

¹⁵² »Podroch alio nomine Lazonowpataka«. Anjoukori okmt. V. 398. l. Laznopatha alio nomine Potprouch. Közl. IV. 19. l.

¹⁵³ Wenzel: AUO. IX. 376. l.

Mindszent határában már szerepel.¹⁵⁴ Szent Margit tiszteletére épült egyháza, mely után nevét is kapta, 1314-ben említették először.¹⁵⁵ Nevének magyar alakját megtartotta az egész középkoron át¹⁵⁶ és csak az újkorban vette fel a ma is használatos *Margecán* nevet.

Olsavica. A löbbi Zsigrai birtokok között tűnik fel 1300-ban, mint erdős terület.¹⁵⁷ A birtok azonban már a régebben kialakult szepesi helységek közé tartozik, amit igazolnak a birtok nagyszámú határjelei, azonban vagy elpusztult, vagy lakói elhagylák, mert róla 1308-ban, mint újra telepítendő faluról beszélnek,¹⁵⁸ amikor tulajdonosa Zsigrai Dánus fia, Miklós, szepesi várnagy engedélyt nyer arra, hogy a faluban védőszentje tiszteletére kápolnát építhessen.¹⁵⁹

Ezeknek a Zsigrai-birtokoknak a lakossága a birtokok feltűnése és végleges kialakulása korában szlávval vegyes magyarság volt. A birtokok 1300., 1314. és 1324. évi határjeleiben feltűnő szláv és magyar, valamint mindkét nyelvi elnevezés keverékéből származó határjelek emelt bizonyítanak.¹⁶⁰ A négy falu lakosságának magyar részét a korábban megjelent lakosságnak tarthatjuk, mert a négy falu arányilag nagyon közel esik a korábban szinmagyarság által lakott Mindszent és Almás községekhez, valamint a Szék nevű területhez. A magyarság korábbi ottlétét bizonyítja a magyar telepek korai kialakulása, míg a szláv telepek kialakulása, illetve az egyes községek elszlávosodása későbbi keletű. Olsavicán még 1435-ben is van magyar jobbágyság, a községből ekkor Nemes Jakab és Mór Balázs magyar, Lang János német, Bacsó Miklós szláv és Baran István bizonytalan nemzetiségű jobbágyságokat ismerjük.¹⁶¹

Répás.

A lőcsei határ és a Szemenyehegy között fekvő Répás nevű erdőt 1278-ban kapta adományba a Görgey csa-

¹⁵⁴ Csáky oklvt. 4. l. c.

¹⁵⁵ Anjoukori okmt. I. 332. 1316: Fejér: CD. VIII. 1. 605. l.

¹⁵⁶ Petróczy reg. 16. (30.) N. Múz. Máriássy lvt. 124., 190., 209., 297., 572. Anjoukori okmt. V. 398. Közl. IV. 19. l. Dl. 38879. Iványi: A Máriássy család levéltára. 64. l.

¹⁵⁷ HO. VI. 456. l.

¹⁵⁸ »in quadam villa — congreganda, Elsavycha vocata, denuo in culturam redigenda«.

¹⁵⁹ Anjoukori okmt. I. 148. l.

¹⁶⁰ HO. VI. 456. l. N. Múz. Soós lvt. 1314. Anjoukori okmt. I. 332. Petróczy reg. 16. (30.) Fejér: CD. VIII. 5. 116. l. Schmauk: Suppl. 51. l.

¹⁶¹ O. L. Thöke lvt. Dl. 13512.

lád.¹⁶² A területen első feltűnésekor még egyetlen falu sincs megnevezve. Az erdő irtása csak lassan haladt, mert Répás még 1311-ben is csak mint birtok ismeretes.¹⁶³ A határában azonban már ekkor említ az oklevél egy névvel új irtást. A területet a Görgey család 1319-ben már egész terjedelmében használta, mert határa miatt pert folytat a mai, az oklevélben meg nem nevezett Szentpálon birtokos szépesi préposttal.¹⁶⁴

A helynév eredetét illetőleg, az előfordulási alakokból semmi biztosat nem lehet megállapítani. A területnek még erdő alakjában feltűnő neve, a Repach német nyelvi elnevezés mellett bizonyít. Ennek a magyarázatnak ellene mond azonban az, hogy a nevet ebben az alakban fenntartó oklevelek átiratokban maradtak ránk, azonkívül pedig az adománylevél nem ismer egyetlen német nyelvi eredetű határjelet sem. A határjelek között azonban találunk két magyar nyelvi elnevezést, a Szemenye- és Mezitelenhegyet és két szláv nyelvű határjelet, a Krusch bokrot és a Tarca folyót. Ezek szerint inkább lehetne az erdő Répás neve magyar vagy szláv nyelvi elnevezés. A kettő közül mégis a magyar eredet mellett kell döntenünk, mert a terület felett húzódott el egykor a gypűvonal és az azon belül keletkezett községek kialakulásuk után mindig magyar jelzővel tűnnek fel.

A területen 1323-ban két falu, »Keeth Repach« tűnik fel.¹⁶⁵ Azonban nemsokára, 1342-ben már feltűnnek a két helységet egymástól megkülönböztető *Nagyrepás* és *Kisrepás* alakok is.¹⁶⁶ A megkülönböztető jelző azonban még nem tekinthető véglegesen kialakultnak, mert a két helység 1347-ben *Nagyrepás* és *Ujrepás* alakokban tűnik fel.¹⁶⁷ Valószínűleg ezt az *Ujrepást* kell értenünk az 1400-ban előforduló *Ujvágás* másképp Répás helységen is.¹⁶⁸

Arra, hogy az irtás hol kezdődött és a két Répás közül melyiket kell régebben kialakultnak tekintenünk, egy 1317. évi oklevél adja meg a feleletet. A XV. század elején a Görgeyek egy *Alsórepás* nevű birtokért peresked-

¹⁶² HO. VI. 227. l. N. Múz. Görgey lvt. 1311., 1570. Az átiratokban egy kis hamisítás van. V. ö. Századok, 1872. 220. l.

¹⁶³ Fejér: CD. VIII. 5. 75. Schmauk: Suppl. 32. l. N. Múz. Görgey lvt.

¹⁶⁴ Fejér: CD. VIII. 2. 241. Schmauk: Suppl. 51. Fejér: CD. VIII. 7. 125. Közl. VI. 176. Wagner: Analecta, III. 252. l.

¹⁶⁵ Fejér: CD. VIII. 5. 133. Schmauk. Suppl. 59. l.

¹⁶⁶ N. Múz. Görgey lvt. 1342.

¹⁶⁷ Schmauk: Suppl. 99. N. Múz. Görgey lvt.

¹⁶⁸ Wywagas alio nomine Repas: N. Múz. Görgey lvt.

tek.¹⁶⁹ A pert Perényi Péter országbíró ítélete zárja le, melyben a peres felek részéről hivatkozás történik egy 1310. évi osztálylevélre, amikor a peresfelek állítása szerint Alsórépás »simulcum nova plantatione« is felosztott.¹⁷⁰ Az 1310. évi, eredetiben is fennmaradt osztálylevélben azonban csak a »Repas cum metis in nova plantatione erectis« kitétel szerepel.¹⁷¹ Ezek szerint az 1310-ben feltűnő Répás Alsórépással azonos és az irtás Alsórépáson kezdődött, ahonnan tovább terjedt az erdő többi részére.

A két helység neve a XIV. század elejétől kezdve a ma is használatos Alsó- és Felsőrépás alakokban állandósult.¹⁷² A községek lakosságát a XV. században azonban már németnek kell tartanunk, mivel hogy az 1437. évi osztálylevélben tiszta német személy és határnevek fordulnak elő.¹⁷³

Részben szintén Répás területén alakult ki a »*Kyryk alio nomine Iwanosy*« nevű birtok is, amelyhez 1343-ban a szepesi prépost teljes jogot tartott ugyan, azonban a birtok nyugati felét a békesség kedvéért átengedte a Görgey családnak. A birtok az oklevélben foglalt határjárás szerint Szentpál és Répás között feküdt. Az oklevél hátlapján lévő XVII. századi feljegyzés szerint az ekkor már pusztá birtoknak a neve *Kyrgov* volt.¹⁷⁴ A birtok egykori fekvése tehát az Olsavica és Szentpál közötti Krigov nevű 930-as magaslat aljában keresendő.

Almás.

A Szepesváraljával szomszédos magyarság telepeinek nyugati folytatása volt Almás. A község területe egykor királyi birtok volt és azt még II. András adományozta a szepesi káptalannak, amelyet a birtokban IV. Béla is megerősített.¹⁷⁵ Almás, mint magyar neve is mutatja, kétségtelenül magyar telepítésű hely volt és minthogy szorosan kapcsolódik a tőle keletre és délre elterülő magyar telepekhez, valószínűleg tagja volt az itt elhúzódó határvédelmi övnek. Az eredetileg magyar nemzetiségű lakos-

¹⁶⁹ N. Múz. Görgey lvt. 1402—1406., 1410., 1414—1416.

¹⁷⁰ N. Múz. Görgey lvt.

¹⁷¹ Schmauk: Suppl. 32. Fejér: CD. VIII. 5. 75. I. N. Múz. Görgey lvt.

¹⁷² N. Múz. Görgey lvt. 1437., 1439., 1444. stb.

¹⁷³ N. Múz. Görgey lvt.

¹⁷⁴ U. ott.

¹⁷⁵ Fejér: CD. IV. 2. 45. Bárdossy: Suppl. 159. Wagner: Analecta, I. 294. I. Dl. 399.

sághoz azonban idővel idegen népek is telepedtek, mert egy 1290. évi oklevél hospeseknek nevezi Almás lakóit.¹⁷⁶ Nevének magyar alakját az egész középkoron át megőrizte.¹⁷⁷

Az Almás felett elterülő vidéken a szepesi káptalan-nak még két birtoka volt, amelyek Almás területén, az 1249. évi határjeleken belül alakultak, úgymint *Szepesrét* és *Szentpál. Rétke* 1273-ban tűnik fel *Lucska* néven a szepesi prépost birtokában.¹⁷⁸ Ettől kezdve nem is igen szerepel egész 1480-ig, amikor személynévben, Laczkai Gyárfás nevében tűnik fel.¹⁷⁹ Ezen Gyárfás 1513-ban mint Rétkei,¹⁸⁰ majd pedig 1514-ben ismét mint Laczkai szerepel gyermekeivel együtt.¹⁸¹ A két név ebben a korban állandóan változtatja egymást és Gyárfás fia, Mátyás 1524-ben ismét mint Rétkei szerepel.¹⁸²

Szentpál mint a szepesi káptalan birtokában lévő birtok tűnik fel 1339-ben magyar néven.¹⁸³ Ugyancsak magyar alakban szerepel a Görgeyek Répás nevű birtokai és a szepesi prépostság birtokai közötti határperben is.¹⁸⁴ A középkorban a helynévnek csak magyar alakja ismeretes.

Szepeshely.

A szepesi káptalan eredete ismeretlen, valószínűleg királyi alapítás, mely kapcsolatos a szepesi várispánság megszervezésével. Eredete kétségtelenül korábbi a szepesi vár keletkezésénél, mert míg a többi váras helységeknel, mint Nyitra, Esztergom, Székesfehérvár, a káptalan mindig egy helyen épült a várral, addig a szepesi káptalan és a vár különböző helyeken keletkeztek. Ha a káptalan alapításakor már állott volna a vár, a káptalan is kétségtelenül a vár biztos védelme alatt keresett volna magának lakóhelyet, mint ahogy később építettett is magának a prépost a várban egy tornyot, hogy ott magát veszélyes időkben meghúzhassa és az egyház feltettebb értékeit elrejtthesse.¹⁸⁵

¹⁷⁶ Szepesi kpt. Misc. 9. 7. 19.

¹⁷⁷ Iványi: A Máriássy család levéltára. 33. Fejér: CD. X. 1. 123. l.

¹⁷⁸ Hradszky: Szepesvármegye a mohácsi vész előtt. 111. l.

¹⁷⁹ Petróczy reg. 80. (219.)

¹⁸⁰ O. L. Thöke lvt. Dl. 39410.

¹⁸¹ U. ott. Dl. 22609.

¹⁸² Szepesi kpt. Prot. 1522. f. 21.

¹⁸³ Szepesi kpt. Misc. 9. 10. 32.

¹⁸⁴ N. Múz. Görgey lvt. 1343.

¹⁸⁵ Fejér: CD. IV. 2. 45. l.

A káptalan lélezésére az első adalat 1209-ben feltűnő prépostjának, Adolfnak a személye nyújtja.¹⁸⁶ A megyei intézmény és a káptalan székhelye között a legkorábbi időtől kezdve szoros kapcsolat állott fenn; a vármegye a XV. századig a káptalan területén tartja üléseit.¹⁸⁷

Váralja.

A város kialakulását nem ismerjük. Első alkalommal 1249-ben tűnik fel a szepesi káptalan Almás nevű birtokának határlevelében.¹⁸⁸ Korai előfordulása és mint-hogy területéről nem mutatható ki, hogy a szászok előtt más lakosság lakta volna, valószínűvé teszik a város tatárjárás előtti kialakulását. Korai kialakulása mellett bizonyít a városnak gyors fejlődése is. A város plébánosa 1268-ban ott szerepel a német városi plébánosok székpénz-egységében¹⁸⁹ és 1298-ban tagja a szász plébánosok egyesületének is.¹⁹⁰ Városi jellege korai, bíróját említik már 1321-ben.¹⁹¹ Német neve Kirchdorf korán kialakult.¹⁹² A város magyar neve 1412-ben tűnik fel először és attól kezdve a latin alak helyett a vármegye kiadványaiban állandóan szerepel.¹⁹³

Szék.

A Szepesvár körüli egykori magyar örtelepeknek, Petrócnak és Becsfalvának nyugati folytatása volt Szék, melynek egykor nagyobb kiterjedésű területe volt és valószínűleg magába foglalta a környékbeli összes magyar örtelepeket is. Egykori kiterjedését azonban az okleveles gyakorlat késői szepesi elterjedése és megerősödése miatt ma már nem lehet meghatározni. Az itteni Szék korán felbomlott, a királynak és a szepesi káptalannak a kezére jutott, mielőtt egykori kiterjedését az oklevelek megörökíthették volna. Egy 1284. évi adat szerint Bertalan szepesi prépost a Széknek az Almásból jövő patak és a nagy,

¹⁸⁶ Fejér: CD. III. 1. 76. 1. N. Múz. Berzeviczy lvt. 1246.

¹⁸⁷ »apud ecclesiam Sancti Martini« vagy »in monte Sancti Martini«. L. Petróczy reg. oklevél kelteit.

¹⁸⁸ Fejér: CD. IV. 2. 45. 1. Dl. 399.

¹⁸⁹ Schmauk: Suppl. 223. 1.

¹⁹⁰ Fejér: CD. IV. 2. 167. 1.

¹⁹¹ Petróczy reg. 16. (30.)

¹⁹² 1321: Petróczy reg. 16. (30.)

¹⁹³ Schmauk: Suppl. 176. 1. Petróczy reg. 75. laptól.

falu közé eső részét a káptalannak adta.¹⁹⁴ III. András király pedig 1299-ben a Váraljához közel fekvő Székben egy hasonlóképpen Szék nevű két ekényi területet adományozott el.¹⁹⁵ A birtok a szépesi káptalan jelentése szerint Váralja, Kázmérfalva és Nádas között terült el. Ha ennek a Széknek teljes kiterjedése nem is állapítható meg, egykori fekvését, illetőleg annyi kétségtelen, hogy a Szepes-váraljától nyugatra fekvő területen keresendő. A terület korábbi, a tatárjárás előtti lakossága a lándzsásnemességhez tartozott, mert csak a lándzsások területének megjelenésére használatos a Szék elnevezés.

Baldfalva.

A szépesi vár keleti részének magyar birtokosai a XIII. században lassanként elpusztulnak és a területükön egyre szaporodnak a szomszédos helységekből kiáramló szászok, akik részben a tulajdonostól pénzért veszik meg földjüket, részben pedig a királytól szerzik meg adományba a királyi kézen lévő, vagy gazdátlanra vált birtokokat. Henrik váraljai bíró és Ekhardt is megvásároltak 1314-ben Ujfaluszéki Jánostól egy a Váraljával és Nádassal határos területet, amelyre Károly királytól adománylevelet is nyertek, nem ugyan nemesi, hanem csak szász joggal.¹⁹⁶ A névtelen terület nemsokára nevet vesz fel és a szászok 1317. évi szabadságlevelében már mint »villa Henrici iudicis et Echardi« szerepel.¹⁹⁷ A területnek nemsokára kialakult egy még állandóbb neve. Henrik váraljai bíró leányai atyjuktól eredő örökségüket 1344-ben *Eckersdorf* néven adják el.¹⁹⁸ A helynév alakjainak ismerete után kétségtelen, hogy a birtok neve az egyik adományos, Ekhardt neve után alakult ki. Azonban ez az elnevezés sem marad állandó, mert a szépesi káptalan 1361-ben a Baldfalváról kért oklevél címén az Eckersdorf eladásáról szóló 1344. évi oklevelet írja át.¹⁹⁹ A Baldfalva elnevezés, mint-hogy az egész Szepességen csak egyetlen Baldot ismerünk, III. András szépesi ispánját, annak nevére mehet vissza.

¹⁹⁴ »particulam terre Zeek inter fluvium de Almas currentem et magnum vicum continentem.« Fejér: CD. V. 3. 273. l. a magnus vicus-on valószínűleg Váralját kell értenünk.

¹⁹⁵ Wenzel: AUO. XII. 622., 633., 644. l. Dl. 1548.

¹⁹⁶ Fejér: CD. VIII. 5. 91. l. Dl. 1855., 13143. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 5. 1.

¹⁹⁷ Fejér: CD. VIII. 2. 57. l.

¹⁹⁸ Anjoukori okmt. IV. 417. l.

¹⁹⁹ Dl. 3690.

A helység ettől kezdve a középkor végéig csak magyar néven ismeretes.²⁰⁰

Kázmérfalva.

A XIII. századi adományok egyrészénél, úgy a Szepességben, mint az egész országban, gyakran megtörténik, hogy egy, főleg néptelen területnek eladományozása korában még nincs kialakult neve és az adománylevél csak a birtok nagyságát és esetleg határjeleit nevezi meg. Ha az adománylevél az új birtokos beiktatásakor talált határjeleket felsorolja, azoknak segítségével könnyű a területet a rajta későbbben keletkezett faluval azonosítani, azonban az adománylevelek több esetben nem sorolják fel a beiktatáskor talált határjeleket sem. Ebben az esetben, ha zárt okleveles adattal rendelkezünk, csak a birtokosok pontos leszármazásának ismerete vezethet eredményhez.

A ma már ellűnt Kázmérfalva területére sem határleírást tartalmazó adománylevelet nem ismerünk, sem pedig zárt okleveles anyaggal nem rendelkezünk. A XV. században többször szereplő család tagjainak ismerete sem visz közelebb bennünket a birtok eredetének a megfejtéséhez. Kázmérfalvának említése csak későn, 1359-ben, a család nevével kapcsolatban történik.²⁰¹

A falu keletkezését Csepánfalvi János fia, István lándzsás comesnek a menedékköviak és a Kázmérfalvi család közti perben kelt 1438. évi ítéletlevele fejti meg. A község kialakulása szempontjából legfontosabb IV. László 1274. évi, itt tartalmilag átírt oklevele, mely szerint László király Domokosnak és fiainak, Kázmérnak és Lászlónak, valamint Domokos testvérének, Tamásnak adományozza a szepesi katonáskodó nemesek kötelezettségével azt a meg nem nevezett helyen fekvő két ekényi földet, melyet azelőtt a királyi népek között birtak.²⁰² A birtokba a király parancsa következtében Leonardus szepesi comes be is vezette az adományosokat.²⁰³ Ennek az adatnak ismerete tovább vezet bennünket. Az 1274. évi adománylevelet a Kázmérfalvi család részére megerősíti egy 1484. évi oklevél, mely a falu első alapítójául az 1274. évi adományos Tamást, Domokos testvérét nevezi meg, akitől a pereskedő felek leszármazásukat is bizonyítják.²⁰⁴

²⁰⁰ 1468: DL 16649.

²⁰¹ Fejér: CD. IX. 3. 98. I. N. Múz. Máriássy lvt. 139. Petróczy reg. 31. (67.)

²⁰² Fejér: CD. V. 2. 315. I. DL 13143.

²⁰³ DL 382. Fejér: CD. V. 2. 176. Bárdossy: Suppl. 262. I.

²⁰⁴ Petróczy reg. 81. (224.)

Ezek az adatok megadják a falu kialakulásának teljes körülményeit. A falu területe tehát királyi népeké volt, akik azonban már magasabb társadalmi osztályba tartoztak, mert az oklevél azoknak szabadságáról beszél.²⁰⁵ Az adományokkal kapcsolatos rangemelés pedig a szepesi harcos nemesség, vagyis a lándzsásnemesség közé sorolja az adományosokat. A családot, most már ismerve leszármazásukat, később is a lándzsásnemesség soraiban találjuk.²⁰⁶ Minthogy a lándzsásnemesség közé többnyire csak magyarok jutottak be és vállalták a katonáskodással járó terheket, valamint a rangemelés is már magasabb rendű királyi népek közül történik, az adományosokat magyaroknak kell tartanunk.

A község a nevét nem a főadományosoktól, hanem a társszerző Kázmértól nyerte, noha a helység alapítójául az idézett 1284. évi oklevél a főszerzőt, Tamást nevezi meg. A falu nevének kialakulása azonban, mint általában, nem az alapítással egyidőben, hanem az alapítás utáni évtizedekben ment végbe, azért kapta nevét a fiatalabb és valószínűleg tovább élő társszerzőjétől és egyik megalapítójától. Kázmérfalva, amely kizárólagos magyar nevet az egész középkoron át megőrizte, ma már az eltűnt szepesi helységek közé tartozik. A falu fekvésének a meghatározására a menedékkövekkel 1438-ban folyt per tartalmaz adatokat, mely szerint a község Baldfalvával volt határos.²⁰⁷

Kattuny.

A birtokot 1294-ben szerezte a szepesi káptalan Abától, János szepesi örkanonok testvérétől, aki azt Erzsébet királynétól kapta adományba.²⁰⁸ A káptalan a birtok zavartalan élvezetében²⁰⁹ volt egészen 1345-ig, amikor a petróczsigrai nemesek megtámadták a káptalan birtokjogát, de perüket később visszavonták. A per folyamán hivatkozás történik IV. László király egyik oklevelére is, amely talán Erzsébet királyné oklevelének a megerősítése lehet. A birtok, amint az oklevélből kitűnik, eladományozása előtt a szepesi várbirtokok közé tartozott.²¹⁰

²⁰⁵ »eximendo et separando a solutione et libertate populorum domini regis«. Fejér: CD. V. 2. 176. Bárdossy: Suppl. 262. l.

²⁰⁶ Dl. 13143. N. Múz. Máriássy lvt. 663. Petróczy reg. 81. (224.) Szepesi kpt. Misc. 9. 3. 29.

²⁰⁷ Dl. 13143.

²⁰⁸ Fejér: CD. IV. 1. 340. l.

²⁰⁹ Szepesi kpt. Misc. 9. 7. 19.

²¹⁰ Dl. 3780. Fejér közlése (CD. IX. 1. 390. l.) nagyon hibás.

Aranyas.

Hajdan a szepesi vár birtokai közé tartozott. Első említése idejében, 1262-ben jobbágyfiúk lakták, akik a várszervezettől akkor már annyira függetlenítették magukat, hogy földjük magántulajdont képezt, mert az ekkor eladóként szereplő András a király hozzájárulásával rokonainak eladott birtokrészt öröklött birtoknak nevezi.²¹¹ Az eladással a birtok addigi jobbágyfiúi föld jellege megváltozott és a király az eladáshoz évi aranyfizetés kötelezettsége mellett adja meg a maga hozzájárulását. Ez az évi aranyfizetés azonban kiterjed nemcsak az Andrástól vett földre, hanem a vevők öröklött birtokaira is.²¹²

A birtok neve az eredeti oklevélben nincs megnevezve; minthogy azonban az oklevélnek 1318. évi átírása az Aranyasi nemesek részére történik,²¹³ az 1262-ben eladott földnek Aranyassal való azonossága kétségtelen. Az 1262-ben kikötött évi aranyfizetés és az 1318. évi oklevélben az átíratók neve mellett szereplő nobilis kifejezés arra mutat, hogy a helység lakói az aranyadó nemesség sorába emelkedtek. A helység neve, minthogy a Szepességnek ezen a részén sem ekkor, sem pedig később nem ismerünk aranybányákat, kétségtelenül az aranyfizetéssel van kapcsolatban. A községnek 1318-ban feltűnő Aranyas magyar neve, mely az egész középkoron megtartotta kizárólagos magyar alakját,²¹⁴ a várjobbágyokból aranyadó nemessékké emelkedett lakosság magyar nemzetisége mellett bizonyít.

Ma már Aranyas is az eltűnt szepesi helységek közé tartozik. A község eltűnése, minthogy a középkorban állandóan szerepel, az újkorra esik. Fekvését az András által 1262-ben eladott föld határjárásából állapíthatjuk meg. A határok között szerepel a szászok, kétségtelenül a váraljai németek határa, Zsigra és Olaszi. Ezek szerint tehát a község Váralja, Zsigra és Olaszi között terült el. Nevét a Drevenyiktől délre fekvő Jerenás hegynek a 75.000-es térkép 1879. évi felvételén feltüntetett Aranyas alakja tartotta fenn.

A szászok térhódítási törekvésére jellemző, hogy 1262-ben a két német város, Váralja és Olaszi közötti Aranyas

²¹¹ »*terram suam hereditariam*«.

²¹² »*terra ipsorum hereditaria*«. Wenzel: AUO. VIII. 26. Bárdossy: Suppl. 94. I. DI. 527.

²¹³ DI. 527.

²¹⁴ Fejér: CD. VIII. 5. 199. VI. 1. 398—399. II. Szepesi kpt. Misc. 9. 6. 12. Intr. Scep. 5. 2. 12. N. Múz. T. a. 1112. IX. 18. Petróczy reg. 73. (198.) stb.

egyrészt is meg akarták venni, de a király az elsőbbségi jog alapján az eladó jobbágyfiú rokonainak engedte át a birtokot.

Gellértfalva.

A községnek kialakult névvel történt első említése aránylag későn, 1348-ban történik, amikor Gerard fiai, Konc, Pető és Miklós Gellértfalváról a szepesi káptalanban hatalmaskodást követtek el.²¹⁵ A birtok eredete azonban korábbi időkbe nyúlik vissza. Már 1290-ben mint határjel előfordul curia Geraardi alakban.²¹⁶ A helység nevét kétségtelenül ettől a Gellérttől vette. A nagyrészt magyar falvak által körülvett Gellértfalvát tekintettel arra, hogy neve is állandóan magyar alakban szerepel, magyarnak kell tartanunk. A birtok nevének változataira csak szórványos adataink vannak.²¹⁷ Fekvése, amint az 1290. és 1348. évi adatokból megállapítható, a váralja—olaszi út mentén volt. Gellértfalva a mai Dubravolával azonos község, mely az országos községi rendezésnél visszakapta magyar nevét.

Nádasd.

A község a Szepesvár körüli magyar telepek egyike volt, emellett bizonyít korán előforduló magyar neve is. A falu magyar lakói azonban a tatárjáráskor nagyrészt elpusztulhattak, mert IV. Béla a tatárjárás után új telepésekkel népesítette be a helységet. Az új telepések szlávok voltak, akik évi census fizetés mellett kapták Nádas földjét.²¹⁸

A szlávok betelepítésével megindult a birtok korábbi egységes területének széttagolása. A betelepített szlávok által művelt részen kívül volt még egy négy ekényi terület, melyet előbb egy Konrád nevű ember birt, de üresen maradt, azonban nem sokáig, mert IV. Béla király 1258-ban odadományozta Gublinus és Termannus testvéreknek évi egy fertő aranyfizetés kötelezettsége mellett. Ez a négyekényi terület a beiktatásnál feljegyzett határjelek szerint Nádasd északi részén, Domán, Görgő és Kolcsó fal-

²¹⁵ Anjoukori okmt. V. 213. l.

²¹⁶ Petrőczy reg. 8. (11.) 1301: curia Gerardi, Fejér: CD. VIII. 5. 19. l. O. L. Thöke lvt. Dl. 13471.

²¹⁷ 1399: Villa Gerhardi, 1395: Gellthfalua, Fejér: CD. X. 2. 288. l.

²¹⁸ »terram Nadost de Zypes hospitibus Selavis dederimus, ut nobis de eadem censum solvant. N. Múz. Görgy lvt. Fejér: CD. IV. 2. 463. Bárdossy: Suppl. 91. l.

vak szomszédságában feküdt.²¹⁹ Erzsébet anyakirályné is megerősítette a birtokban az adományos Gublinus mestert, akit ekkor már lőcseinek nevez az oklevél. A megerősítés azonban már nem a Béla király által adományozott négy ekealjnyi föld birtokában történik, hanem csak két ekealj, illetve annál valamivel nagyobb terület birtokában. Azt azonban, hogy a különböző nagyság ellenére is ugyanarról a területről van szó, és az 1258. és az 1280. évi adományos Gublin ugyanaz a személy, bizonyítja a két adománylevélben előforduló határjelek azonossága.²²⁰

A Gublinusnak adományozott terület a fejlődés folyamán teljesen elszakadt Nádasdtól és rajta külön falu alakult ki. A falu nevének eredetét az 1258. és 1280. évi adománylevelek átirásai fejtik meg. Az 1258. évi oklevelet 1342-ben a szepesi káptalan átirja lőcsei János mester fia János részére,²²¹ az Erzsébet anyakirályné 1280. évi adománylevelét pedig a szepesi káptalan lőcsei Goblinus scriptor unokája János mester fia Hank részére írja át 1341-ben.²²² Goblinus «scriptor» neve megadja a helység 1335-ben feltűnő *Sreyberfalwa*²²³ alakjának eredetét és magyarázatát. Sreiberfalvának és Goblinus adománybirtokának azonossága különben az ekkor leírt határjelek alapján is megállapítható. A község nevének Sreiberfalva alakja jóideig fennmaradt²²⁴ és csak 1370-ben tűnik fel a szintén első tulajdonosáról vett neve, a *Göbölfalva*,²²⁵ melyet az egész középkoron át megtartott.²²⁶

A birtokba német eredetű, lőcsei polgár tulajdonosai révén bizonyára sok német jobbágy is beszármazott, azonban a Nádasdra IV. Béla által betelepített szláv lakosság átszivárgott a szomszédos birtokokra is, mert Göbölfalva 1435-ben ismeretes két jobbágya egyikének, Woychka Miklósnak a neve²²⁷ szláv nemzetisége mellett bizonyít.

Nádasdnak a király tulajdonában megmaradt része IV. Béla adománya folytán 1263-ban Lodvardus fia Gublin kezére került. A terület nem végleges családi birtokul ju-

²¹⁹ U. ott.

²²⁰ Fejér: V. 3. 38. l. N. Múz. Görgey lvt. 1311.

²²¹ N. Múz. Görgey lvt.

²²² CD. VIII. 4. 531. l. N. Múz. Görgey lvt.

²²³ Anjoukori okml. III. 187. l.

²²⁴ 1343: Saiberfalu: Fejér: CD. IX. 3. 277. l. 1366, Sreiberfalwa: N. Múz. Máriássy lvt. 171. Saiberdorf: 1346: Fejér CD. IX. 1. 238.

²²⁵ Gebulfalua: N. Múz. Máriássy lvt. 195. Fejér: CD. IX. 4. 315. l.

²²⁶ N. Múz. Görgey lvt. 1376., 1383. O. L. Thöke lvt. DL 13512., 14011. Iványi: A Máriássy család levéltára. 38. l. Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 9. DL 6762. Petróczy regesztákban sok adat.

²²⁷ DL 13512.

lott Göbölnek, hanem csak a szepességi szászok módjára,²²⁸ ami azt jelenti, hogy az addig szlávok által birt falu a németek tulajdonába ment át és belőle német község lett; az adományost legfeljebb a birói méltóság és a velejáró haszon egyrésze illette meg. A községnek német jog alatt élő helységgé való átalakulását és Göböl családjának birói méltóságát az oklevél átirásai bizonyítják. Az 1263. évi adománylevelet 1272-ben V. István átirja Göböl fia János részére,²²⁹ 1280-ban pedig Erzsébet anyakirályné a lőcsei Göböl fia János részére.²³⁰ A szászok privilégiuma keltének évében, 1317-ben pedig a szepesi káptalan a szászok részére írja át az oklevelet.²³¹ Nádasdnak szász faluvá való válását egyébként bizonyítja a szászoknak 1317-ben Károly királytól nyert privilégiuma is, amely a szász helységek között két Nádasd birtokot sorol fel.²³² A két Nádasdon kétségtelenül Göböl 1263-ik évi adományát és a Nádasdból még 1258-ban kiszakadt Göbölfalvát kell értenünk.

Nádasdnak tehát ugyanaz volt a sorsa, mint Sümegnek. Kezdetben mindkettő magyar telep volt és amikor lakói a tatárjáráskor elpusztultak, helyükre szlávok telepedtek, akikre azután még nagyobb számú németiség telepedett rá s a falvak eredeti jellegét megváltoztatva, belőlük szász községeket formált.

A községnek eredetileg egységes területe azonban a későbbi fejlődés folyamán még további részekre tagozódott. A Berzeviczy család őseinek is volt itt birtokrésze, melyet Rikolf és Polyán 1274-ben cserébe adtak Detre szász birónak és fiainak Arnoldnak, Frigyesnek, Jordánnak és Hermannak.²³³ Nádasdnak ez a része sokáig névtelenül, illetve még teljesen ki nem alakult névvel szerepel. 1280-ban Körtvélyes falu Vitknek adott részénél, mint északi szomszéd terra parvi Arnoldi szerepel.²³⁴ Ez az Arnold, aki kétségtelenül Detre fia, 1275-ben és 1300-ban egy szomszédos földért Eulenbachhal perel.²³⁵ A helységnév kialakulására Henc comes, Jakab szepesi püspök rokona volt hatással, aki Nádasdnak Eulenbachhal és Körtvélyessel határos ré-

²²⁸ »more Saxonum aliorum in Scepus commorantium«. Wenzel: AUO. III. 39. HO. VI. 114. Fejér: CD. VII. 2. 83. l.

²²⁹ HO. VI. 182. l.

²³⁰ Wenzel: AUO. IV. 223. l.

²³¹ N. Múz. Görgey lvt.

²³² Fejér: CD. VIII. 2. 57. VIII. 1. 435. Schmauk: Suppl. 39. l.

²³³ HO. VIII. 160. Fejér: CD. V. 2. 231. l. N. Múz. Berzeviczy lvt.

²³⁴ O. L. Thöke lvt. 14918.

²³⁵ Szepesi kpt. Mel. Scepus. 3. l. 13., 3. l. 3., 3. l. 13.

széhez Arnold fiaitól való vétel útján jutott.²³⁶ A területre összefüggő adataink nincsenek ugyan, azonban a XV. század közepén ezen a területen tűnik fel *Hencfalva*, az újkorban *Hincóc*, valószínűleg erről a Hencről elnevezve.²³⁷

Idővel magának Hencfalvának a területe is továbbtagozódott. Hencfalva mellett 1444-ben a Polyánkai család kezén feltűnik egy *Kispolyánka* nevű birtok.²³⁸ Amikor a Polyánkai család 1464-ben ősi jogon beiktatja magát Hencfalva birtokába, a határok között szerepel Kispolyánka is,²³⁹ ami kétségtelenül Hencfalvából történt kiszakadása mellett bizonyít.

²³⁶ Wenzel: AUO. X. 230. l. Dl. 1502.

²³⁷ Petróczy reg. 68. (180.) Dl. 16620.

²³⁸ Petróczy reg. 68. (180.)

²³⁹ Dl. 16020. Szepesi kpl. Intr. Scep. 5. 3. 16.

LŐCSE VIDEKE.

Réti.

A tatárjárás után kialakult névvel bíró királyi birtokként tűnik fel, melynek négy ekényi területét 1255-ben adományozta el IV. Béla a magyar eredetű Dédács fiainak, Csákánynak és Velknek.¹ A birtok eredete, tekintve korai feltűnését és kialakult magyar nevét, valószínűleg visszanyúlik a tatárjárás előtti időbe, amikor a határőrvidéknek lehetett része.

A birtok részekre való tagozódása még 1262-ben megindult, amikor az adományos testvérek megosztották a falu területén. A megejtett osztály folytán a birtok keleti része Velknek, nyugati része pedig Csákánynak jutott.² A Csákánynak jutott rész az osztózkodás után nemsokára, 1283-ban új néven, a birtokos neve után kialakult *Csákány* alakban jelenik meg,³ majd pedig végérvényesen Telveszi még a XIII. században a *Csákányfölde* alakot.⁴

Csákánynak csak Tiba, vagy vörös Tiborc nevű lezármazottját ismerjük,⁵ aki birtokrészét 1282-ben a szepesi káptalannak adományozta.⁶ A névből következő a szepesi káptalan kezén 1283-ban feltűnő *Tiborc-földe* nevű birtok⁷ azonos lehet ezzel a Tiborc által adományozott területtel.

¹ Fejér: CD. IV. 2. 324. l.

² O. L. Thöke lvt., Fasc. Tm. 1. No. 4. Fejér: CD. IV. 3. 100. l.

³ Fejér: CD. V. 3. 208. l. Századok, 1872. 506. l. (Teljesen hibás kivonat!) 1297: Chakan: Fejér: CD. VI. 2. 127. l. 1327: Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. 6.

⁴ Chakanfelde, 1313: O. L. Thöke lvt. Dl. 14008. Szepesi kpt. Cista H. 7. 1.

⁵ Fejér: CD. V. 3. 147., 208. VI. 2. 121. l.

⁶ U. ott. V. 3. 147. l.

⁷ U. ott. V. 3. 208. l.

Csákányfölde területe a XIV. században még továbbaprózódott és területén 1313-ban Göböl és fiai kezén feltűnik egy Kolcsó felől eső *Zsaluzsán* nevű birtok.⁸ A XIV. századtól sem az egyes részekre, sem az egész Réti birtokra nincsen összefüggő okleveles anyagunk és így nem látjuk tisztán a birtokrészek tulajdonosainak változását, mindamellett kétségtelennek látszik, hogy az 1385-ben Réti határain belül feltűnő *Göböl-földe*⁹ ettől az 1313-ban szereplő Göböltől vette a nevét és Zsaluzsánnal azonos.

A nevek gyors változását, valamint jelentésbeli eltolódását és kiterjedését mutatja, hogy a Zsaluzsán név, noha kezdetben Réti birtoknak csak egy részét jelentette, 1389-ben már a Réttel azonos egész területet magában foglalja.¹⁰

Rétiben a Polyánkai családnak is volt birtokrésze, a család birtokjogának alapját azonban az oklevelek hiányossága folytán nem ismerjük. A Polyánkai család birtokrészét az oklevelek 1398-ban *Polyánföldének* nevezik.¹¹ A birtokrész neve először 1284-ben fordul elő terra Polyan filii Petri alakban, ami a Polyánfölde név korai kialakulása mellett bizonyít.¹² A birtokrész a XIV. század elején a Berzeviczy család kezén van, azonban a névadó Polyan nem lehet azonos a Berzeviczy család Polyán nevű őseivel, mert annak apja Ruiker volt,¹³ így ebben a Polyánban, illetve atyjában Péterben valószínűleg a Polyánkay család őseit kell látnunk.

A birtok egész területe vétel folytán 1412–1413-ban a szepesi káptalan birtokába jutott.¹⁴ Réti és részei az eladás előtt a lándzsásszékhez tartoztak, Zsigmond király azonban 1418-ban a vármegyéhez csatolta.¹⁵ A birtok, amint a határlevelekből megállapítható, a mai *Nemessánnyal* azonos.

⁸ Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 2. 6.

⁹ Fejér: CD. X. 1. 257., 263., 708., 750., 757. II. N. Múz. Máriássy lvt. 282.

¹⁰ N. Múz. Máriássy lvt. 309. O. L. Thöke lvt. DI. 14008.

¹¹ Fejér: CD. X. 2. 589. I. N. Múz. Máriássy lvt. 309.

¹² terra Polyan, N. Múz. T. a. 1284/1293. 1293: DI. 1173., 1362. 1301: Szepesi kpt. Misc. 3. 4. 16. Polyán már 1262-ben birtokos Réti. O. L. Thöke lvt. Fasc. Tm. 1. Nr. 4.

¹³ Fejér: CD. IV. 1. 416. I.

¹⁴ Szepesi kpt. Cista H. 7. 1. O. L. Thöke lvt. DI. 14008.

¹⁵ N. Múz. Kézirattár. Fol. Lat. 2278. f. 143. 2231. f. 75. Tört. Tár. 1861. 136. I.

Kolcsó.

A terület első ismert birtokosa Regke és fiai voltak, akiknek sem nemzetiségét, sem birtokjoguk alapját és minőségét nem nevezik meg határozottan az oklevelek. Annyi bizonyos, hogy nem tartoztak az aranyadók közé, mert amikor IV. Béla 1263-ban Henc nevű hívét megerősíti a Regkétől és fiaitól vett föld birtokában, az átruházásnál nem a szokásos formulát használta, hanem előírja, hogy Henc a vett föld után évi 1 uncia aranyat tartozik fizetni.¹⁶ A község nevének 1258-ban feltűnő Kulcsua alakja¹⁷ a XIV. század közepéig ingadozó formát mutat.¹⁸ A helynév kétségtelenül szláv nyelvi elnevezés, melynek jelentése: irtás, fejsze,¹⁹ ami szláv telepítés és lakosság mellett bizonyít. A lakosság szláv nemzetisége mellett bizonyítanak a Henc által vásárolt terület 1282. évi határjárásában található, nagyrészt szláv nyelvi határjelek is.²⁰

A kolcsói szláv lakosságot azonban nem tarthatjuk őslakosságnak, mert annak ellene mond a falu nevének jelentése, ami irtás folytán keletkezett, újabb telepítésre vall. A birtok eredete valószínűleg visszanyúlik régebbi időbe, amit bizonyít az is, hogy a helység a tatárjárás előtti időre visszanyúló két magyar telep, Réti és Görgő között fekszik és a második szepességi gyeplínia is itt húzódott el. A falu keletkezése két eredőre megy vissza, Regke ősi területének, mely nemesi eredetű birtok volt és a szlávok által irtott területnek az összeolvadására. A két eredőből való keletkezést még valószínűbbé teszi a birtoknak első tulajdonosától származó régi, még 1315-ben is használatos *Regke* neve.²¹ A régi nevet, mely valószínűleg kis határőri telepet takar, idővel kiszorította az irtás folytán keletkezett nagyobb helység szláv neve. Regke területének magyar volta mellett bizonyít az is, hogy Kolcsó lakosságának egy része magyar volt, mely az egész középkoron át fenntartotta nyelvét a nagyszámú szláv lakosság között

¹⁶ HO. VI. 115. 1. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 4. 13. és 16. O. L. Thöke lvt. Dl. 13469.

¹⁷ Fejér: CD. IV. 2. 463. 1.

¹⁸ Kulchua, 1280: HO. VI. 262. 1. Kolchoua, 1297: Fejér: CD. VI. 2. 108. 1. Szepesi kpt. Misc. div. cott. 8. 1. 26. Kulchuwan, 1282: Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 4. 13. és 16. Kulchuan, 1284: N. Múz. T. a. Dl. 1173. Kolcha, 1301: Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 4. 16.

¹⁹ Melich: Szepesmegye helyneveihez. 10. 1. O. L. Irattár.

²⁰ HO. VI. 275. 1.

²¹ Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 16.

és még 1516-ban is az akkor ismeretes négy kolcsói jobbágy közül kettőnek magyar neve van.²²

A község területének egyrésze lassanként lőcsei polgárok kezére került. Az 1263. évi adományos Henc fia Hannus 1282-ben már maga is lőcsei lakos.²³ Kolcsó területének másik részét nagy Helbrand lőcsei polgár szerezte meg V. István királytól adományba, amit IV. László is megerősített 1284-ben.²⁴ A németek mellett a terület magyar birtokosai is szaporodnak és Regke ősi birtokán 1301-ben a Sümeg melletti Gyurkházán is birtokos Gyurk leshármazottjai tűnnek fel.²⁵

Kolcsónak északra, a nagy erdőig felnyúló területe még a XIII. század folyamán tagozódásnak indult. Erzsébet királyné, mint a Szepesség birtokosa 1280-ban Kolcsó területének egy részét, mely után a kolcsói népek semmi servitiumot nem adtak, szepesi Jaroslaus fiának Hurusknak adományozta évi aranyfizetés kötelezettsége mellett. A Hurusknak adományozott terület határa Görgőtől északra Ulózsáig terjedt.²⁶ Ezt a területet, még mint névtelen birtokot Huruzk 1289-ben eladta Hannus lőcsei polgárnak.²⁷ A terület neve 1296-ban tűnik fel, az első tulajdonosáról elnevezett *villa Horuzk* alakban.²⁸ A birtokot megtelepítő Huruzk és atyja, Jaroslaus, neveik után ítélve, szlávok voltak és a birtok telepesei is a szlávok közül kerülhettek ki, a területen alakult község neve azonban a környező magyar birtokok hatása alatt nemzeti nyelven először magyarul jelentkezik 1360-ban, mint Huruskfalua;²⁹ ugyanebben az évben tűnik fel a mai alakjához közel eső *Ruzkfalua* elnevezés is.³⁰ A helységnév magyar alakját az egész középkoron át megtartja.³¹

Kolcsó területén Roskfalván kívül a XIII. század for-

²² Koswh Bálint, Prothys Jakab, Zekel Mátyás, Korchmaros Benedek. O. L. Thöke lvt. Dl. 32182.

²³ HO. VI. 274. l.

²⁴ Hazai oklvt. 101. 134. II. N. Múz. T. a. 1293. Dl. 1173., 1362.

²⁵ 1301: Szepesi kpt. Misc. 3. 4. 16. 1303: O. L. Thöke lvt. Dl. 26736. 1315: Szepesi kpt. Misc. 9. 2. 16.

²⁶ HO. VI. 262 l. N. Múz. Görgy lvt.

²⁷ HO. VI. 30. l. N. Múz. Görgy lvt.

²⁸ HO. VII. 253. 1311: Rozk. Fejér: CD. VIII. 5. 75. Schmauk: Suppl. 32. l.

²⁹ Fejér: CD. IX. 3. 201. l. (rosszul!) Dl. 5181. N. Múz. Máriássy lvt. 141.

³⁰ Fejér: CD. IX. 3. 178. l. N. Múz. Máriássy lvt. 142. Dl. 36444.

³¹ 1363: Fejér: CD. IX. 3. 374. l. N. Múz. Máriássy lvt. 157., 167. 1364: Fejér: CD. IX. 3. 457. l. Dl. 5181. N. Múz. Máriássy lvt. 161. 1424: O. L. Thöke lvt. Dl. 13504.

dulóján még egy másik község is kialakult. Kolcsó rész-birtokosa, Henning comes örökségét, »claram vallem dictam« sollézságba adja 1297-ben azzal a kötelezettséggel, hogy azon a soldész tartozik egy német jog szerint alapítandó falut telepíteni.³² A területnek még 1314-ben is latin alakban szereplő neve³³ már magában rejti az ott telepített falu nevének szláv nyelvi elnevezéssel jelentkező alakját, noha a falu neve, a *Dolina*, a mai Dolyán csak 1349-ben tűnik fel először.³⁴

Kolcsó eredetileg egységes területén a XIV. században még egy harmadik község is keletkezett. A birtok egyrészt, egy ekealjnyi területet már 1304-ben megvásárolta egy Markalfus nevű comes,³⁵ majd pedig ennek fiai és Pohár Miklós még újabb részeket is szereztek hozzá, amikor a menedékkövek és a birtokba leányágon bejutott Kakas özvegye eladtak nekik egy, a Kolcsó területéből kiszakított birtokrészt.³⁶ A Markalf fiai által birt rész a falutól keletre, a Csevník folyó mellett, a Réli területén kialakult Polyánföldre körül feküdt. A különálló fejlődésnek indult terület új birtokosai nemsokára a birtok fekvése, az 1282-ben már szereplő Csevníkfő forrás után, *Csevníkfői*-eknek nevezik magukat.³⁷ E mellett azonban nevezik a birtokot az adományos Markalf után, *Markalffalvának* is.³⁸

Minthogy több tulajdonosa révén a törzsbirtok, Kolcsó, több apróbb részre tagozódott, egyes részeinek megkülönböztetésére jelzőket használtak. Az 1263. évi adományos Henc unokájának Detrének részét 1360-tól *Kiskolcsvának* is nevezik,³⁹ 1326-ban pedig már *Felsőkolcsván* is előfordul.⁴⁰

³² »locandam, extirpandan et in formam ville iure Saxonum redigendam.« Fejér: CD. VI. 2. 108. l. Szepesi kpt. Misc. div. cott. 8. 1. 26. Tört. Tár. 1861. 110. l.

³³ »clara vallis«. Szepesi kpt. Misc. 9. 10. 7.

³⁴ Anjoukori okmt. V. 259. l. 1355: »possessio clara vallis appellata, que nomine Dolya vocatur«. O. L. Thöke lvt. 13478. Vallis = dolina = völgy.

³⁵ Dl. 3648.

³⁶ N. Múz. Berzeviczy család kakaslomnici ágának lvt. 1296.

³⁷ HO. VI. 274. l. Cheunukfeu, 1362: Petrőczy reg. 32. (70.) 1401: O. L. Thöke lvt. Dl. 26744. 1437: Petrőczy reg. 63. (161.)

³⁸ 1437: Petrőczy reg. 63. (163.)

³⁹ Fejér: CD. IX. 3. 178. l. 1416: O. L. Thöke lvt. Dl. 13469. 1444: U. ott. Dl. 32165. 1510: U. ott. 22574.

⁴⁰ Szepesi kpt. Misc. 9. 3. 4.

Görgő.

A község nevének eredetével Melich János foglalkozott, akinek megállapítása szerint a helynév a Gergely keresztnév magyar becéző alakjával, a Gargóval azonos.⁴¹ A megállapítás értelmében Görgő magyar telepítésű birtok. Melich megállapításának és a belőle levont következtetésnek helyességét támogatja az a tény, hogy a szepesi vártól nyugatra haladó úton fekvő községek valamennyien magyar eredetre mennek vissza. Amikor a község első ízben, 1258-ban feltűnik, már mint kialakult névvel bíró község jelentkezik.⁴² A község magyar neve és eredete arra utal, hogy keletkezése időpontját korábbi időben keressük. Ez az időpont pedig, tekintve, hogy feltűnése korábban Görgőt idegen telepesek lakták és a magyar lakosság eltűnése csak a tatárjárás pusztításaival hozható kapcsolatba, visszanyúlik a tatárjárás előtti korba. A magyar lakosságnak a csaknem teljes kipusztulását pedig az mutatja, hogy a tatárjárás után a község szinte néptelen volt és benépesítése a Görgey család nevéhez fűződik.

A család első ismert őse, Arnold fia Jordán nagy szerepet tölt be a tatárjárás által csaknem teljesen elpusztított Szepesség benépesítésében. Mint királyi követ kintjárt Lengyelországban és Ruténiában, azonkívül a szomszédos országokból telepesek behozásával oly nagy érdemeket szerzett, hogy a király 1256-ban a mai Toporc község körül fekvő királyi erdővel jutalmazta szolgálatait.⁴³ Hogy a Jordán által végzett követségek milyen természetűek voltak és hogy összefüggnek-e a telepeseknek ebben az időben történt gyűjtésével, az oklevél szavaiból teljes biztonsággal megállapítani nem lehet, azonban az oklevélben szereplő »de circumiacentibus regnis« kifejezés ezt valószínűvé teszi. Ugy a szomszédos Lengyelországban és Ruténiában végzett követségek, mint a Görgey család birtokain a XIII–XIV. században található német és szláv telepesek arra engednek következtetni, hogy a telepítés ebből a két országból történt. A Szepesség felett elterülő lengyel részen, mint tudjuk, már a tatárjárás előtt voltak Sziléziából keletre vándorolt,⁴⁴ a tatárjárás által megkimélt és ennek következtében elszaporodott német telepesek. A lengyelországi német telepeknek, valamint a követség által

⁴¹ Melich: A honfoglaláskori Magyarország. 365. l.

⁴² Fejér: CD. IV. 2. 463. l.

⁴³ Wagner: Analecta, I. 134. Fejér: CD. IV. 2. 308. Bárdossy: Suppl. 79. l. N. Múz. Görgey lvt.

⁴⁴ Fejér: CD. IV. 2. 78. l. Bárdossy: Suppl. 56. l.

megismert szláv országoknak emberfeleslegeit hozhatta Jordán a Szepességbe. Hogy a Görgeyek által hozott telepések tényleg e két fajhoz tartozókból állottak, bizonyítják a Görgeyek birtokain a tatárjárás után egymás mellett kimutatható német és szláv falurészek, valamint a királyi birtokokon feltűnő új német és szláv hospesek.

A Görgey család, amikor 1278-ban királyi adomány folytán Görgő birtokába jut,⁴⁵ már nem idegen a községben, sőt a család első nyomai Görgőre vezetnek vissza. Első ismert ősük, Jordán Görgőn Szűz Mária tiszteletére templomot építtetett Mátyás prépost korában, tehát közvetlen a tatárjárást követő időben,⁴⁶ fiait pedig már 1260-ban görgeinek nevezi IV. Béla király oklevele.⁴⁷ Minthogy pedig Görgő 1278-ban csak aranyfizetési kötelezettséggel jut a már 1256-ban országos nemességre emelt család birtokába, az adományozás előtt Görgő területén a Görgeyek csak soltszok lehettek, akik a telepítés és a Jordán által emelt templom befejezése által szerzett érdemeik jutalmául megkapták az általuk betelepített terület egyrészét.

A Görgey család az 1278-ik évi adománnyal, noha az oklevél villa Gurgeu-t említi, nem kapták meg az általuk benépesített község egész területét, hanem annak csak egyrészét, míg másik része továbbra is a király birtokában maradt. Erre a királyi terület egy részére, mint a község által visszaadott területre, 1295-ben Bald szepesi ispán a szepesi vár környékéről nagy servitiummal terhelt, tehát alacsonyabb osztályú idegen családot telepített.⁴⁸ A királyi részen 1296-ban is volt egy lakóitól elhagyott terület, melyet Bald ispán szintén benépesített aranyfizető családdal.⁴⁹ A felsorolt oklevelek adataiból kitűnik, hogy Gargó két részből állott, az aranyfizető és az annál alacsonyabb társadalmi állású királyi népek által lakott területből és a Görgey család által szintén aranyfizetés ellenében birt részből.

Kezdetben a Görgeyek által birt rész megkülönböztető jelzővel is el van látva, nevezetesen a család birtokrésze többször *Tótgörgő* néven tűnik fel. 1280-ban a Görgeyek a »populi de Gargou villa Sclavonicali« földesurai.⁵⁰ 1323-ban pedig Tótgörgőt, mint jogos tulajdonukat visszaadja nekik Fülöp szepesi ispán.⁵¹ A Görgeyek által birt Tót-

⁴⁵ N. Múz. T. a. 1344. Görgey lvt. 1344.

⁴⁶ HO. VI. 237. I. N. Múz. Görgey lvt.

⁴⁷ HO. VI. 103. I.

⁴⁸ HO. VII. 245. I. N. Múz. Görgey lvt.

⁴⁹ HO. VII. 253., 257., 263. II. N. Múz. Görgey lvt. 1296–1297.

⁵⁰ Fejér: CD. V. 3. 54. I. N. Múz. Görgey lvt. Bárdossy: Suppl. 323. I.

⁵¹ Toutgergeu, Fejér: CD. VIII. 5. 133. Schmauk: Suppl. 59. I. N. Múz. Görgey lvt. 1368: N. Múz. Görgey lvt. 1449: U. olt. 1474.

görgővel szemben a németek által lakott falurészt *Német-görgő*-nek hívták, mely elnevezés latin alakjában 1320-ban tűnik fel először, amikor ott lőcsei polgárok adnak el bizonyos birtokrészt a Görgey családnak.⁵² A Görgeyek azonban csakhamar túlsúlyra jutnak a német részben is, mert 1342-ben mindkét falurészben lévő birtokaikon osztozkodnak.⁵³

A két nemzetiség által lakott község két részének Német- és Tótgörgő nevek által való megkülönböztetésére azonban a XIV. század végefelé már nem volt szükség, mert a község fejlődése erősen eltolódott a megkülönböztetést célzó állapottól és nemzetiségi tekintetben egy század alatt nagy változásokon ment át.

Amint láttuk, a falu lakói eredetileg magyarok voltak, akiket a tatárjárás nagyrészt kipusztított, csekély töredékük azonban megmaradt, amit bizonyítanak a falu határában 1295-ben szereplő Radópataka,⁵⁴ az 1342-ben feltűnő Hegy nevű községrész⁵⁵ és az 1361-ben szereplő Eresztvény erdő magyar határjelek.⁵⁶ Erre a töredék magyarságra telepítették rá a Görgeyek az idegenből hozott német és szláv lakosságot, akik a falu két külön részében helyezkedtek el. A tólok által lakott falurész magánföldesúri hatalom alatt, a Görgeyek kezén volt, így lakói jobbágyok lettek. A németek által lakott rész királyi földesúri hatalom alatt volt és lakói nagyrészt az aranyadók közé tartoztak. Ezek azonban kisebb tömegüknél fogva nem tudtak bejutni sem a nemesség, sem a városi polgárság soraiba. A servitiumot súlyosnak találták, amiért inkább túladtak földjeiken⁵⁷ és valószínűleg a közeli Lőcsére költöztek, legalább is Fulkin fia Arnold, amikor görgei birtokrészét 1320-ban eladja a Görgey családnak, mint lőcsei polgár szerepel.⁵⁸ Amikor a falu német része is úgyszólván teljesen a Görgey család kezére került,⁵⁹ a család csaknem egyedüli birtokosává lett a községnek. Minthogy a község német lakói részben megszöktek, részben eladták birtokaikat, maradék

⁵² »in Teutonicali Gargou«. N. Múz. Görgey lvt. 1358: Anjoukori okmt. VII. 483. l. 1360, 1449: Görgey lvt.

⁵³ Thoutgergew, Nemetgargow. N. Múz. Görgey lvt.

⁵⁴ HO. VII. 245. l. N. Múz. Görgey lvt.

⁵⁵ N. Múz. Görgey lvt.

⁵⁶ Petróczy reg. 32. (69.)

⁵⁷ »ob difficultatem ac gravamina servitorum ab renunciacione perpetua resignatam«. HO. VII. 245., 253., 257., 263. ll.

⁵⁸ N. Múz. Görgey lvt.

⁵⁹ N. Múz. T. a. 1344. II. 6. 1362. II. 20.

részük pedig, mivel nem élvezte a szepesi németség emelkedésében annyira segítő városi privilégiumot, valószínűleg beolvadt a szlávokba.

A szlávok a XIV. század elejétől erősen tért hódít a faluban. 1368-ból Tótgörgön három jobbágyot, Rozbor fiait Pétert és Jánost, valamint Mulyeket ismerjük,⁶⁰ akik nevük után ítélve valamennyien szlávok. Az eredetileg német falurész 1369-ben még tartja Németgörgő nevét, azonban ekkor ismeretes két jobbágya, Rozbor veje Mikács és Halavács István kétségtelenül szlávok.⁶¹ Az 1437-ben két oklevélben is előforduló jobbágynevek és határjelek kizárólag szlávok.⁶²

Görgő nem tartozik a nagyobb területű községek közé, területét a XV. századig mégis erősen szétagolta a különböző nemzetiségű és társadalmi helyzetű lakossága. A község által visszaadott harmadfél ekényi területet Bald szepesi ispán 1295-ben a szepesi vár környékéről áttelepített Heidenreich fiainak, Cesariusnak és Istvánnak adta.⁶³ A következő évben már feltűnik a Cesarius földjével azonos terra Chyzer.⁶⁴ A terület megmaradt a család birtokában és azt később Cizer fia Péter birta, aki vezetéknévül felvette atyja Cizer nevét.⁶⁵ Cizer Péter birtoka 1352-ben még Görgő határain belül említettik,⁶⁶ 1361-ben azonban már az adományos után elnevezett *Cizerfalva* alakban tűnik fel.⁶⁷ A név azonban nem tudott állandósulni és Cizer unokája 1378-ban ismét csak Görgőnek neveztetik.⁶⁸

Cizerfalván kívül Görgőnek volt még egy része, mely egy alkalommal külön névvel szerepel, de Cizerfalvához hasonlóan szintén nem jutott teljes önállóságra. A Görgő család 1342. évi osztálylevele Tótgörgővel kapcsolatban említ egy *Hegy* nevű falucskát.⁶⁹ Neve után ítélve a falu északi, magasabb részein feküldhetett.

⁶⁰ N. Múz. Görgőy lvt.

⁶¹ U. ott.

⁶² Zuachina dolina, Stranya és Brezye völgyek. Retkhy dwbe cserjés. N. Múz. Görgőy lvt.

⁶³ HO. VII. 245. l. N. Múz. Görgőy lvt.

⁶⁴ HO. VII. 253. l. N. Múz. Görgőy lvt.

⁶⁵ U. ott. Anjoukori okmt. V. 586. l.

⁶⁶ Anjoukori okmt. V. 586. l.

⁶⁷ Petróczy reg. 32. (69.)

⁶⁸ Szepesi kpt. Misc. 9. l. 14.

⁶⁹ »Thoutgergew cum villicula Heg dicta«. N. Múz. Görgőy lvt. 1342.

Lőcse.

A szepesi szászok későbbi székhelyének keletkezését egyformán beszélik el a szepesi krónikák. Feljegyzéseik szerint 1245-ben, amikor a tatárok kivonultak az országból, a Menedékkövön oltalmat talált szászok, minthogy régi telepeiket a tatárok felégették, új megtelepülésre és falualapításra alkalmas helyet keresve, egyideig a Szepességen bolyongtak, majd pedig a mai lőcsei várhegyen véglegesen letelepedtek és ott alapítottak községet, amelyet falal is megerősítettek.⁷⁰

A szepesi krónikások ezen adatának teljes hitelt kell adnunk, mert azt az 1245 előtti időből negatív, a város alapítása utáni időből pedig pozitív adatok támogatják. A letelepedést megelőző időből a város neve nem fordul elő egyetlen oklevélben, még mint határjel sem.

A krónikáknak azt az állítását, hogy a Menedékkőre futott szepesi németek, akiknek tömege tehát a különböző szász falvak lakosságából levődött össze, Lőcsén letelepedtek meg és csak az onnan kiszorultak tértek vissza régi lakóhelyeikre, támogatja az a körülmény, hogy a XIII. század második felében a szepesi németek a lőcseiekkel a németség összetevőjének, a németek által élvezett szabadságok leléteményeseinek tartották. A szabad választás útján kijelölt comeseiket is többnyire lőcseiek közül választották és Lőcsét már 1271-ben a szepesi szászok székhelyének nevezik.⁷¹

A város nevét német eredetének megfelelőleg, különféleképpen magyarázzák. Már a lőcsei krónika foglalkozik a város nevének kérdésével és előadja azt a két felfogást, mely a név eredetét igyekszik megfejtani. Az egyik felfogás szerint a név az albánoktól, a hunok elődeitől (!) kapta a nevét, még pedig a görög „λευκός“ = album, fehér jelentésű szóból, amelyből a város nevének Leucovia alakja is ered. Ez a név azonban csak a humanizmus koráig megy vissza, azonos eredetű a szintén humanista Leuconium alakkal. A Szepességen egyébként a humanista nevek, amelyek nagy iskolázottságú, a humanista tudományokban és szokásban nevelkedett lakóitól erednek, nem ritkák. Ilyen elnevezések még Iglovia, Bethania (Mindszent) stb.⁷² A krónika azonban inkább a másik fel-

⁷⁰ Hain Gáspár lőcsei krónikája. 10—11. II. Leibicz krónika. Wagner: *Analecta*, II. 40—41. II. Anonymus Carhusianus, Wagner: *Analecta*, II. 69—70. II.

⁷¹ Fejér: CD. V. 1. 132. I. DL. 763.

⁷² Hradzky: Szepes vármegye helységnevei. Évk. II. 81. I.

fogás mellett foglal állást, mely szerint a város neve a talárok visszatértekor elhangzott »Leut, schaut.« kiáltásból ered.⁷³

A helynév eredete Pirhalla szerint a »Leutsch = kutya« jelentésű szóra vezethető vissza és azonos a stájerországi Leutschach (-bach) elnevezéssel.⁷⁴

Lőcse történetírója, Demkó, a helynév eredetét a kelta »lutain, lutach«, »kis viz, kis patak« szóból is származtatja, azonban emellett sokkal valószínűbbnek tartja a helynévnek a középfelnémet »Liuche, Luche«, »schliesse«, »Schloss« jelentésű szóból való származását, mely azt a dombot jelentené, ahol a város felépült.⁷⁵

A város nevének eredetével újabban Förster foglalkozott, aki csatlakozik Demkó véleményéhez,⁷⁶ majd pedig Hajnóci próbálkozik a név eredetének a megállapításával. Szerinte a probléma a legegyszerűbben megoldható és Lőcse nem jelent mást, mint »Lutsch-au«-t, azaz »a locsogó patak ligetét.«⁷⁷ Hajnóci nagy önbizalma ellenére is, az összes magyarázatok között ez látszik a legerőltetebbnek.

A helynév magyarázói valamennyien a német nyelvből, vagy annak őseiből származtatják ugyan a város nevét, mindamellett mégis öt különböző eredményre jutnak. Ez az eredménytelenség, illetve különböző eredmények mellett, hogy az összes tőül felvett szavak, kivéve Demkó »Liuche« alakját,⁷⁸ nagyon távol állanak attól az alaktól, amelyen a város feltűnik és a végleges név kialakultáig szerepel, azt bizonyítják, hogy a helynév eredetét a német nyelvből nagyon bajos megmagyarázni.

Mielőtt a város nevének egy más eredetű magyarázatának az ismertetésére áttérnénk, foglalkoznunk kell a lőcsei krónika egyik adatával, amely szerint a város megalapítása előtt kétszáz évvel, 1045-ben épült a későbbi Katzwinkel utcában lévő Szentlélekről nevezett lőcsei templom és iskolyosház. A krónika írója az alapítás évét a templom épületén, annak 1664. évi javításakor talált 1045-ös évszám után állapítja meg.⁷⁹

A krónikairónak a szepességi templomok alapítására vonatkozó túlkorai évszámait a legtöbb esetben hibásak és állításai minden alapot nélkülöznek ugyan, azonban, ha

⁷³ Hain Gáspár lőcsei krónikája. 11. l.

⁷⁴ A szepesi prépostság vázlatos története. 46. l.

⁷⁵ Lőcse története. 149–150. ll.

⁷⁶ Közl. VII. 10. l.

⁷⁷ U. ott. XII. 62. l.

⁷⁸ amelyet Benecke—Müller: Mittelhochdeutsches Wörterbuchjából vett.

⁷⁹ Hain Gáspár lőcsei krónikája. 9. l.

az évszámot túlkorainak tartjuk a jelen esetben is, helyi értesültségét még sem vehetjük teljesen légből kapottnak. Hain ezen adatából az következnék, hogy Lőcsének a németek által történt megalapítása épp úgy, mint még több szepesi helységé, nem töretlen és ismeretlen alapokon történt, hanem már előbb is lakott, de gazdátlanná vált területen.

A Katzwinkel utcai templomnak 1045-ben történt megalapítása ellen szól az a körülmény, hogy a magyarság körülbélül csak ebben az időben vette birtokba a Szepesség hernádmenti részét. A magyarok által lakott rész, a gyepűvonal, amint láttuk, a Hernádmentén húzódott végig, Lőcse területe pedig akkor még a gyepűelvéhez tartozott, amely biztonsági szempontból állandó megtelepedésre alkalmatlan terület volt, de még inkább alkalmatlan volt templomépítésre. Az 1040-es évek, amikor a friss magyar kereszténység alatt a Péter másodszori elűzése után kitört pogányságra szító mozgalmak következtében egyelőre megíngott a talaj, különben sem voltak alkalmas idők templomépítésre. A templom keletkezését, amelyre az első nyomok aránylag későn vannak,⁸⁰ a második gyepűvonal kialakulását követő időre, vagyis a XII. század végére kell tennünk. Ezek szerint Lőcse magva visszanyúlik a tatárjárás előtti korba.

Összefoglalva az előző községek tárgyalásánál mondtakat, láttuk, hogy Petróctól kiindulva a lőcsei út mentén a tatárjárás előtt alakult magyar községek összefüggő sorozata feküdt, amely a hernádmenti gyepűkkel szemben a kijebbtolt, második gyepűvonalat alkotta. A gyepűvonal utolsó községe a Lőcse előtti Görgő volt. Itt azonban a gyepűvonal megszakadt és a magyar falvak sorozata ismét csak Lőcsén túl kezdődik újra. Ezek szerint lehetetlennek látszik, hogy a Hain krónikája szerint is a tatárjárás előtti magvú Lőcse ne tartozott volna bele a gyepűvonalba.

Lőcsének tatárjárás előtti keletkezését és a magyar gyepűvonalba való beletartozását a fenti adatokon és feltevéseken kívül a nyelvtudomány eredményei is megerősítik. Melich megállapítása szerint az ómagyar *Leurencz* a *Laurentius* latin keresztnévből alakult ki s rövidebb formát öltve ebből lett a keresztnév magyar *Leu* alakja és ebből az ómagyar -csa kicsinyítő képzővel továbbképzett *Leucsa* keresztnév és helynév.⁸¹ A Lőcse magyar személynév még a XV. században is előfordul tiszta magyar nevekkkel kapcsolatban.⁸²

⁸⁰ Rupp: Magyarország helyrajzi története. II. 219. l.

⁸¹ Magyar Nyelv. XVIII. 188. l.

⁸² U. ott. XIX. 96. l.

Melichnek ezt a megállapítását, mely szerint Lőcse magyar eredetű hely, erősen támogatják a helység nevének a XIII. században előforduló, csak eredeti oklevelek alapján idézett alakjai.⁸³ Ha tehát Lőcsének a magyarság adott nevet, akkor a későbbi időben olyan nagy jelentőségre jutott város első megtelepítőinek is magyaroknak kellett lenni, amit támogat a városnak a határőrvonalba való esése is. A magyarok által megtelepített és templommal diszitett falu azonban minden valószínűség szerint, mint annyi helység a Szepességen, a tatárok pusztításainak lett az áldozata. A pusztulásból mindössze a Szentlélek tiszteletére emelt, szilárdabb építményű templom maradt meg. A magyarok által lakott falu helye pusztla lett, amelyet a király, mint településre és védelemre is alkalmas helyet, a németeknek adott, akik a területen felépítették a maguk fallal megerősített városát. A falu mint templommal is rendelkező helység, nem lehetett jelentéktelen és ismeretlen, úgyhogy neve közismert volt, amit a környékbeliektől átvettek az új települők is.

A Lőcse birtokaként 1439-ben feltűnő *Zavada*⁸⁴ a falvak felsorolási sorrendjéből következtetve azonosnak látszik a szászok 1317. évi szabadságlevelében feltűnő villa Gottfredi-vel.⁸⁵ Megtelepítője ezek szerint német eredetű volt, lakói azonban, mint a szláv *Zavada* név is bizonyítja, szlávok voltak. A falu hivatalos neve *Lőcseszentanna* volt.

Durst.

A szászok 1317. évi szabadságlevelében szereplő Durst-ot általában azonosnak tartják az újkorban *Dvorec*, *Burgerhof* neveken szereplő birtokokkal.⁸⁶ Neve után ítélve szintén német eredetű telepítésnek látszik. Hivatalos neve *Szepesudvard* volt.

Ulózsa.

A helység első alkalommal Roskfalva határlevelében, 1280-ban tűnik fel, Olusa alakban, mint Göböl comes özvegyének a birtoka.⁸⁷ Kialakulása, tekintettel arra, hogy a

⁸³ Lyucha, 1277: DI. 974. 1294: DI. 1386. Leucha: 1278. N. Múz. T. a. 1278. XI. 12. Leuche, 1284: DI. 1173. 1285: Petrőczy reg. 6. (7.)

⁸⁴ Demkő: Lőcse története. 242. l. Demkő *Zavada* és *Csernablat* birtokokat két különböző helységnek tartja. Ez azonban nem állhat meg, mert a két név az újkor elején folyton váltogatja egymást. V. ö.: O. L. Kamarai lvt. *Conscriptiones portarum*. T. XXXV.

⁸⁵ Fejér: CD. VIII. 2. 57. l.

⁸⁶ Csánki: Magyarország tört. földrajza I. 257. l.

⁸⁷ HO. VI. 262. l. N. Múz. Görgey lvt.

község erdős vidéken fekszik, nem sokkal előzhette meg első feltűnését. Nevének első alakja, noha német kézen jelentkezik, nem vall német eredetre, német neve, az 1317-ben feltűnő *Kipperserde* különben is ettől nagyon eltér.⁸⁸ Minthogy a környéken egyaránt vannak magyar és szláv telepek és a helység neve eddig megfejtetlen, alapítóit a két nemzetiség valamelyikében kell keresnünk. A község 1317-ben már Lőcse tartozékai között szerepel, ahova valószínűleg polgár tulajdonosai révén került. Hivatalos neve a német névből alkotott *Köperény* volt.

Illésfalva.

A község, mint kialakult szász falu, Daróccal kapcsolatban tűnik fel 1263-ban »villa Ursi« néven.⁸⁹ A helység neve többnyire latin alakban szerepel.⁹⁰ Ez azonban nem lehetett köznépi neve, mely német alakban, mint *Sperndorf* 1351-ben fordul elő először.⁹¹ Német nevét ettől kezdve majdnem állandóan megtartja.⁹² Magyar neve 1354-ben tűnik fel először.⁹³ A német Sperndorf alak jelentése ezideig még nem tekinthető teljesen megoldottnak. A helység megalapítójául a magyar Illésfalva név után Pajdussák Máté Görgy Illést tartja.⁹⁴ Keletkezési korát nem ismerjük, alapítójául valószínűleg a helység első nevében, a »villa Ursi«-ban rejlő Ursust kell tartanunk. Minthogy a környékbéli német telepek Lőcse, Igló és Pálmafalu tatárjárás utáni keletkezésűek és Arnódfalva is csak később lesz szász faluvá, Illésfalvát is a tatárjárás után keletkezett helységnek kell tartanunk. A község lakói később nagyon jó módon lehettek, mert 1374-ben megvásárolják Szepesi Jakab országbíró Tornalja nevű birtokát 200 forintért.⁹⁵

Lengvárt.

A régebben kialakult szepesi községek közé tartozik, első ízben 1278-ban tűnik fel *Bicere* néven.⁹⁶ A község régi

⁸⁸ 1317: Fejér: CD. VIII. 2. 57. l.

⁸⁹ »Saxones nostri de villa Ursi«, Fejér: CD. IV. 3. 137. Bár-dossy: Suppl. 96. Csáky oklvt. 4. l.

⁹⁰ 1320: Fejér: CD. VIII. 5. 112. 1323: U. ott. VIII. 5. 128. l. 1353: Schmauk: Suppl. 115. l.

⁹¹ Schmauk: Suppl. 105. Fejér: CD. IX. 2. 103. l.

⁹² 1367: Szepesi kpl. Met. Scep. 3. 2. 7. 1399: Dl. 8120.

⁹³ Illsfallua, 1354: Közl. IV. 18. l.

⁹⁴ Pajdussák: Smögen, Sperndorf und Sans-Suoci. Közl. XIV. 5. l.

⁹⁵ Csáky oklvt. 135. l.

⁹⁶ Wenzel: AUO. IX. 221. Kubinyi: Mon. Arp. I. 101. l.

telepítése mellett szól, hogy fekvése beleesik a második gyepúvonalba. A tatárjárás után, valószínűleg mint elpusztult birtokot a némelek telepítették be és ezen a címen 1317-ben »curia Landvar« néven, mint Lőcse tartozéka, a szász helységek között szerepel.⁹⁷ Hogy Bicere és Lengvárt azonos községek, mutatja az 1360. évi határjárás, amikor a területet Bicir néven a szomszédos Wilksdorfiak, mint örökségüket eladják Illésfalvának.⁹⁸ A terület 1411-ben Bicir néven mint a Tarkőy család birtoka szerepel.⁹⁹ Ettől az időtől kezdve a helység neve többnyire a német *Langwarthdorf* alakban fordul elő, azonban még az újkorban is feltűnik régi neve a módosult *Pecsér* alakban.¹⁰⁰ A falu első neve keresztnévnek látszik, ezt bizonyítja a Szepességen 1410-ben előforduló Bicere családnév.¹⁰¹ A név nyelvi eredetét nem ismerjük, azonban magyarnak látszik, mert ilyen nevű középkori helység Arad vármegyében is ismeretes és a Bicere mint családnév előfordul Csanád vármegyében is.¹⁰² A helység német neve szintén személynévi eredetű.

Szentkorin.

A község neve a szepesi német plébánosok székpénz egyezségében szereplő papjával kapcsolatban tűnik fel először 1268-ban.¹⁰³ Mivel a községre vonatkozó első adatunk

⁹⁷ Fejér: CD. VIII. 2. 57. l.

⁹⁸ Schmauk: Suppl. 125. Fejér: CD. IX. 3. 201., X. 7. 187. l.

⁹⁹ DL. 9825.

¹⁰⁰ 1324: O. L. Thöke lvt. DL. 13504. 1407: U. ott. DL. 13468. Pecher alias Lengvarth. O. L. Kamarai lvt. NRA. 1304. 31., 31., 36.

¹⁰¹ »Nicolaus dictus Bychere«. N. Múz. Rhédey lvt.

¹⁰² Csánki: Magyarország történelmi földrajza. I. 708., 767. II.

¹⁰³ A szepesi plébánosok dézsma egyezségében szereplő helységek fekvésük szerinti sorrendben vannak felsorolva, kivételt az egyetlen Vilkusdorf alkot, amely a felsorolásban Illésfalva után következik. Schmauk: Suppl. 223. l. A Vilkusdorf olvasás helyességét több okból kétségbe kell vonnunk. Már maga a felsorolás sorrendje felkelti a gyanút, amikor a területi fekvés szerinti sorrend csupán Vilkusdorf esetében szakad meg. A sorrend a következő: Váralya, Eulenschbach, Odorin, Igló, Pálmalfalu, Illésfalva, Vilkusdorf, Csütörtökhely, Káposztafalva stb. Ezen sorrend szerint, fekvését tekintve Vilkusdorf csak Káposztafalva után következhetne. A gyanút még fokozza az, hogy Vilkusdorf sem ebben a korban, sem később nem volt valami jelentősebb helység, az 1317. évi privilégiumban is Lőcse tartozékai között szerepel, egyházáról a középkorban nem tudunk semmit. Így joggal feltűnik plébánosának a székpénzegyezésben való szereplése. A hibás olvasást bizonyossá teszi a szász plébánosok szövet-

aránylag késői, a tatárjárás után megtelepített helységnek kell tartanunk. Nevét templomának védőszentje, Szent Quirin mártír után kapta. Minthogy Szent Quirin tisztelete Magyarországon ismeretlen volt, azt csak a helység német lakói hozhatták magukkal őshazájukból. A katolikus egyház mártírszentjei közül hárman is viselték a Quirin nevet, de azok közül csak az jöhet tekintetbe, amelyik Németországban is ismeretes és tisztelt volt. A III. Claudius császársága alatt Rómában 269-ben lefejezett Quirinus ereklyéi a VIII. században a bajorországi Münchentől délre, a tiroli határ közelében fekvő Tegernsee községbe kerültek, ahol a szent tisztelete gyorsan elterjedt és megerősödött, sőt a későbbi időben átterjedt még a szomszédos Tirolba, Alsóausztriába és a Rajna vidékére is.¹⁰¹ Ezek alapján, minthogy ebben az időben Németország egyéb vidékein a szent tisztelete még ismeretlen volt, a község lakóinak őshazáját Bajorországban, annak déli részén kereshetjük. A község régebbi kialakulása mellett bizonyít korán keletkezett temploma,¹⁰⁵ amely után nevezték el a községet is; a székpénz egyezségben való részvétele folytán 1268-ban pedig már a tekintélyesebb egyházak közé tartozott. A helység neve 1458-ban magyar alakban, mint *Szentkorin* jelenik meg.¹⁰⁶ A községet az új korban németül *Kirn*-nek és tőle *Kurimján*-nak nevezték. Hivatalos neve a történelmi fejlődés ismerete nélkül megállapított *Kiskerény* volt.

Wilksdorf.

Minthogy kialakulását nem ismerjük, a tatárjárás után megtelepített községnek kell tartanunk. A szászok 1317. évi szabadságlevelében mint önálló község tűnik fel német néven.¹⁰⁷ Nevének német alakját megtartja az egész középkor végéig, amikor 1501-ben *Vilkfalva* alias *Konczmanni*

ségének 1298. évi, de kétségtelenül későbbben keletkezett névsora, ahol a helységek sorrendje csaknem azonos az 1268. évi névsorral. Ekkor a sorrend a következő: Váralya, Eulenbach, Odorin, Igló, Pálmatalu, Illésfalva, Szentkorin, Csütörtökhely, Káposztafalva stb. Ebből a névsorból nyilvánvaló, hogy az 1268. évi székpénzegyezésről kelt oklevélben is Kurimjánt kell olvasnunk Vilkusdorf helyett, amit a község korán keletkezett egyháza még kétségtelenebbé tesz.

¹⁰¹ Wetzer—Wette: Kirchenlexikon. X. 694—695. II.

¹⁰⁵ 1396: Csáky oklvt. 177. I.

¹⁰⁶ U. ott. 116. I.

¹⁰⁷ Fejér: CD. VIII. 2. 57. I. A Schmauknál 1268-ból származó Vilkusdorf (Suppl. 223. I.), amint Szentkorinnál rámutattunk, kétségtelen hibás olvasás eredménye.

alakban tűnik fel,¹⁰⁸ amelyből származik a községnek hivatalos neve, a *Kiskuncfalva*.

Viszoka.

Mint a szepesi prépost kezén lévő föld tűnik fel 1264-ben, melyet akkor a szepesi darócok felkértek.¹⁰⁹ Ezek szerint Daróc környékén kell keresnünk. A területet e néven említi 1273-ban Mutmer szepesi prépost végrendelete is. Amikor a szepesi prépost 1277-ben Ruszkinnal pert folytat egy a Viszokapatak környékén elterülő névtelen terület¹¹⁰ kétségtelen, hogy a vitás föld azonos az 1264-ben szereplő Viszokával. Pirhalla és Hradszky szerint Viszoka a későbbi *Hradiskóval*, *Kisvárral* azonos,¹¹¹ amit a határjelek is kétségtelenül bizonyítanak.

¹⁰⁸ 1360: Fejér: CD. IX. 3. 204. Schmauk: Suppl. 125. Fejér: CD. IX. 7. 187. I. O. L. Thöke lvt. Fasc. Tm. 1. Nr. 123.

¹⁰⁹ Fejér: CD. IV. 3. 195. I.

¹¹⁰ Dl. 974. Fejér: CD. V. 2. 414. I.

¹¹¹ Pirhalla: A szepesi prépostság vázlatos története. 21–22. II. Hradszky: Szepesvármegye a mohácsi vész előtt. 109. I. Valószínűleg azonos ezzel a szászok 1317. évi szabadságlevelében említett villa Friderici. V. ö.: Csánki: Magyarország tört. földrajza. I. 257. I.